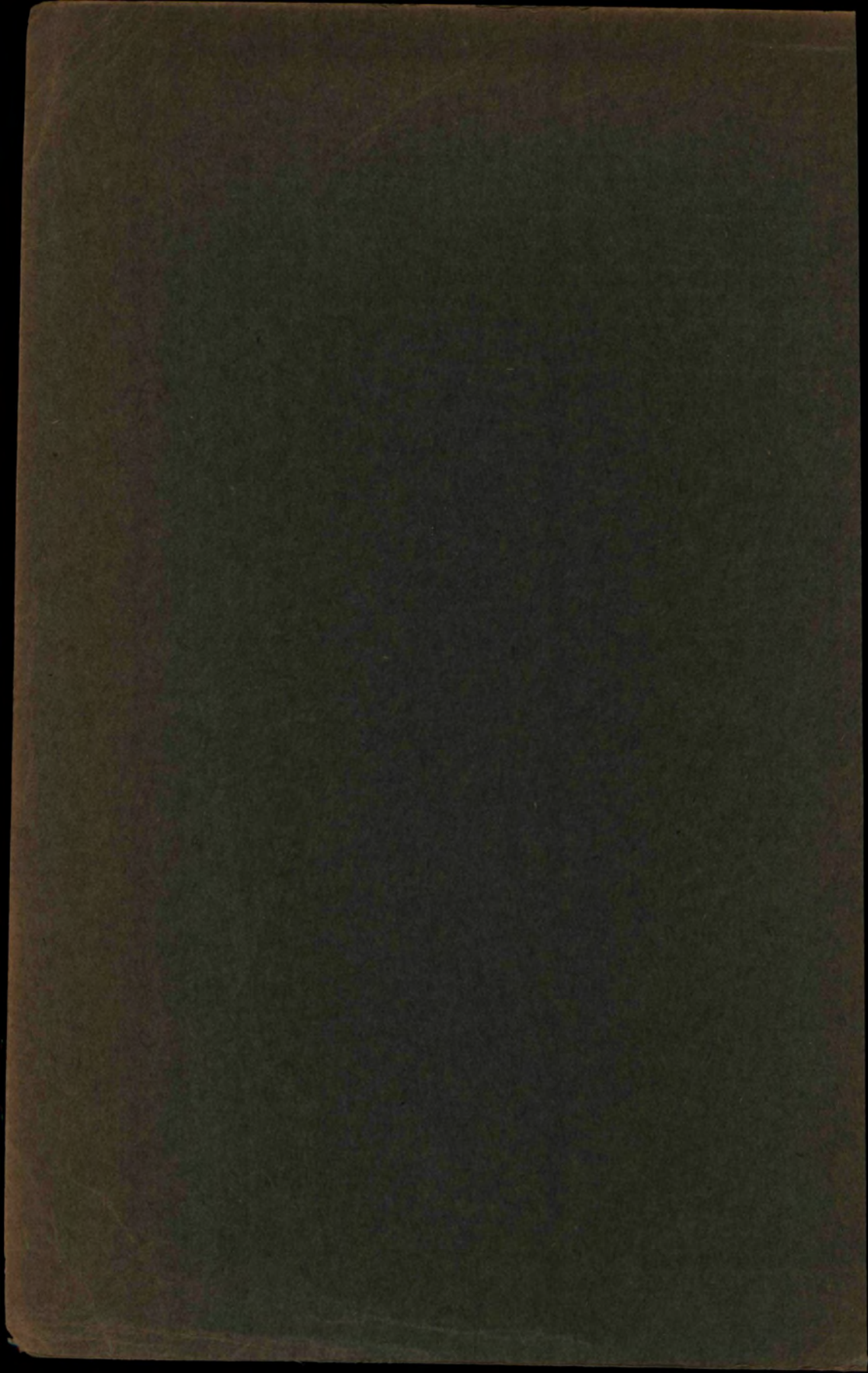

**GROEN VAN PRINSTERER BIJ
HET HERSTEL DER HIERARCHIE
IN DE ROOMSCH-KATHOLIEKE
KERK IN NEDERLAND**

J. A. H. J. S. BRUINS SLOT

STELLINGEN.

I.

Groen van Prinsterer erkende in 1853 het recht van den Paus om de Roomsch-Katholieke kerk in Nederland naar goedvinden te organiseeren.

II.

Groen van Prinsterer achtte de houding van het ministerie Thorbecke tegenover de Maart- en Aprilgebeurtenissen van 1853, tactisch onjuist.

III.

Groen van Prinsterer zag in de Aprilbeweging „revolutionaire” en „antirevolutionaire” motieven.

IV.

De meening, dat het socialisme van de St. Simon en Fourier tegenover het socialisme van Marx gesteld moet worden als het voluntarische tegenover het deterministische, is verwerpelijk.

V.

De goedkeuring van een Gemeenteraadsbesluit tot het voeren van een rechtsgeding, mag door Gedeputeerde Staten niet worden geweigerd op den enkelen grond dat Gedeputeerde Staten den eisch (als de Gemeente eischeres is) of het verweer (als de Gemeente gedaagde is) ongegrond achten.

VI.

De regel dat de bona fide possessor van een zaak, voor de litis contestatio gewonnen vruchten van die zaak, niet met de zaak behoeft af te geven, is niet in het proces ontstaan.

VII.

Onder „schuld" in art. 326 W. v. S. moet worden verstaan een verbintenis waarvan de nakoming in rechten opvorderbaar is.

VIII.

Het Openbaar Ministerie neemt in het strafproces een partijstandpunt in.

IX.

Het vrij verkeer tusschen den raadsman en den verdachte, die buiten de Gemeente waar de Rechtbank gevestigd is, in verzekering gesteld is, moet door den bij het geval betrokken Hulp-Officier van Justitie worden toegelaten op de mededeeling van den gekozen raadsman, dat door hem de in art. 39 lid 1 W. v. S. V. voorgeschreven kennisgeving is gedaan.

X.

Degene, die terzake van eenige boedelschuld een vonnis verkregen heeft tegen den Curator in een faillissement, zal zijn vordering kunnen verhalen op de goederen die de Curator q.q. onder zich heeft, door de gewone middelen van executie.

XI.

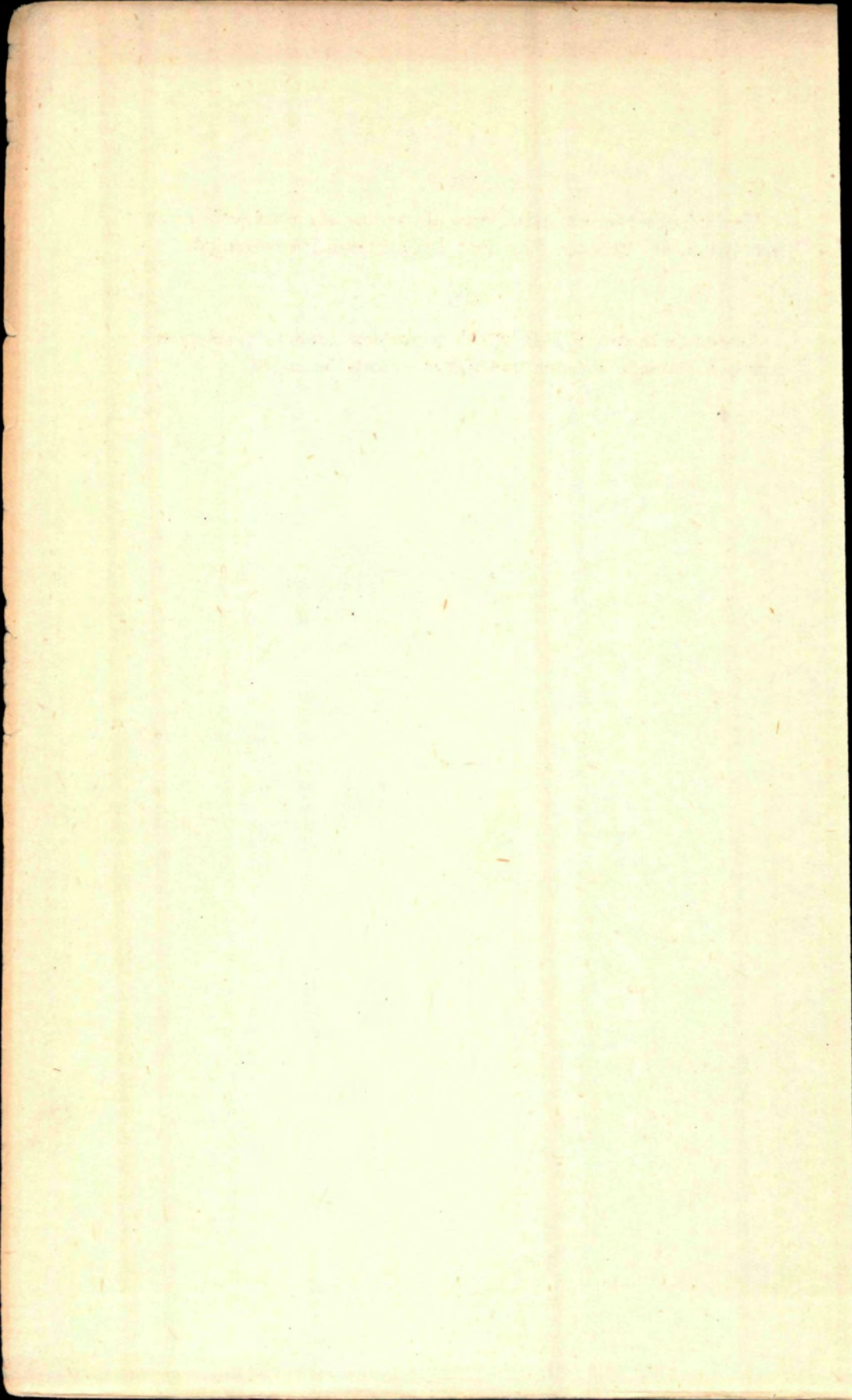
De practijk om op de lijst der voorloopig erkende schuldvorderingen een vordering te omschrijven door vermelding van het gevorderde bedrag en den naam van den advocaat of zaakwaarnemer, die voor den schuldeischer de vordering ingediend heeft, is in strijd met de wet.

XII.

Een arbeids-overeenkomst, door de vrouw als werkgeefster ex art. 164 *B. W.* gesloten, kan door den man worden beëindigd.

XIII.

Onder de in art. 573 *B. R. V.* genoemde „andere vaartuigen” zijn ook vreemde schepen van iedere grootte begrepen.

~~27-220~~

GROEN VAN PRINSTERER BIJ HET HERSTEL DER
HIERARCHIE IN DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK
IN NEDERLAND

GROEN VAN BUNZELBEEK EN HET NEDERLAND
HIERAAN IN DE ROOIKEN KATHOLIEKE KERK
IN NEDERLAND

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

GROEN VAN PRINSTERER BIJ HET
HERSTEL DER HIERARCHIE IN DE
ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK IN
NEDERLAND

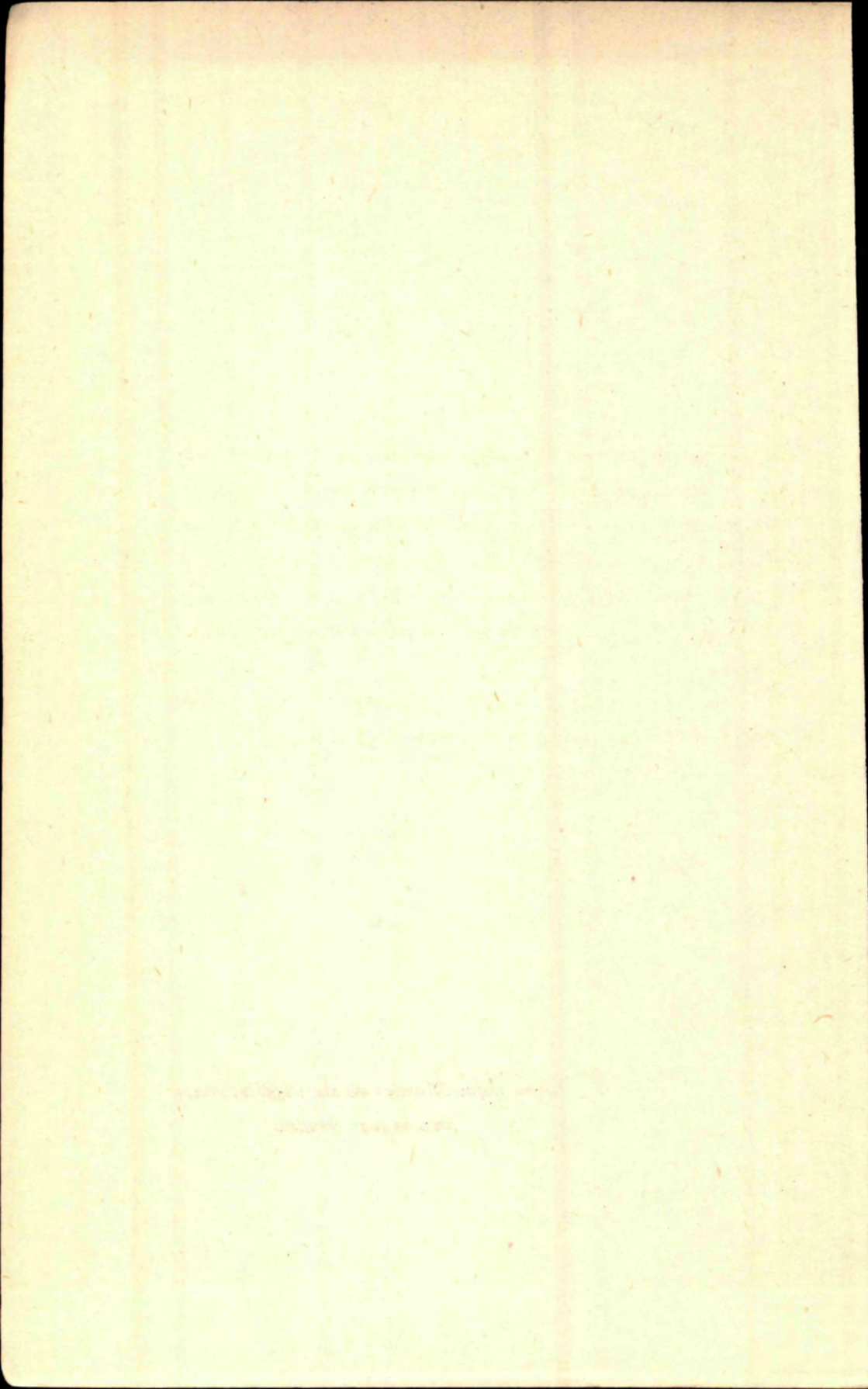
ACADEMISCH PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID OP
GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
DR. H. H. KUYPER, HOOGLEERAAR IN
DE FACULTEIT DER HEILIGE GODGELEERD-
HEID, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 13 MAART 1931 DES NAMIDDAGS
TE 3½ UUR, IN HET GEBOUW DER MAAT-
SCHAPPIJ VOOR DEN WERKENDEN STAND,
DOOR

JAN ALBERTUS HENDRIK JOHAN
SIEUWERT BRUINS SLOT
GEBOREN TE DRAGTEN

AMSTERDAM
S. J. P. BAKKER
1931

*Aan mijne Moeder en de nagedachtenis
van mijnen Vader.*

Bij het beëindigen van mijne Academische studiën bied ik mijn oprechten dank aan allen, wier onderricht ik mocht ontvangen.

Inzonderheid breng ik dien dank aan mijn hooggeëerden promotor, den Hoogleeraar DIEPENHORST, niet alleen voor zijne voorlichting bij mijne studie, maar vooral voor den hartelijken omgang, dien ik met hem persoonlijk in mijn studententijd mocht onderhouden.

Naast hem dank ik ook de overige Hoogleeraren, wier onderwijs ik genoot, voor hun inleiding in de wetenschappen.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and is too light to transcribe accurately.

INLEIDING.

De bedoeling van deze dissertatie is het leveren van eene bijdrage tot de kennis van „Groen van Prinsterer bij het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in de Roomsche-Katholieke kerk van Nederland” en de daarop gevolgde reactie.

Een man als Groen van Prinsterer, van wien bij zijn overlijden door Buys gezegd is, dat zijn naam met dien van Thorbecke meer dan dertig jaren de staatkundige geschiedenis van het Nederlandsche volk beheerscht heeft ¹⁾, moet in ieder geval meer dan een neutraal opmerker geweest zijn bij de gestadig stijgende spanning tusschen de Protestantsche en de Roomsche-Katholieke pool van het Nederlandsche volk.

Hoe was Groens houding, hoe moet die houding worden verklaard in dit spannende moment?

Zullen we in Groen zien den antipapist, „den sterksten antipapist van heel Nederland,” zooals hij nog onlangs werd genoemd? ²⁾

Of zullen we thans reeds in hem moeten bespeuren de tendenzen die hem later aan Kuyper den weg naar Rome deden wijzen? ³⁾

Zullen we van Groen slechts kunnen zeggen wat de Bruyne van de Antirevolutionaire partij en haar hoofddoel De *Nederlander* zegt, dat zij „voor uitspattingen en overdrijvingen” gewaarschuwd heeft en dat zij „het beste figuur” ⁴⁾ onder de bestrijders der hiërarchie heeft gemaakt?

Op al deze vragen hopen we te antwoorden.

¹⁾ J. T. Buys: „*Studiën over Staatkunde en Staatsrecht*”, dl. I pag. 597. Arnhem 1894.

²⁾ J. Persijn: „*Dr. Schaepman*”, dl. II, pag. 146. 's-Gravenhage z. j.

³⁾ A. Kuyper: „*Lit het diensthuis uitgeleid*”, pag. 25. Kampen 1912.

⁴⁾ J. A. de Bruyne: „*De geschiedenis van Nederland in onzen tijd*”, dl. I, pag. 335, 336, 349. Leiden, z. j.

Het herstel der hiërarchie beteekende voor de Roomsch-Katholieken het in Nederland innemen van een positie gelijkwaardig aan die der Protestanten.

De Aprilbeweging was de reactie van vele protestanten daartegen. De toestand der Roomsch-Katholieke Kerk, gewijzigd op „een sedert drie eeuwen in Nederland onbekenden voet,”¹⁾ was voor den Nederlandschen geest dier dagen te veel.

Om nu Groens houding in dezen te boek te stellen, is het noodig kortelijk na te gaan hoe Groen zich in de voorafgaande dertig jaren jegens de Roomschen heeft gedragen. De vereeniging en de afscheiding van Noord- en Zuid Nederland zijn daarbij niet zonder gewicht.

In dit eerste hoofdstuk stellen we ons voor deze laatste feiten in dit verband nader te bezien.

¹⁾ „Nederlander”, No. 856.

HOOFDSTUK I.

GEDACHTEN VAN GROEN VAN PRINSTERER OVER DE STAATKUNDIGE POSITIE DER ROOMSCHEN VÓÓR 1853.

De vereeniging van Noord en Zuid bracht groote moeilijkheden met zich ten aanzien van de verhouding Roomsch-Protestantsch. *Noord-Nederland en België.* Onder de Republiek had men die moeilijkheden niet gekend. De Republiek was een gereformeerde staat. Dissenters werden geduld, — meer niet. En door het systeem van recognitiegelden, kerk-schuren, politieke onmondigheid, plakaten en generaliteitslanden, had men, dat is het voordeel van een consequent doorgevoerd systeem, geen moeilijkheden.

Toen kwam de revolutie-periode. En de revolutie bracht de scheiding tusschen kerk en staat.

Het was nu uit met wat men genoemd heeft: „Het Mahomedaansche huwelijk van het oude bestuur, waar de ééne sultane (was) en de andere maar bijwijven waren, en de hatelijke jalousie van de eerste de laatste onophoudelijk tot vervolging en verdrukking strekte.”¹⁾

In 1813 kwam de Restauratie, de restauratie die „in den volsten zin nationaal” was.²⁾ En waar de Restauratie naar Groen's meening geen repristinatie bracht en ook niet brengen mocht, moest nu de kwestie Roomsch-Protestantsch wel acuut worden.

Doch voordat hier nog goed en wel sprake van kon zijn, was de vereeniging met België een feit.

Op zichzelf beschouwd achtte Groen van Prinsterer die vereeniging zeer goed mogelijk. Niettegenstaande alle daaraan verbonden, welbekende, bezwaren; wij noemen in dit verband slechts de „tegenstelling in den Godsdienst.”

¹⁾ P. Albers, S. J.: „*Geschiedenis van het herstel der hierarchie in de Nederlanden*”. Nijmegen, 1903, dl. I, pag. 6.

²⁾ „*Handboek*”, pag. 794.

„Er was, onder deze moeilijkheden, zoo de voorschriften van het echte Staatsregt gevolgd wierden geen onoverkomelijk bezwaar. Ligter zou de taak vallen, door in het oog te houden dat het RIJK DER NEDERLANDEN, de uitbreiding was van de VEREENIGDE NEDERLANDEN, gelijk zij nu onder vorstelijk gezag, tot meerdere vastheid en eendragt waren geraakt; en dat er dus geenszins over een pasgeboren zoogenaamde mogendheid, zonder geschiedenis, levensbeginsel of karakter, maar wel over de gewijzigde voortzetting van een met roem beladen historischen staat en over de handhaving en uitbreiding van de Nederlandsche eigenaardigheid sprake behoorde te zijn”¹⁾

Tweeërlei valt hier op te merken. In den herboren staat zag Groen de oude Republiek terug en de oude Noord-Nederlandsche Nationaliteit, maar gewijzigd en uitgebreid.

De Belgische gewesten wenschte hij niet als wingewesten, als een soort generaliteitslanden beschouwd te zien. „Om regt aan Holland te doen, behoefde aan België geen onregt te worden gedaan.”²⁾

„Bij gemeenschap van dynastie, bij een federatieve inrigting, bij elke staatsinrigting op antirevolutionaire beginsels gegrond, zou een toenadering der beide landen niet onmogelijk zijn geweest.”³⁾ Groen wenschte zorgvuldige handhaving van het Provincialisme, dat met verschil van Nationaliteit in verband stond.⁴⁾ Want Groen erkende de Hollandsche nationaliteit eenerzijds en de Zuid-Nederlandsche nationaliteiten anderzijds; maar hij achtte beide omvat door de Groot-Nederlandsche nationaliteit. En dit was de eenige grond waarop van Groens antirevolutionaire, historische standpunt uit de vereeniging te rechtvaardigen was.

„Noord- en Zuid-Nederland te samen maken het ware Nederland, Hollanders en Belgen te samen de eenige Nederlandsche Natie uit.”⁵⁾ Dat wil dus zeggen, om het ook eens met deze woor-

¹⁾ „Handboek”, pag. 805.

²⁾ „Handboek”, pag. 806.

³⁾ „Bijdrage”, pag. 190.

⁴⁾ „Handboek”, pag. 807.

⁵⁾ „Volksgeest en Burgerzin”, in „Verspreide Geschriften”, pag. 56.

den van Groen uit te drukken, waarin het paradoxale van zijn standpunt aan den dag treedt: Het land waarin „het Gode behaagd (heeft) de macht van het bijgeloof te verdrijven en voor het zuiver Evangelie een zetel te stichten, en een toevluchtsoord tegen den Antichrist van Rome te bereiden”¹⁾ en het land, waarin het „de bevestiging van het onrecht door de Revolutie gepleegd” zou zijn om „de Roomsche kerk op gelijken voet met alle gezindheden te stellen en aan Geestelijkheid en Adel geen invloed op de behandeling van Algemeene en Gewestelijke belangen te verleenen”²⁾ vormen te samen het eene Nederland.

Dit is voor ons betoog van groot belang.

Groen erkende het Protestantsche Nederland, „de met martelaarsbloed doorweekte bodem,” maar hij erkende ook „de Belgische Gewesten, waar de eigen volksregten tegen Spanje en Oostenrijk met nadruk werden gehandhaafd.”³⁾

Al was dan het Rijk der Nederlanden volgens Groen de voortzetting der oude Republiek, België was daarom „geen win-gewest, geen veroverd land” en „het Godsdienst- en Vaderland-lievende deel der bevolking zou in de veranderde orde van zaken, zoo er ontzag voor de grondtrekken van het Volksbestaan ge-toond werd, een onwaardeerbaar onderpand tegen de werking en overmagt van Fransche begrippen en Fransche wapenen zien.”⁴⁾

De herboren staat is dus een Christelijke staat, maar daarom nog geen Protestantsche. Ook uit de „*Nederlandsche Gedachten*” blijkt dit.

„De stelling dat Nederland Christelijk moet wezen zou waar-schijnlijk minder tegengesproken zijn, indien men niet eigendunke-lijk onderstellingen aangenomen had *geheel strijdig*¹⁾ met onze bedoeling.

Door Christendom wordt, zegt men, in de *Nederlandsche Gedachten* de leer der Protestanten verstaan:

1) „*Bijdrage*”, pag. 247.

2) „*Handboek*”, pag. 807.

3) Als voren.

4) „*Handboek*”. pag. 807.

5) Cursiveering van mij.

Ieder die eenigerlei vereeniging wil tusschen Godsdienst en Staat, heeft den triumpf zijner eigene gezindheid op het oog.

Hetgeen wij schreven, hebben wij ook juist zoo gemeend.

Nederland moet Christelijk zijn: de grondstellingen aan *Her-
vormden* en *Catholieken* als aan *Christenen* gemeen, moeten als
grondslagen ook van den Staat bij voortdoring worden erkend.¹⁾
Dit klopt geheel met hetgeen *Groen* in Maart 1831 aan van
Assen schreef: „Alleen geloof ik dat men zoo min mogelijk op
politieke voorregten voor een bepaalde geloofsbelijdenis moet zien;
iets anders is het met Christendom in het algemeen.”²⁾

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat *Groen* in principe
een Christelijk Groot-Nederland mogelijk achtte, mits men de
Hollandsch-Protestantsche en de Belgisch-Roomsche subnationali-
teit maar niet zou wringen in het keurslijf van een gecentraliseerden
revolutie-staat.

Al achtte *Groen* „Holland, hoofdzetel van het Nederlandsch
beginsel, grondslag van den Nederlandschen Staat,”³⁾ Hollandi-
zeeren wilde hij België niet.

„Het is een zeer verkeerde en gevaarlijke voorstelling, waarvan
men om meer dan eene reden behoorde zich te onthouden, als
men de Nederlandsche nationaliteit tot de noordelijke gewesten
beperkt en de Hollanders en Belgen beschrijft als twee verschil-
lende volken. Beide zijn voortgesproten uit denzelfden Neder-
landschen stam”

„Zou dan, bij het behoud der Nederlandsche beginsels in de
Belgische gewesten, bij de veredeling daarvan in Holland de vor-
ming van het Rijk der Nederlanden eene gedwongene samenvoe-
ging, een eigendunkelijk aaneenhechten van ongelijksoortige
bestanddeelen zijn?”⁴⁾

„Van de vroegste tijden af, heeft zich in de Nederlanden eene
Nederlandsche natie gevormd: daarom kan er een algemeene

1) *Nederlandsche Gedachten*, 1ste serie, dl. 811, no. 4.

2) *Groen van Prinsterer, Briefwisseling*. Eerste deel, bewerkt door
Dr. C. Gerretson, pag. 427.

3) *Volksgeest en Burgerzin*, in V.G., pag. 65.

4) *Als voren*, pag. 47.

Nederlandsche Geschiedenis zijn. Ook hierin bestaat derhalve de vereischte historische eenheid." 1)

Uit dit alles blijkt dat Groen den staat Groot-Nederland eene zeer acceptabele belichaming van nationale eenheid achtte. Zoo zou, indien de staatsgemeenschap op volksverwantschap werd gegrond, vereeniging hereeniging zijn.

Evenwel, „de diplomatie begreep een tegenovergestelden weg te moeten inslaan. Volkseenheid zou op eenheid van den staat, staatseenheid op eenheid van staatsregeltng berusten." 2)

Holland en de Belgische provinciën werden geworpen in den kroes der moderne theorie, en kwamen er als rijk der Nederlanden uit." 3)

Dit nu was een „gedwongen amalgameren" 4) en de toenadering bleef uit.

Groen zag terwijl hij werkzaam was aan 's Konings Kabinet, het mislukken van de politiek van het gouvernement. In plaats van in België te eerbiedigen „hetgeen daar historisch en nationaal was" 5) werden de rechten der Roomsche kerk door den Koning aangetast. Wij laten hier verder die politiek rusten. De Koning voerde overigens eenzelfde politiek in het Noorden. „In Holland hield eenheid van Godsdienst met den vorst, ingenomenheid met de steeds in naam gehuldigde liberale begrippen, liefde tot het regeerend huis, hoop in den koning eenen beschermer tegenover onrustige landgenooten te hebben, en daarbij onze gewone, en niet altijd onvoordeelige slaperigheid, de ontwikkeling der zaden van tweedracht en tegenstand terug. In België was het anders. Daar was het duidelijk dat het Gouvernement vroeg of laat te strijden zou hebben, vooreerst tegen den adel en de geestelijkheid, die zich niet van goeder harte met eene orde van zaken vereenigen konden, waarbij hun regt miskend en hun invloed tegengewerkt werd; ten anderen tegen de liberalen, voor zoover zij, door het bestuur niet

1) *Proeve over de samenstelling eener Algemeene Nederlandsche geschiedenis.* 's-Gravenhage, 1830, pag. 45.

2) „*Handboek*”, pag. 308.

3) „*Bijdrage*”, V. G., pag. 190.

4) „*Bijdrage*”, V. G., pag. 191.

5) „*Handboek*”, pag. 806.

De positie van
Noord-Brabant
en Limburg.

gewonnen, de verwezenlijking hunner theorie zouden eischen." 1)

De Belgische kwestie is voor ons betoog nu verder van geen belang meer. We hebben gezien hoe Groen een Federatieven staat wilde en wel een christelijken en niet een speciaal protestantschen. We weten hoe hier in de verste verte niets van gekomen is. Integendeel het werd „eene wederkeerige inlijving en vernietiging van ons pas herkregeen nationaal aanwezen." 2)

In het jaar 1833 heeft Groen in een nota aan den Koning nog eens een zeer heldere recapitulatie van zijn standpunt gegeven. Groen geeft daarin tevens zijn ideeën over de in Noord-Nederland te volgen politiek, wanneer de scheiding met België eenmaal een feit zou zijn.

Wat het resultaat was van een gedwongen amalgameeren had Groen met betrekking tot België gezien. Dus zoo iets nooit meer. En dat kreeg men als Brabant en Limburg als ebenbürtige provinciën in het rijk werden opgenomen. Dan werd de oude Protestantsche nationaliteit der republiek schade berokkend, terwijl aan de Roomsche provinciën geen volledig recht werd gedaan.

Bij België behooren de Noord-Nederlandsche Katholieken ook niet; want ze zijn „afstammelingen van denzelfden Nederlandschen stam, deelgenooten van dezelfde Nederlandsche nationaliteit gelijk zij zich in de overal geëerbiedigde en tot bij de verste nakomelingen

1) „Bijdrage", V. G., pag. 192. Dr. Gerretson, in het Voorwoord tot Gerard Knuvelde: *Vanuit Wingewesten*. Een sociografie van het Zuiden, 1930, zegt o.m.: Zie daar de grondvergissing. Niemand heeft het klaarder doorzien dan de jonge Groen van Prinsterer, toen hij in de stilte van het kabinet des Konings tusschen zijn ambtsbezigheden door, van dag tot dag zijne „Nederlandsche Gedachten" op het papier wierp: „De Zuidelijke Nederlanden moeten niet als een geheel tegenover Holland worden beschouwd." „België was in 1813 niet geheel verfranscht; De Waalsche gewesten moeten uit een bijzonder oogpunt worden beschouwd; maar in Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en een groot deel van Brabant zag men overal het merk van den Nederlandschen stam." „Zoodra Hollandsche en Nederlandsche wierd verward zouden de Belgen" — lees de Midden-Nederlanders — „om geen Hollanders te wezen, liever Fransch worden dan langer Nederlandsch te zijn." Wij citeeren dit zoo uitvoerig, om te doen zien hoe Groen de eigenlijke moeilijkheden inzake Nederland—België misschien nog meer zag in de twee nationaliteiten in België zelf, dan in de Godsdienstkwestie, die door wijs beleid wel te regelen was geweest.

2) „Bijdrage", V. G., pag. 191.

eerbiedwaardige republiek der Vereenigde Nederlanden luisterrijk heeft ontwikkeld." ¹⁾)

Groen moest dus voor Noord-Brabant en Limburg wel een status zoeken, waarbij deze provinciën in dezelfde verhouding tot het Noorden kwamen, als België volgens Groens bedoeling had moeten staan tot het rijk.

Toch is er verschil. Bij de vereeniging met België wilde Groen een algemeen Christelijken staat, die zich in het Noorden meer speciaal protestantsch en in het Zuiden Rooms-Katholiek openbaarde, overeenkomstig de verschillende subnationaliteiten. Na de scheiding wilde Groen een protestantschen staat, die zich protestantsch openbaarde overeenkomstig de historische nationaliteit, maar dan bleef hij zitten met Brabant en Limburg, die volgens iedereen bij de historische Noordelijke nationaliteit behoorden, maar die er volgens Groen feitelijk niet in pasten. Het gevolg was dan ook dat Groen twee gedachten combineerde. Eensdeels vasthield aan de aloude ongedeelde protestantsche nationaliteit van Noord-Nederland; anderzijds, om het Nederlandsche volk in Brabant en Limburg recht te doen wedervaren en vast te houden, hetzelfde historische federatieve systeem verdedigde dat hij te voren in het vereenigde rijk had willen toepassen. ²⁾)

Wat voor Groens positie de gevolgen waren, toen dit systeem niet werd aanvaard, hopen we later te zien.

Ter nadere adstructie van Groens standpunt geven we nu nog het voor ons onderwerp belangrijkste uit Groens reeds genoemde nota aan den Koning:

„Een der meest noodlottige voorschriften of liever een der onvermijdelijke consequentiën van de heerschende theorie, is de samensmelting van ongelijksoortige bestanddeelen tot een geheel, waarin noch harmonie, noch rust, noch organisch leven bestaat.

Dit hebben wij in de samensmelting van Noord-Nederland en België gezien. Hetzelfde zal plaats moeten hebben in het land dat U. M. getrouw gebleven is. Noord-Brabant zal, ten gevalle van Noord-Nederland onderdrukt worden, hetgeen niet wenschelijk en misschien zelfs niet mogelijk is of het zal, door Belgischen en

¹⁾ *Nederlandsche Gedachten*, 1ste serie, dl. I, pag. 14.

²⁾ Vgl. de noot 1 van de vorige pagina.

Franschen invloed opgezet, en ondersteund, spoedig voor Noord-Nederland kunnen worden wat België is geweest voor het gansche rijk. Vruchteloos zou, door een stelsel van onpartijdigheid en beurte- lingsche begunstiging het onmogelijke worden beproefd. Doch naar onze voordragt, moet Noord-Brabant afzonderlijk worden be- stuurd; de historische voorregten der roomsch-katholieke kerk, behoudens evangelische verdraagzaamheid worden erkend,¹⁾ eene afzonderlijke vertegenwoordiging daargesteld, niet, volgens de representatieve denkbeelden van den nieuwen tijd, maar in den geest der instellingen die van oudsher aan de Europeesche volken eigen en dierbaar geweest zijn. Door een inrichting in anti-revo- lutionairen zin, zou Noord-Brabant als 't ware een kleine modelstaat moeten zijn, waarin Luik, Vlaanderen, Limburg het onderscheid tusschen valsche en ware vrijheid, tusschen U. M. regeering en die van Leopold, tusschen revolutionaire ineensmelting en behoor- lijke eerbiediging van provinciale regten en vrijheden kunnen zien." ²⁾

Groen had hier de uitwerking op het oog voor een bepaald geval, van een algemeen systeem, dat hij even te voren omschreef, „zij het dan niet als oppervlakkig en met enkele weinige trekken“:

„De revolutionaire gelijkstelling van alle godsdienstbegrippen zou vervangen worden door christelijke verdraagzaamheid en door onderwerping ook der staatkunde aan al wat het evangelie ge- biedt. De waarborg der vrijheid zou in geen plegtige handhaving van ieders regten worden gezocht.

De soeverein zou niet meer door eventueele weigering van het- geen voor onmisbare uitgaven noodzakelijk is, aan banden kunnen worden gelegd. Er zou minder worden geadministreerd en meer aan de vrije ontwikkeling van de individueele of geassocieerde krach- ten overgelaten zijn. De centralisatie zou zonder eenig nadeel voor de eenheid en de klem van het gezag, verbroken worden, insoover zij aan provinciën en gemeenten de zelfstandigheid en door onder- drukking van het plaatselijk leven, aan de vaderlandsliefde een van hare beste grondslagen ontnemt." ³⁾

¹⁾ Boven den Moerdijk natuurlijk omgekeerd.

²⁾ V. G., pag. 119.

³⁾ V. G., pag. 118, 119.

Wat Groen hier wilde, heeft hij naderhand in de „Bijdrage” herhaald. Een afzonderlijk bestuur voor Brabant en Limburg.¹⁾ Het plan vond in 't minst geen bijval. Groen zal het niet anders hebben verwacht, want reeds in 1830 in de bovengeciteerde nota schreef hij aan den Koning: „Het bovenstaande zal meestentijds ook hier te lande als utopiën, als ijdele plannen zonder genoegzamen grond worden beschouwd.”²⁾

De Roomschen, vooral die boven den Moerdijk, zagen er boos opzet in.³⁾

En dat lag er niet in.

Er zijn volgens Groen drie mogelijkheden:

De Gereformeerde staat, in de eerste plaats. Deze werd door de Roomschen verafschuwed en volgens de Roomschen door Groen gezocht. Ten onrechte volgens Groen. Groen wenschte den Gereformeerden Staat niet terug. Hij zag de onmogelijkheid daarvan in. Het verwijt, dat Groen gedurig te hooren kreeg, dat hij weer de staatskerk van vóór 1795 wilde, wees hij telkens af: „Het zou een onzinnige proefneming zijn.”⁴⁾ „Een onbekrompen verdraagzaamheid, een deelgenootschap ook aan politieke regten kwam in het laatst der vorige eeuw met de veranderde omstandigheden overeen.”⁵⁾ Niet tornen aan „verkrepen regten”⁶⁾. In allerlei toonaarden wordt dit in Groens geschriften herhaald. Nergens valt te wijzen op iets dat lijkt naar een herstel van den gereformeerden staat bij Groen.

De tweede mogelijkheid was de staat, waarin de „gelijkstelling der gezindheden” heerschte. Algeheele afscheiding van Godsdienst en Staat. De staat zooals hij door de Gereformeerden en Roomsche Katholieken in principe gelijkelijk werd verafschuwed. Omdat deze scheiding van godsdienst en staat uitliep op een vereeniging van

*Drie opvattingen
van den Staat vol-
gens Groen.*

1) Volgens De Bosch Kemper, „Geschiedenis van Nederland na 1830”, dl. III, pag. 160, „een verouderd standpunt, geheel in strijd met de algemeene staatkundige overtuigingen van later tijd”.

2) V. G., pag. 120.

3) J. Witlox, „De Katholieke Staatspartij”, Den Bosch, dl. I, pag. 306. Persijn, a. w., dl. II, pag. 57 en 146.

4) Grondwetsherziening en Eensgezindheid, pag. 354.

5) Narede, pag. 33.

6) Nederlander, no. 16.

staat en ongelooft. De staat zooals hij door de liberalen werd verlangd. Toch was deze staat, en dat was Groen's grief, door de Roomsch-Katholieke geestelijkheid tijdens de Belgische moeilijkheden in de praktijk gepropageerd. Evenals later door het samengaan van Roomschen en Liberalen. De reden zocht Groen in „ultramontaansche" tendenzen, terwijl de Roomschen verklaarden gedurende de laatste driehonderd jaar genoeg te hebben gekregen van de verdraagzaamheid van den gereformeerden staat om het daar nog langer mee te probeeren. ¹⁾

„De Grondwet van 1814, aldus Groen, „staatsregeling van een Christelijk land, verloor dit karakter niet door de veranderingen in 1815 ten behoeve van de Roomsch-Catholijken gemaakt; toen de onzijdigheid der Regering een vrije loop aan verkeerde denkbeelden liet, keerden ook te dezen aanzien gevaarlijke theoriën terug, en het Christelijk beginsel, waaruit verdraagzaamheid reeds in de Grondwet van 1814 voortgevloeid was, werd met beginsels van onverschilligheid verward.

Geheele afscheiding van Godsdienst en Staat wordt ook door de Ultra-Catholijken verlangd; maar waarom? Dewijl zulks, vooral waar de meerderheid der bevolking uit Catholijken bestaat, schijnt te leiden naar het groote doel: de zegepraal van de Roomsch-Catholieke Kerk door den ondergang van onchristelijke gouvernementen.

Waar hun dit vooruitzicht ontbreekt, zullen zij altijd meer vertrouwen schenken aan een Christelijk bestuur dan aan een Gouvernement bij hetwelk stelselmatige onverschilligheid wordt ondersteld." ²⁾

Wat dit laatste aangaat: De Roomschen dachten er niet aan: „Groen was te zeer anti-Paapsch, te zeer de lyrische geschiedenis-maker van de protestantsche Nederlandsche natie" te zeer de belager der Katholieken als een „niet volk", dan dat de Roomschen er een oogenblik aan konden denken hun belangen in den strijd aan dergelijke leidershanden toe te vertrouwen." ³⁾

In de praktijk was het derhalve zoo dat liberalen en Roomschen

¹⁾ Zie onder noot 3, pag. 19.

²⁾ N. G., 1ste serie, dl. II, no. 4.

³⁾ Persijn a. w., dl. I, pag. 80.

het beter met elkaar konden vinden dan de Roomschen en Groen c.s. De volgende bladzijden bevatten daaromtrent nog naaiere gegevens. De derde mogelijkheid, Groens mogelijkheid, kwam hiervoor reeds ter sprake: de christelijke gedecentraliseerde staat. Deze staat werd door de liberalen niet gewild. De Roomschen zochten er wat achter. „Weest op uw hoede Katholieken van Nederland, waarschuwde le Sage ten Broek, men wil Noord-Brabant uw bolwerk van u afscheiden.”¹⁾

Het gevolg was dat Groen met zijn plan alleen bleef. Hij stond dus voor het feit dat hij met Roomschen en liberalen had samen te werken in het „gecentraliseerde” Noord-Nederland, waar het liberalisme hoogtij vierde en bezig was in bond met Rome, de voor Groen meest kenmerkende en meest werkelijke elementen van de Noord-Nederlandsche nationaliteit te gronde te richten. Na deze oriënteerende beschouwingen over Groens opvattingen betreffende de plaats die den Roomschen toekwam in Nederland, gaan we thans uit Groens geschriften vóór de Aprilbeweging na hoe Groen zich destijds jegens het wassende Roomsch-Katholicisme gedragen heeft en door welke mentaliteit hij tegenover de Roomschen bezielde was.

¹⁾ Witlox a. w., dl. I, pag. 306.

HOOFDSTUK II.

GROENS OPVATTINGEN OMTRENT DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK VÓÓR 1853.

In het voorgaande gaven wij weer, hoe Groen zich vagelijk voorstelde dat de staatsrechtelijke verhoudingen tusschen Roomschen en Protestantsch behoorden te zijn.

We willen thans nog in groote trekken nagaan hoe Groens meening over en houding jegens de Roomschen, hun kerk en hun leer in de jaren 1830 tot 1853, is geweest.

De „*Nederlandsche Gedachten*,” eerste serie, bevatten gegevens om de meening van Groen over Rome en de Roomschen te leeren kennen. Groen openbaart zich als anti-Roomsch, doch niet als antipapist.

Hij beschouwt de Roomschen als Christenen en erkent de „antithese”. „Wij zijn Protestanten, dus niet-Catholijken, in vele opzichten anti-Catholijk, maar evenzeer en meer nog afkeerig van Protestanten, die tegelijk anti-Catholijk en anti-Christelijk zijn.”¹⁾ ziedaar de antithese. „De verdraagzaamheid, welke in dit tijdschrift ten aanzien der Catholijken in acht genomen wordt, is geene verdraagzaamheid ten aanzien der Catholijke Kerk.

Het Catholicismus moet bestreden worden, doch met de wapenen alleen van het geloof.”²⁾

En het prijzenswaardige van samenwerking komt sterk uit in het volgende:

„Het is waar: de ongodisterij, onder den naam van Protestantsche leer, heeft menigmaal in het Catholicismus het Christendom aangerand. Ook hebben, zoowel Protestantsche als Catholijke Christenen, in plaats van zich te vereenigen tegen den algemeenen vijand,

¹⁾ N. G., 1ste serie dl. III, no. 9, pag. 33.

²⁾ N. G. 1ste serie dl. III no. 33 pag. 130.

uit kortzichtigheid en wederzijdsche haat zich bij hem gevoegd." 1)

Uit deze citaten blijkt hoe in het algemeen, Groen's meening was. Groen was opgevoed in een sfeer, waarin een zeker historisch antipapisme tot het maatschappelijk fatsoen behoorde.

„Oprechte protestantsche verlichte Christenen te zijn en vijanden der Jesuiten" 2) te wezen, verre te zijn van „dweepzucht" en apostelen te heeten eener „verdraagzaamheid" waartegen Da Costa in zijn „Bezwaren" zich in Gods hoede aanbeval. 3)

De Roomsche Kerk was in de oogen der Protestanten dier dagen het tegendeel van alle „deugden naar welke gehaakt" werd. Jesuiten onoprecht zijn was synoniem. „Dweepzucht" werd alleen bij Roomsche priesters verondersteld en de verdraagzaamheid, „mede een dier tooverwoorden waarmede men het onnadenkend verstand van menig welmeenende begoochelt," 4) het monopolie der Protestanten geacht.

Dit historisch sentiment was bij Groen, althans in deze periode, niet werkzaam. Zijn critische geest zag te veel het inhoudslooze en banale, ook het onpractische, van een dergelijk antipapisme.

Zoo schreef hij aan van Assen:

„De vrees voor Jesuitisme is altijd een middel geweest waarvan de revolutionairen zich uitmuntend hebben bediend. Ik geloof wel, dat de geestelijkheid in de Belgische onlusten veel schuld gehad heeft, geenszins evenwel qua geestelijkheid maar als bondgenoot der liberale partij." 5)

Zijn anti-Roomschheid ontleende Groen allereerst aan de praktijk die hij om zich zag. Hij zag die praktijk dan in het licht der historie en hij zag in de houding der Roomsche kerk door de eeuwen heen veel eenheid van handeling. 6) Ook komt er een enkele keer wel eens wat sentiment bij,

1) N. G., 1ste serie, dl. III, no. 26, pag. 102.

2) Dr. A. Pierson: *Willem de Clercq naar zijn Dagboek*, Haarlem 1889, dl. II pag. 25.

3) Mr. I. da Costa: *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*, ed. Vonckenberg, Leiden 1923 pag. 9.

4) da Costa a.w., pag. 8.

5) Gerretson: *Briefwisseling* no. 423.

6) Vgl. Dr. H. Bavinck: *Gereformeerde Dogmatiek*, 3e druk, Kampen 1918, dl. IV, pag. 317.

zoals we zullen zien, maar voor alles blijft Groen toch reëel.

Het gevaar der Roomsche kerk lag volgens Groen in haar tweezwaardenleer. ¹⁾ Vooral in de latere jaren heeft hij dat met zooveel woorden erkend, maar ook in dezen eersten tijd van zijn optreden is dit blijkbaar.

Groen zag in de Roomsche kerk eenerzijds de kerk die „al is het onder een deksel" den Christus brengt ²⁾ maar anderzijds zag hij het „Romanisme in zijn kracht" als de „georganiseerde afval van het Christendom." ³⁾

Maatregelen tegen de Roomsche Katholieken, door Groen aan Koning Willem I aanbevolen.

En die machtige organisatie, die steeds zich zelf gelijkblijvend tot Canossagangen noopte, vervulde Groen met vreeze, dreef hem tot het vorderen van scherpe maatregelen. Vandaar dat hij redenen zag voor de verdrijving der Jesuiten, ⁴⁾ vandaar de „suspicion légale" waaronder hij de Roomsche kerk wilde houden. Vandaar dat Groen de volledige vrijheid van onderwijs voor België niet aandurfde. „Geen noodlottiger maatregel", schreef hij in November 1829 aan den Koning, „dan volkomen vrijheid van onderwijs, ten gevalle der Roomsche-Catholijken te verleenen. „Waarom? Omdat „de invloed der Roomsche-Catholijken niet meer tegengegaan zal kunnen worden. Zij bedoelen den Roomsche-Catholijken godsdienst in België uitsluitend te maken, het Catholicisme ook in de Nederlandsche gewesten uit te breiden, in het kort alles wat onverdraagzaamheid en macht te weeg kunnen brengen. Zij zullen alles eischen wat daartoe kan leiden. Verwezenlijking van ultra-liberale beginsels, omdat zij heerschen over het volk; dus ook ministerieele verantwoordelijkheid, enz., alles wat den invloed van België waar zij heerschen, vermeerderen kan; dus gelijkheid der talen, enz."

Ja Rome was een gevaar volgens Groen.

Was volgens De la Menais de reformatie de revolutie der zestiende eeuw, ⁵⁾ Groen constateerde dat de ultra-Katholieken

¹⁾ Zie hierna bladz. 26.

²⁾ V. G., pag. 210.

³⁾ De *Nederlander* in 1853 aangehaald bij Albers a.w., pag. 273.

⁴⁾ *Nederlander*, no. 722.

⁵⁾ *Ongeloof en Revolutie*, Leiden 1847, pag. 135.

zelve ultra liberalen zijn geworden, „omdat in eene onbeperkte vrijheid de grondslag hunner alleenheersching ligt. 1)

„De factie heeft alzoo een revolutionaire strekking.” 2) Al de ultra-liberale beginsels werken den ultra-Katholieken in de hand. Zoo de heerschappij in naam is bij het volk, is zij inderdaad bij hen die op het volk den meesten invloed verkrijgen. Wie heeft daartoe even krachtige middelen als de Roomsche-Katholieke geestelijkheid ter beschikking? 3)

„De Nederlandsche geest kenmerkt zich door godsdienstijver met verdraagzaamheid gepaard. tegenwigt van Roomsche Katholicisme.” 4) En daarom waarschuwt Groen den Koning van het onderwijs geen ongecontroleerde onderneming „eener wel niet JURE maar evenwel FACTO meer en meer heerschende kerk” te maken. 5)

In een geschrift, dat door Groen werd aangeduid als te behooren tot zijn „eerste bijdrage voor de periodieke drukpers” 6) zien wij hoe Groen het gevaar der Roomsche kerk niet iets speciefs voor Nederland achtte. Zelfs voor Frankrijk gold het gevaar. Frankrijk, waar volgens Groen het Roomsche-Katholicisme inheemsch was, gelijk in Nederland het protestantisme. Frankrijk, waar aan de Roomsche kerk een positie toekwam gelijk in Nederland aan de Hervormde. Aan de hand van een brochure van den Graaf de Montlosier beschreef Groen hoe Frankrijk onder de Bourbons na den val van Napoleon was overgeleverd, „aan die in naam althans godsdienstige vereeniging, door den Graaf de Montlosier aangeduid als „la congrégation”.

De toestand in Frankrijk.

De congregatie bestond reeds onder Napoleon, doch had toen geen grooten invloed. Zij had „haar opperhoofd, hare onderbevelhebbers, hare welgevestigde hiërarchie.”

Sedert de tweede restauratie breidde zij haar gezag tot de staatszaken uit en diende tot middelpunt der contra-revolutie. „Daar

1) V. G., pag. 71.

2) V. G., pag. 72.

3) V. G., pag. 72.

4) V. G., pag. 74.

5) V. G., pag. 74.

6) V. G., *Fragmenten I*, no. 6.

werden de middelen beraamd om het te ver gedreven liberalisme te bedwingen; daar werd het zoo machtige „gouvernement occulte” gevormd.” „Zij droeg het ministerie aan den heer de Villèle op.” „Zij beheerschte heel de regeering.”

Als de voornaamste bestanddeelen dezer congregatie gaf de *Montlosier* „duidelijk op”:

De Jesuiten, die streefden naar de herstelling hunner grenzeloze macht; de ultramontanen, die alle wereldlijke vorsten voor den kerkelijken opperheer deden bukken; dat deel der geestelijkheid, dat het wereldlijk gezag zocht te vestigen niet zoozeer van den Paus, als wel van zich zelf.

Deze vereeniging „die zich verheft boven het erkende gezag,” schiep een voor Frankrijk vernederenden toestand, die moest uitloopen op burgeroorlog. De ultramontanen werden dan genoemd „een openlijk oproerige sekte, welke den wettigen vorst tot vasal van een vreemden soeverein vernederen wil”, de Jesuiten „een met zooveel reden uit Frankrijk verdreven orde” terwijl het recht op het wereldlijk gezag in principe der geestelijkheid werd ontzegd.

Groen verheugde zich in de publicatie van de *Montlosier*: „Hij heeft de geheimen aan den dag gebracht van een allesvermogende factie, hij heeft de noodzakelijkheid, het middel en de verpligting getoond om zich tegen haar te verzetten.”¹⁾

Uit het voorafgaande blijkt ten duidelijkste het wezen van *Groen's* anti-Roomschheid. Het is vrij van alle historisch sentiment. Het geldt gelijkelijk voor Frankrijk en voor Nederland. Het is het groote probleem dat de Roomsche kerk telkens weer oplevert: „Dieser Kirche ist es ebenso wesentlich Regierungsgewalt aus zu üben, wie das Evangelium zu verkündigen.”²⁾ Hier school voor *Groen* het staatsgevaarlijke van *Rome*. Niet in haar bijgeloof, niet in het „deksel” dat zij over *Christus* legt, maar in haar tweezwaardenleer, in het feit dat onder hare geestelijke voorouders naast *Augustinus* ook *Caesar* voorkomt.³⁾

¹⁾ *V. G.*, pag. 17.

²⁾ *A. von Harnack*: „*Das Wesen des Christentums*,” Leipzig 1920, p. 158.

³⁾ Zooals de *Nederlander* no. 809 met de woorden van de bul „*Unam Sanctam*” van *Bonifacius VIII* anno 1302 „treffelijk uitgedrukt” deze weer geeft: „*Uterque gladius est in potestate Ecclesiae, spiritalis scilicet et materialis*;

Vandaar dat Groen steeds met instemming de Montalembert aanhaalde tegenover Veuillot.

Wij beschouwen vervolgens nog een punt, dat licht kan verspreiden over Groens standpunt tegenover de Roomsche Katholieken en wel de kwestie van het concordaat.

Koning Willem I had in 1827 na veel moeite met den Paus een concordaat gesloten, dat den status der R. K. kerk in Nederland zou regelen. Daarbij was aan den Koning invloed op de Bisschopsbenoeming toegekend, doch daarbij zouden er ook in het Noorden Bisschoppen komen. Dit concordaat werd ten gevolge der crisis niet uitgevoerd. Omstreeks 1840 was er weer sprake van, het in te voeren. Dit zou echter een rechtsdraads tegen de publieke opinie ingaan, zijn. Daar kwam nog een juridische puzzle bij: Sommigen meenden, dat het concordaat ten gevolge van de gansch veranderde situatie te niet gegaan was, anderen, dat het nog immer geldend was. *Het concordaat.*

In zijn „Bijdrage” liet Groen zich over de kwestie: een concordaat of niet, op verschillende plaatsen uit. Groen is er op tegen: „Tusschen twee wegen heeft men de keus. Of men gaat overeenkomsten aan met den Paus; men wedijvert met het Hof van Rome in de behendigheden der diplomatie.....” „Laat ons den anderen weg inslaan, zien op het roemrijk bestuur der zoo teregt geëerbiedigde Maria Theresia, en tevens op de gevolgen der maatregelen van haar zoo te onrecht geprezenen zoon, en voldoening geven aan billijke wenschen, ten einde onbillijken aandrang of overmoed voor te komen of te bedwingen.” ¹⁾ Zoo konden de Roomschen volgens Groen hun vrijheid erlangen.

Groen wilde echter een „behoorlijk toezicht” mits men er naar voor zorgen zou dat, zooals de vrijheid niet in losbandigheid moest overgaan, zoo ook het toezicht niet zou ontaarden in beheer. ²⁾ Dit is in het algemeen Groens standpunt. En speciaal ten aanzien van Nederland heet het: „Daarom zoo haar (van de R. K. kerk n.l.) overwonnen banier in onze dagen hier vrijelijk opgerigt wordt, het meerendeel der natie is nog ongezind zich voor

sed is quidem pro Ecclesia, ille vero ab Ecclesia exercendus. Ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis.”

¹⁾ V. G., pag. 210, 211.

²⁾ V. G., pag. 211.

haar te buigen; het vergeet niet dat de bodem met martelaarsbloed is doorweekt, het begeert niet al te zeer te worden getergd; er zou een ontwaken der oude veete plaats kunnen hebben, hetgeen voor tien jaren mogelijk was is reeds nu onmogelijk geworden; en, wil men een maatstaf ter beoordeeling van dit onderscheid hebben, men vrage zich af, bijvoorbeeld, of het invoeren van een bisschop te Amsterdam, hetgeen toen zeer doenlijk geacht werd, thans door het Gouvernement zonder de rust des lands en welligt het aanwezen van den troon in de waagschaal te stellen, zou worden beproefd?" 1)

Dit is een heel andere toon, dan wij tot nu toe beluisterden. Dit is het jaar 1840. Nederland zonder België. De oude Hollandsche protestantsche nationaliteit. De met martelaarsbloed doorweekte bodem. De Unie van Utrecht meer dan de Pacificatie van Gent. De gouden eeuw meer dan de glorie der middeleeuwen. „Het gereformeerde volksgeloof naar de eigenaardigheid der zoogenaamde Calvinistische en Puriteinsche richting" kon weer vrijelijk worden geproclameerd tot „de steun van Kerk en Vaderland in elk hagchelijk tijdsgewricht." 2) Als Groen nu eens niet dacht aan de Generaliteitslanden, als hij nu eens met zijn gedachten bleef verwijlen in de archieven die hij bezig was te ontginnen, hoe klonken hem dan de wenschen en protesten der Roomschen als een ontwijding in de ooren.

Hier is historisch sentiment. Maar het wordt geremd door zijn gevoel voor recht en realiteit: „Wij betwisten aan de Roomsche Katholieken de groote voordeelen niet welke zij uit de revolutie van 1795 hebben getrokken." 3) Maar het is begrijpelijk dat de Calvinist, de historicus Groen ziende op de Nederlandsche Geschiedenis, de geknechte Hervormde Kerk en de eischersallures der Roomschen, half dreigend, half klagend uitroept: „Thans nog kan tegenover aanmatigingen, die bij den dag dreigender aanzien verkrijgen, worden herinnerd dat Nederland een protestantsche staat is." 4) Zoo er een historische staat is, dan is

1) V. G., pag. 231.

2) *Nederlandsche Gedachten*, 2e serie, dl. V, pag. 236.

3) V. G., pag. 202.

4) V. G., pag. 237.

uit den aard der zaak de Hervormde Kerk de nationale Kerk.¹⁾

Over de concordata'skwestie in 1840 bevat het *Groenarchief* te 's Gravenhage een schema van een opstel van Groen, dat nog niet is uitgegeven.²⁾ Hierin overwoog Groen dat de koning tot invoering van het concordaat van 1827 niet verplicht was omdat het tengevolge der scheuring vervallen was. Verder zegt Groen:

„Het concordaat wordt door den vorst gesloten niet met zijn onderdanen, maar met een Buitenlandschen magthebber. Immers den Paus als landsbisschop, maar tijdelijk te Rome vertoevende te beschouwen, is meer vernuftig dan met de waarheid overeenkomstig." Dan zou voor elk genootschap een verdrag noodig zijn.³⁾ Groen zeide verder niet bevreesd te zijn voor twee bisschoppen, maar wel voor omverwerping van het Nederlandsche staatsrecht. Daarmede bedoelde Groen de dubieuse positie van dien eenen contractant bij een concordaat bloot te leggen.

Theoretisch is de zaak volgens Groen duidelijk: Een concordaat sluiten is georganiseerd overleg plegen tusschen regeering en kerkbestuur. (zie beneden). Bij de Roomsche kerk wordt dat echter een moeilijkheid. De Paus voert de statie van een vorst; is zelfs werkelijk vorst en ook daarvan afgezien een internationale diplomatieke macht.

Kon men eenvoudig met een Roomsch-Katholiek kerkbestuur in Nederland onderhandelen, als met een synode der Nederlandsche hervormde Kerk dan was er geen gevaar. Maar, doordat er met den Paus onderhandeld moest worden, — de diverse kwaliteiten van den Paus zijn in casu niet te scheiden, — kreeg de Roomsche kerk door een concordaat'sluiting practisch een prae, dat theoretisch daarin niet behoefde te liggen, maar dat feitelijk de gelijk-

1) V. G., pag. 202.

2) *Groenarchief*, no. 33.

3) Vgl. J. Schokking: *Historisch-Juridische schets van de wet van den 10 September 1853 tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen*, ac. pr. 1894, pag. 113:

Er lag van de zijde van den staat een rechtserkenning in opgesloten, een toepassing van de leer, die de kerk van eigen rechten beschouwende, haar niet aan het gemeene recht onderwerpt. Op zich zelf niet onjuist, was dit echter bedenkelijk waar die toepassing met betrekking tot andere kerken gewoonlijk geweigerd werd of de gedachte daaraan zelfs niet scheen te bestaan.

stelling der gezindheden in gevaar zou kunnen brengen en bevoorrechtiging der Roomsche Kerk door de regeering zou kunnen bewerken.

Vervolgens gaat Groen verder met het beschouwen van de bedoelingen van het Gouvernement met het concordaat.

Men moet het concordaat zien in verband met de andere gouvernementele maatregelen tegen de Roomsche-Katholieken. „Onrecht in sommige zaken tegen begunstiging op andere punten.”

„Maar indien dit,” (n.l. het vergulden der Jozefinistische pillen) „het voorname doel geweest is, dan blijkt hieruit, dat bij de staatkunde die men thans aangenomen heeft, een concordaat overbodig geworden is; er is geen geneesmiddel meer noodig waar de kwaal opgehouden heeft, en ook geen compensatie komt te pas, wanneer het onrecht hersteld en de schuld afgedaan is.”

Bovendien, en dit sloeg weer op het dubieuse karakter van het concordaat, „men brengt tot het Volkenrecht wat eigenaardig tot het Staatsrecht behoort.”

Het concordaat verbreekt de grondwettige gelijkheid der gezindheden. Groen trok vervolgens een vergelijking tusschen de Hervormde kerk en de Roomsche kerk.

„Wij een geotroyeerd reglement, zij een mutueel verdrag.

Wij een verzameling onderdanen, zij een mogendheid tegenover den staat.”

Een concordaat is naar zijn inhoud niet anders dan „een verordening, waarbij de aangelegenheden eener hier te lande gevestigde gezindheid met overleg en goedkeuring van haar kerkelijk opperhoofd op meer geregelden moet worden gebragt.”¹⁾

Maar nu onderhandelt men met den Paus, „niet als wereldlijk maar als geestelijk vorst.”

Vanwaar die hoedanigheid van vorst? Hier komen de onzuivere motieven. Men zou dan zijn goddelijk gezag erkennen. Uit de aanstelling van een Roomsche Katholiek gezant bij het Vaticaan, volgde, zij het ook onopzettelijk, volgens Groen, dat de Koning, om tot den Paus te naderen, Katholiek werd.

¹⁾ *Nederlander*, no. 674: een concordaat is geen tractaat met een buitenslandsch soeverein, maar overleg met het opperhoofd eener Godsdienstige Gezindheid.

Toch wilde Groen allerminst uit het aan de Hervormde kerk aangedane onrecht een reden halen, om nu ook de Roomsche kerk te knevelen.

„Een gelijke handhaving, niet een gelijke vernietiging” van rechten beoogde hij. En daarom wenschte Groen het concordaat te laten onder de onder voorrecht van boedelbeschrijving te aanvaarden nalatenschap van Koning Willem I. Laat de Roomsche kerk haar gang maar gaan. Hindert haar niet. Maar houdt toezicht op haar.

Samenvattende hetgeen we tot nu toe vonden, zien we ten eerste hoe Groen van meet af, erkennende den gemeenschappelijken geloofswortel, staatkundige samenwerking van geloovige Roomschen en Protestanten om het liberalisme te bestrijden, gewenscht heeft. *Samenvatting.*

Vervolgens hoe Groen ten zeerste beducht is geweest voor die richting in de Roomsche kerk die de tweezwaardenleer dreef en daarom toezicht op deze kerk noodig achtte.

Dan hoe Groen vasthield aan de historische protestantsche nationaliteit van Nederland boven den Moerdijk, terwijl hij evenzeer de door de Roomschen sedert 1795 verkregen rechten wilde eerbiedigen.

Hoe Groen daarom over heel Noord-Nederland vrijheid van Godsdienstoefening en gelijke rechten aan de belijders van de onderscheidene gezindten wilde toekennen, maar aan den staat boven den Moerdijk een protestantsch, onder den Moerdijk een Roomsch-Katholiek cachet wilde geven en dus in politieken zin geen antipapist was en de Roomschen wilde helpen om tot emancipatie te geraken.

Hoe Groen de Roomschen, die in samenwerking met de liberalen van Nederland een staat wilden maken, waar alle gezindheden gelijkgesteld waren, aldus Nederland van zijn historisch cachet ontdoende en van zijn wortel afvoerende, fel bestreden heeft.

Hoe de Roomschen, in hun poging om via het liberalisme tot emancipatie te komen, Groen niet aan hun zijde hadden, zien we hierna.

HOOFDSTUK III.

GROENS HOUDING TEGENOVER DE ROOMSCHEN TOEN HIJ HET HERSTEL DER HIERARCHIE NADEREN ZAG.

*Inleidende be-
schouwingen.*

In het volgende gaan we bespreken Groens houding bij het naderen der Aprilgebeurtenissen. We sluiten ons daarbij aan bij de historische schets geleverd door J. Schokking in het derde hoofdstuk van zijn in 1894 aan de Vrije Universiteit verdedigd proefschrift.¹⁾ Hierin wordt ook Groens houding ter sprake gebracht, doch het onderwerp is daar meer de Aprilbeweging, terwijl bij ons Groen op den voorgrond gesteld wordt.

Groens houding komt ook ter sprake, over het algemeen in diskwalificeerenden toon, in de door Koorders in de *Gids* van 1854 geplaatste artikelen over de Aprilbeweging.²⁾

Van Roomsche zijde verscheen in 1903 een groot tweedeelig werk van Pater Albers.³⁾ Hierin werden alle oudere Roomsche schrijvers verwerkt, met name Nuyens,⁴⁾ benevens vele archivalia. Groen wordt in dit werk bejegend met al de reverentie die aan een man van zijn allure verschuldigd is, doch treedt er overigens in naar voren als een antipapist, wiens uitingen en streven getemperd worden door zijn gevoel voor billijkheid en goede vormen.

¹⁾ Schokking a. w., Hfdstuk III, pag. 108 e.v., A'dam 1894.

²⁾ Zie Mr. B. de Gaay Fortman in „*Antirevolutionaire Staatskunde*”, 5e jaargang, pag. 441. „Een historische studie, noemt hij het bijna tien vel groote werkje, en dat is het, maar ook een pleidooi voor het liberalisme, in Thorbecke verpersoonlijkt.”

³⁾ P. Albers S. J.: *Geschiedenis van het herstel der hierarchie in de Nederlanden*, Nijmegen 1903.

⁴⁾ W. F. J. Nuyens: *Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen*.

Voorts wijzen we op de geschriften van Dr. Witlox.¹⁾

Behalve de bovenstaande werken zijn onze bronnen hoofdzakelijk: Groens correspondentie, zijn journalistiek werk in de *Nederlander*, zijn parlementaire redevoeringen en zijn retrospectieve beschouwingen in de „*Nederlandsche Gedachten*” van 1873.

Tot een oordeel gelijk aan dat van Albers komt de Bruyne omtrent Groen in zijn reeds geciteerd werk.

Om van een man als Groen van Prinsterer de houding vast te leggen, die hij in en tegen de Aprilbeweging heeft aangenomen, is niet eenvoudig.

De Aprilbeweging toch was een massabeweging. De volksmassa was in beroering gebracht. En een dergelijke agitatie is steeds van eenvoudige signatuur. Tallooze, gecompliceerde, vaak minderwaardige beweegredenen mogen volksleiders en volksmensen soms hebben aangezet om het apparaat van den „volkswil” in beweging te brengen, is de agitatie eenmaal daar, dan blijkt het object van die volkswil eventueel der volkswoede, enkelvoudig en voor de hand liggend te zijn. Zoo was het ook hier. De grondtoon van de Aprilbeweging is het „aan Rome verkocht” en de woede richtte zich daarbij op koper en verkooper. En zoo lagen als het ware de twee elementen der beweging: antipapisme en Thorbeckophobie voor het grijpen.

Nu heeft Groen in de Aprilbeweging een rol gespeeld. Maar het moeilijke om zijn positie in dezen te bepalen ligt hierin dat Groen wel, zooals we reeds zagen, anti-Roomsch was, doch niet antipapist in den praegnanten zin van het woord; dat Groen antirevolutionair was, dus anti-Thorbeckiaan, maar geen Thorbeckophoob.

Groen, hoezeer soms fanatiek (ook in 1853 bleek dit) was te critisch van aanleg om in den Aprilroes te geraten. Hij stond dan ook principieel geheel anders tegenover de feiten, dan de eigenlijke mannen der Aprilbeweging.

We hopen dat in het volgende aan te toonen.

In 1850 kreeg Groen de beschikking over het dagblad „*De Nederlander*”. Reeds van den aanvang af was dit blad voortdurend

Uitspraken van „De Nederlander” die op het komende herstel der hierarchie duiden.

¹⁾ Dr. J. H. J. M. Witlox: *Studiën over het herstel der Hierarchie in 1853*, Tilburg 1929.

in polemieek gewikkeld met onderscheidene Roomsche bladen, speciaal met de *Tijd*. De polemieek was het heftigst in 1851 en 1852. In 1853 was zij ietwat geluwd. Groen voerde dat zelf steeds aan als argument, dat hij door de Aprilgebeurtenissen niet hevig bewogen was geworden. „Ik had geen donderslag uit het Vaticaan noodig om wakker te worden geschud,” zegt hij in zijn „*Narede*”.¹⁾ Inderdaad, Groen was wakker en Groen zag de donderwolk, waaruit hij vermoedde, dat deze slag komen zou. reeds lang drijven. Hij zag de wolk reeds in den winter van '50 op '51, toen er in Engeland een heftige anti-Roomsche beweging was ontstaan, tengevolge van het invoeren van een bisschoppelijke hierarchie daar te lande, gelijksoortig aan de Aprilbeweging ten onzent.

De „no Popery”beweging in Engeland, schreef de *Nederlander* toen reeds, bewijst hoe voorzichtig de Roomschen moeten zijn met het invoeren van een hierarchie.

En dan volgt de waarschuwing: „spiegelt u, terwijl het tijd is, spiegelt u zacht.” „Traditioneele antipathieën, welke niet met een onverdraagzamen en fanatieken geest, maar met de historie en het Evangelisch geloof der bevolking in verband staan.” moeten worden ontzien.²⁾

En kort daarop besprak de *Nederlander* een uiting van de „*Nieuwe Nijmeegsche Courant*”, waarin een juichkreet werd aangeheven over het komende herstel der hierarchie: Nu wordt het als voor „de Protestantsche revolutie” jubelde deze krant.

En dadelijk signaleerde de *Nederlander* dezen donderkop: „Krijgen wij nu een „Roomsche restauratie in allen deele met een compleet stel der voormalige lieflijkheden?”³⁾ vroeg het blad.

En in het nummer van 6 September vinden we in een noot de volgende opmerking: „Misschien terwijl menigeen een concordaat tegemoet ziet, wordt ons veeleer als in Engeland een verrassing (een soortgelijke Popish Agression) bereid. Welligt denkt men te Rome, de Protestanten zijn in *Holland* zoo ontvlambaar als in *Engeland* niet.”⁴⁾

1) *Narede op Vijfjarigen Strijd*, Utrecht 1855.

2) *Nederlander*, no. 140.

3) *Nederlander*, no. 152.

4) *Nederlander*, no. 673.

Hier zien we dus reeds een kleine waarschuwing voor den storm, die op den donderslag volgen zou.

Een volgend berichtje in de *Nederlander*, dat op de komende gebeurtenissen duidde, vinden we in de courant van 21 October 1852. Toen stond er in de *Nederlander*: „Het schijnt dat eerstdaags de organisatie der Roomsch-Katholieke Kerk, zonder concordaat (onder een Aartsbisschop en drie Bisschoppen) openbaar zal worden gemaakt.”

En er werd bij gevoegd: „Natuurlijk dat, in verband met de *gewijzigde houding der Roomschen in Nederland*, en met de omstandigheden elders, deze tijding juist nu dubbel gewigt heeft.”¹⁾

En een dag later stond er in de *Nederlander* met betrekking hierop: „Het gevolg dezer dwaasheid is onberekenbaar.”²⁾

Vervolgens kwam op 27 October het laatste weerbericht met de mededeeling dat de tijd voor verzekering tegen stormschade nu verstreken was:

„De Roomsche Kerk zal nu, naar het schijnt, niet bij *Concordaat*, maar regtstreeks en willekeurig, naar Pauselijk bevelschrift worden georganiseerd. — Als in Engeland geschied is.

Wat schrijft men nu uit Engeland?

L'agression papale avec ses déplorables conséquences a de nouveau aigri à un degré indescriptible les profondes et séculaires rancunes des sectes.

Wij herhalen, ofschoon het nu te laat is: „Wie aan een ander zich spiegelt, spiegelt zich zacht.”³⁾

Op 29 November 1852, bij de Algemeene Beraadslagingen over Hoofdstuk VII der begrooting van 1853 richtte van Hall in de Kamer tot den Minister de vraag, „welke op dat oogenblik de aard en de stand is van de onderhandelingen tusschen de Regeering en den Pauselijken Stoel” over de organisatie der Roomsch-Katholieke Kerk.

Van Hall ontving ten antwoord „dat het volgens de bepalingen onzer grondwet, den Heiligen Stoel vrijstond, die aan de

*De Kamerzitting
van 29 November
1852.*

¹⁾ *Nederlander*, no. 712.

²⁾ *Nederlander*, no. 713.

³⁾ *Nederlander*, no. 717.

R. K. kerk voegende organisatie daar te stellen, doch dat het gebruik maken van die vrijheid medebrengt, dat de uit het concordaat voortvloeiende verbindtenissen komen te vervallen, en dat alzoo, onder die voorwaarde geen beletsel tegen de bedoelde regeling bestond, behoudens het grondwettig toezigt tot handhaving der orde en rust, en de zorg dat ieder kerkgenootschap zich houde binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat." (Dit was ter kennis van den Paus gebracht).

„Daarop is van wege de Heilige Stoel de verklaring afgelegd. op dien voet tot organisatie van de Roomsche-Katholieke kerk in dit Rijk te willen overgaan; omtrent de wijze en het tijdstip, waarop die organisatie zal plaats hebben worden bij het gouvernement ten bekwaamen tijde verdere mededeelingen tegemoetgezien."

De minister van Buitenlandsche Zaken deelde nog mede dat bij het tot stand brengen der organisatie het concordaat van 1827 en de nadere overeenkomst van 1841 uitdrukkelijk zouden moeten worden afgeschaft. ¹⁾

Uit al het bovenstaande blijkt dat het herstel der hiërarchie van te voren was aangekondigd. Dat de bisschoppen komen zouden was notoir. Schokking bewijst in zijn proefschrift door citaten uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant* hoe in de eerste maanden van 1853 het van algemeene bekendheid was dat de hiërarchie zou worden ingevoerd, zonder dat hieromtrent eigenlijk gezegde bevremding werd uitgesproken.

Eerst op 24 Maart ontstonden schrik en verwarring. „De kalmte, tot op dat oogenblik waargenomen, bleek nu slechts de stilte te zijn geweest, die aan een geweldigen storm voorafgaat." ²⁾

In hoeverre deze laatste opmerking de houding van het Nederlandsche publiek in het algemeen verklaart, worde hier in het midden gelaten. Dat de publicatie van de allocutie en het *Times-bericht*, dat het herstel een gevolg zou zijn van een „verzoek van het Hollandsche Gouvernement", gelijk stonden met het steken van de lont in het kruit ³⁾, moge de houding der massa verklaren, de houding van Groen, die al maanden te

¹⁾ *Handelingen* (editie Roelants), dl. I, pag. 149, 150.

²⁾ Schokking a. w., pag. 109—111.

³⁾ Schokking a. w., pag. 111.

voren op het dreigende gevaar de aandacht deed vestigen, wordt daarmee niet verklaard. Wij moeten nagaan, hoe Groens houding tegenover de Roomschen was gedurende de periode dat hij dezen „donderslag” verwachtte.

Van het eerste nummer van de *Nederlander*, dat onder Groens redactie stond, af, had hij strubbelingen met Roomsche bladen. Het begon al dadelijk over het programma van de *Nederlander*. Daarin stond de zinsnede, ook al in een vroeger werk¹⁾ van Groen voorkomende: „Nederland is een protestantsche staat, waarin bij ruime verdraagzaamheid, voor het behoud en belang der Christelijk-Protestantsche Kerk moet worden gezorgd.”²⁾ Deze zinsnede die de Roomschen als kennelijk tegen hen gericht beschouwden, maar die evenzeer het toenmalige gouvernement gold, dat in verslaptten vorm de reglementenpolitiek van Koning Willem I ten aanzien van de Hervormde Kerk continueerde, deed al dadelijk het vuur der polemiek opspatten.

Polemiek met de Roomsche bladen in de Nederlander.

„Met al den nadruk onzer gehechtheid aan de grondwettige instellingen van ons land, protesteeren wij,” schreef *De Tijd*, „tegen deze zinsnede.” En zij constateerde dat „de voorstanders eener eerlijke en loyale verwerkelijking onzer grondwettige instellingen,” met de *Nederlander* menige lansen zullen hebben te breken.³⁾ Hier hebben wij naast Groens algemeene bezwaar (de tweezwaardenleer) het bijzondere Nederlandsche bezwaar: de Protestantsche staat.

Nederland, volgens Groen, een Protestantsche Staat.

De „Protestantsche Staat” beteekende, volgens de Roomschen, „terugkeer van Nederland naar den toestand van voor 1798”.

De „ruime verdraagzaamheid”, volgens Groen een integreerend bestanddeel van den Protestantschen Staat, gaf aan den schrijver in de *Tijd*, ter karakteriseering van Groens standpunt, deze woorden in de pen: „Katholieken, strijdt met ons tegen de revolutionaire theoriën, en wanneer wij die theoriën gezamenlijk zullen verslagen hebben, dan ontnemen wij u uw regt van als gelijke burgers met ons in Nederland te bestaan; maar zullen wij u

¹⁾ n.l. in de *Bijdrage*.

²⁾ *Nederlander*, no. 1.

³⁾ *Nederlander*, no. 7.

ruimschoots *verdragen*." Daartegenover zeide de *Tijd*: „De Katholieken gelijk regt met allen, — niets meer, maar ook niets minder.”¹⁾

De *Nederlander* formuleerde zijn standpunt aldus: „Onze uitzigten en onze wenschen zijn niet voor altijd binnen den kring der Grondwet naar de uitgaaf van 1848 beperkt.”²⁾

„Nederland is sedert eeuwen, een bij uitnemendheid *Protestantsche Staat*: en na een reeks van revolutiën leert de statistiek (wanneer zij niet enkel naar het zielental tabellen maakt) dat de meerderheid protestantsch, dat de staat, door invloed en vermogen dergenen die niet Roomschegezind zijn, dit historisch karakter ook heden behoudt.”³⁾

Wij zien hier een typische tegenstelling. Niet die van ultramontaan en antipapist, maar die van liberaal en anti-revolutionair. De *Tijd* zweert bij de Grondwet, „de algemeene staatkundige overtuigingen van later tijd.”⁴⁾ Groen stelt zich op Christelijk-Historisch standpunt. Hier zien we dus den Roomsche-Katholieken Christen zich vastklampend aan de producten van liberale beginselen tegenover den Protestantschen Christen, die opgevoed is bij Roomsche antirevolutionairen. Een oordeel over deze houding der Roomschen te vellen in ongunstigen zin staat niet aan ons. En het is waarschijnlijk dat over het Roomsche opportunisme dier dagen billijker oordeel geveld kan worden dan Groen deed, die immers tijdens de Belgische crisis al klaagde dat de „ultramontanen ultra-liberalen geworden waren”. Omstandigheden spreken ook een woordje mee. Hoe dit zij, met de eenmaal aangenomen leermeester was nu ook voor de Roomschen een „salto mortale” noodig, aler zij zich op Groen's standpunt konden stellen. En daarvoor weken zij, als hun leermeester terug.⁵⁾

Dit tweeërlei uitgangspunt van Groen en van de Roomschen heeft de samenwerking tusschen die twee goeddeels onmogelijk gemaakt.

Groen zei: „Nederland is een *Protestantsche Staat*, zooals Frankrijk en België Roomsche-Katholieke staten zijn.” Dat is dus

¹⁾ Al deze citaten uit de *Tijd* te vinden in de *Nederlander*, no. 16.

²⁾ *Nederlander*, no. 16.

³⁾ *Nederlander*, no. 7.

⁴⁾ De Bosch Kemper III, pag. 160.

⁵⁾ *Briefwisseling*, pag. 491.

allerminst een juridische waardeering van Nederland, zooals de Roomschen die steeds aan Groen toeschreven, maar een historisch-feitelijke karakteristiek.

De Tijd zei: „Wat is een historische staat? Zijn eenige staten onhistorisch? Welke staat toch werd, gelijk de ouden beuzelden van Minerva, kant en klaar uit Jupiters brein te voorschijn gebragt? Wat is de historie van den Nederlandschen staat? Wij leven in Nederland. Wij zien en gevoelen dat het is een staat waarin het Protestantsche element de overhand heeft; dit is factó; hoe men er toe gekomen is, wordt met de meerdere kennis der historie, en met onze eigene ondervinding, al klaarder en klaarder. De factische toestand wordt gehandhaafd zooals die ontstond door partijdigheid.”¹⁾

*De Roomschen
aanvaardden den
Protestantschen
Staat niet.*

Daartegen was voor de Roomschen maar één middel, dat volgens Groen juist erger was dan welke kwaal ook. De gelijkstelling der Gezindheden. De état athé van de liberalen. Dat werd niet met zoovele woorden gezegd. Dat werd misschien zelfs in de geheimste overpeinzingen door geen Roomsche-Katholiek hier gewild, want het streed tegen het Roomsche-Katholiek beginsel.

Maar „emancipatie” moest er komen en, als dan slechts de weg van het liberalisme open is, welaan, tout chemin mène à Rome.

Het had volgens Groen ook anders gekund. De Roomschen hadden ook langs den antirevolutionairen weg tot hun recht kunnen geraken. Praktisch moeilijker, was die weg principieel rechter geweest. Groen, wij zagen het hier voor, wilde ook een emancipatie der Roomschen.

Het is misschien begrijpelijk dat die weg niet is gevolgd, maar men mag er Groen geen verwijt van maken dat hij de Roomschen op hun weg is tegengekomen met zijn bezwaren.

De Roomschen vertrouwden Groen niet en Groen vertrouwde de Roomschen niet, die zoo rustig in het schuitje der liberalen medevoeren. Het eerste is te verklaren uit verkeerd begripen. De Amsterdamsche predikanten noemden Groen in 1853 crypto-Katholiek, terwijl het oordeel van *De Tijd* over

¹⁾ *Nederlander*, no. 11.

Groen varieert tusschen Puseyist en Roomschen-onderdrukker. Het verkeerd begrijpen was dus, zooal niet vergeeflijk, bij iemand over wien zoo uiteenlopende geruchten de ronde deden, wel verklaarbaar.

Maar het tweede was te verklaren uit afwijking, uit opschorting van het beginsel door de Roomschen. Het niet poneeren van een eigen Roomsch-Katholieke politiek, het niet vormen van een eigen Roomsch-Katholieke partij ¹⁾, maar het zitten in het liberale schuitje en van daar uit de begeerde buit uit het troebele water visschen, dat was in Groens oogen een methode die alle recht op vertrouwen inboette.

Om deze verhoudingen juist te zien, is het noodig om de twee standpunten van de Roomschen en van Groen tegenover de liberalen ten aanzien van den Nederlandschen staat te recapitulereen.

Hoe de Roomschen Nederland zagen.

De Roomschen zagen het zoo: Nederland is een staat, waarin wij sinds de Hervorming zijn onderdrukt. De provinciën waarin wij de overhand hadden, werden als wingewesten beschouwd; van ambten en bedieningen werden wij uitgesloten, onze godsdienstuitoefening werd ternauwernood geduld; onze kerken waren schuilkerken. Wij waren tweederangsburgers, zoo al geen heloten dan toch perioiken. En de staat, die ons dit aandeed, was een gereformeerde staat. De machthebbers die ons knechtten, waren issus de Calvin. De Fransche Revolutie bracht ons de vrijheid. Wij stonden tegenover die revolutie principieel afwijzend. Haar grondstellingen zijn de onze niet. Haar consequentie's worden door ons verfoeid. Maar zij verklaarde ons, — en dat was haar eerste resultaat — ebenbürtig met onze tyrannen. De revolutie stelde onze godsdienst, en dat is tegen onze beginselen, met alle andere gelijk. Voor onzen godsdienst, en dat is tegen onze wenschen, koesterde de revolutionaire staat geen interesse. Maar gelijkstelling was beter dan onderdrukking en gebrek aan belangstelling, beter dan een overmaat van belangstelling die tot usurpatie leidde.

Wij zien wel dat de neutraliteit van den modernen staat gelijk is aan „partij trekken van den staat voor het ongelooft”; wij zien

¹⁾ Eerst ten tijde van Schaezman ontstaan.

wel dat deze „scheiding van kerk en staat” neerkomt op „vereeniging van den staat met de kerk des ongeloofs”. Wij zien wel dat er maar één schrede is tusschen onverschilligheid en tyrannie. Wij zijn daartegen op onze hoede, maar wij moeten thans eerst op consolidatie van de eigen kerk bedacht zijn. En zeker moeten wij ons tegen onze principieele vijanden, die praktisch ons vriendendienst bewezen, niet verbinden met hen, met wie wij principieel bevriend zouden kunnen zijn, maar die ons praktisch steeds hebben geknecht.

Wij kunnen met Groen, die voor de kerken vraagt wat wij ook voor onze kerk wenschen, die het wezen der revolutie doorziet, zooals wij het steeds hebben doorzien, kortom, die zijn staatkundige denkbeelden aan onze medegeloovigen ontleent, niet samenwerken. Groen is de zoon van onze onderdrukkers, hij poneert het karakter van den Nederlandschen staat nog steeds zoo, alsof wij een „niet-volk” zijn. Wat de liberalen ons als een recht gaven, waarop wij dus kunnen staan en op grond waarvan wij dus kunnen eischen, wil hij ons geven uit verdraagzaamheid, op grond waarvan wij slechts kunnen vragen, zoodat het ons hoogstens brengen zou in de positie van den dankbaren bedelaar, wien nochtans het gevaar van de deur gewezen te worden en van honger te sterven gedurig boven het hoofd hangt.

Groen zag den toestand anders. Nederland is een Protestantische staat. Nederland als Staat is tot aanzijn gekomen in den strijd der verbonden gewesten tegen een vervolgzieke kerk en tegen een vorst die de grondrechten zijner onderdanen schond. Zoo werd Nederland een Protestantische staat, een staat met een publiek Protestantsch karakter met een Protestantische nationaliteit. Deze staat had ook Roomsche-Katholieke onderdanen. Zij weken in een belangrijk opzicht van de nationaliteit af. Zij waren in principe, gezien de oorsprong van het gemeenebest, staatsgevaarlijk. Hun werden daarom rechten onthouden, die anderen bezaten.

Hoe Groen Nederland zag.

Was dat onrecht? Neen. De eisch tot zelfbehoud noopte daartoe. En maakte zulks zelfs tot een plicht. Gewetensvrijheid was aan ieder vergund. Inkorting van rechten ging slechts zoover als de veiligheid van den staat eischte. In vergelijking met andere

landen was de positie der Roomschen hier te lande in den tijd der republiek gunstig te noemen. Hedendaagsche normen mogen dan ook op de handelingen der toenmalige regeering niet worden toegepast.

Bij Groens opvattingen volledige ontwikkeling mogelijk van de Roomsch-Katholieken.

Daar is echter historische ontwikkeling. „Deelgenootschap van politieke rechten (voor de Roomschegezinden) kwam met de veranderde tijdsomstandigheden overeen”. 1) Niet echter door de revolutie, maar door reformatie. Er kwam revolutie, die aan de Roomschegezinden op korten termijn vele gewenschte vrijheden bracht. Vervolgens kwam de restauratie. Het weer komen in het protestantsch-nationale spoor. Niet echter door den trein terug te doen rijden, maar door de wissel om te zetten, zoodat al voortrijdende de trein weer in het rechte spoor moest komen: „Verkregen regten moeten worden gehandhaafd”. 2)

Betekende dit dat Rome nu mocht houden wat het had, maar dat de geschenkenkarbies voortaan onherroepelijk gesloten zou blijven? Neen. Want zulks zou een semi-contrarevolutionair standpunt zijn. Maar wel moest bij alles rekening gehouden worden met het feit dat Nederland een protestantsch land was. Dat betekende niet dat Roomschen en Protestanten geen gelijke rechten zouden hebben, dat men de Roomschen uit ambten en bedieningen moest houden; dat betekende slechts dat de Nederlandsche staat niet in 1798 of 1813, maar reeds in de zestiende eeuw ontstaan was. De geboorte was protestantsch, de groei was protestantsch, het leven is ook nu nog protestantsch. Het is dus zooals de *Tijd* zegt: De Staat is niet pardoos uit Jupiters hoofd voortgekomen. Daar is nu iets factisch. En dat factische is protestantsch. En dat factische mag niet en kan niet over het hoofd gezien worden. 3) Ook niet in het staatkundige. Groen komt op voor Nederlandsch Staatsrecht. De *Tijd* noemt dat „partijdigheid”. Maar dat is het niet, want erkent men dit factische, dit historisch geworden, niet meer, laat men de Protestantsche

1) *Narede*, pag. 33

2) Vgl. ook *Brieven van Wormser*, no. CIII.

3) Een uitvloeisel hiervan is Groens eisch tot erkenning en handhaving van den feitlijken voorrang van den Ned. Herv. Godsdienst in den Nederlandschen Staat. Vgl. ook art. 133 G. W. 1814 en Groens pleidooi voor het herstel.

traditie los, dan blijft men traditieloos, dan wordt men liberaal, dan mogen de Roomschen ook niet willen dat Frankrijk en België nog R.-K. landen zijn. Voor de Roomschen moet deze Protestantische traditie geen onoverkomelijke hinderpaal zijn. Zeker, er zijn „traditioneele antipathieën”¹⁾ tegen Rome. Maar de Fransche Protestant erkent ook het R.-K. Frankrijk ten volle als zijn vaderland. En de geloovige Roomsche-Katholiek, die het gevaar der revolutie ook voor Nederland ziet, zal zeker niet gebrand zijn op een „verbond”²⁾ met Groen, evenmin als Groen een „verbond” met Rome wil, maar hij zal toch in de Protestantische traditie en in het „gereformeerd volksgeloof, eens de kracht van het Nederlandsche volk”³⁾ voldoende elementen vinden voor een vruchtbare „samenwerking.”⁴⁾

De Roomschen behoeven niet te vreezen dat Groen hen in hun rechten zal korten. „Hetgeen wij voor ons vragen, vragen wij ook voor hen”, „eerbiediging van de zelfstandigheid der Kerk en eerlijke naleving der grondwet.”⁵⁾ „Het regt van Rome op gelijkstelling (is) enkel in het Protestantisch beginsel gegrond.”⁶⁾ Zoo zag Groen zijn eigen kant.

Maar er was nog een andere kant voor Groen, en dat waren de Roomschen zelf.

De Roomschen erkenden het factische, de historisch-Protestantische nationaliteit niet. Ze zouden alle erkenning van de reformatie als de levensadem van de Nederlandsche Staats- en Volksgemeenschap publiekelijk, opvatten als een rechtskrenking aangedaan aan tweevijfde der leden van die gemeenschap. De schoolstrijd werd aanvankelijk door Groen niet alleen tegen de liberalen, maar ook tegen Rome gestreden. De bijbel en de vaderlandsche geschiedenis moesten van den pastoor de school uit.⁷⁾

Waar het nu zoo stond dat de val van het Protestantisme als kort begrip der Nederlandsche nationaliteit, door Rome gevraagd werd als eisch des rechts, kon het niet anders of Groens voor-

Twéeërlei uitgangspunt verhinderde politieke samenwerking.

¹⁾ Vgl. de artikelen van Koorders.

²⁾ *Nederlander*, no. 7.

³⁾ *N. G.*, 1e serie, dl. V, pag. 236.

⁴⁾ *Nederlander*, no. 16.

⁵⁾ *Nederlander*, no. 722.

⁶⁾ *Nederlander*, no. 713.

stel om de Roomschen te pacificeeren en in de aan beide partijen gemeenschappelijke belangen samen te werken en de principieele conflicten uit te vechten met de wapenen alleen van den geest, moest door Rome verworpen worden.¹⁾ Aanvaardde Rome een dergelijke godsvrede, dan zou Groen gewonnen hebben. Dan zouden de Roomschen in Roomsche streken van Nederland vrij spel hebben gekregen, maar dan zouden de Roomschen boven den Moerdijk weinig te vertellen hebben gekregen. De maatschappelijke en politieke emancipatie der Roomschen zou natuurlijk net zoo goed zijn doorgestaan; dat te belemmeren was Groens opzet ook niet. Maar het Protestantsche, het Gereformeerde karakter van den Nederlandschen Staat — tenminste voorzoover Rome hierop invloed kon uitoefenen — zou dan verzekerd zijn. Er zou dan, met deze zelfde restrictie, een Protestantsch-Christelijke staatschool zijn gekomen en de Roomsche kerk zou boven den Moerdijk steeds het gevoel hebben behouden, al zou er dan ook een hierarchie zijn ingevoerd, dat zij zich toch eigenlijk in partibus infidelium bevond. Dat was juist wat Groen bedoelde en dat wilden de Roomschen juist niet. De propagandistische waarde van de „pauselijke weldaad” aan „dezen met martelaarsbloed doorweekten bodem” werd èn door Rome èn door Groen gevoeld. Men lette bijvoorbeeld op den juichtoon in de allocutie en in uitspraken als deze: „de smaadheid van te zijn een geestelijk territor, een pauselijk wingewest, aan het gestoelte van Petrus geheel onderworpen. Wij bedwingen ons gevoel bij de herinnering aan deze feiten”.²⁾

De inzet van den strijd was een stukje historische nationaliteit. En daarom gaf het niet of Groen de Roomschen al attent maakte op den gemeenschappelijken vijand, het liberalisme, dat bezig was een ander stuk historische nationaliteit te annexeren.”

„Het is ons onmogelijk de hand aan te nemen, die ons heusche-lijk schijnt aangeboden; wij kunnen in de eerste plaats geen zelfmoord plegen”, aldus *De Tijd*.³⁾

De Roomschen zagen in den Gereformeerden Groen den

¹⁾ *Nederlander*, no. 671.

²⁾ *Nederlander*, no. 860.

³⁾ *Nederlander*, no. 343.

grooten revolutionair, die slechts incidenteel antirevolutionair was ¹⁾ en Groen was zich in de praktijk ook niet altijd even erg van dien gemeenschappelijken geloofswortel bewust.

Ultramontanen en ultraliberalen werden meermalen in één adem genoemd als aantasters van de historische nationaliteit en dus revolutionairen. ²⁾

Zoo zagen wij hoe Groen van de Roomschen duchtte ten eerste het gevaarlijke dogma der tweezwaardenleer, een gevaar voor elke regeering, die zelfhandhaving voorstond; en vervolgens de aantasting van de gave, historische Nederlandsche nationaliteit. In de vlak hieraan voorafgaande bladzijden beschreven wij de mentaliteit waarin Groen en de Roomschen zich over en weer bevonden. Welken invloed deze mentaliteit op de polemieken had, gaan we nu bespreken. Bij het doorbladeren van *De Nederlander* zien we veelvuldig de geschiedenis van den hond en den man die een stok zocht zich afspelen, waarbij Groen en de Roomschen beurtelings beide rollen vervulden. Het zijn deze klappen, die aan Groens strijd met de Roomschen over en weer het venijnige karakter hebben gegeven, dat hij in deze dagen onmiskenbaar vertoonde. Wij gaan dat in de volgende bladzijden aantonen. Voor een belangrijk deel waren deze polemieken de oorzaak dat Groens houding in de Aprilbeweging door de Roomschen niet naar waarde kon worden geschat.

Groen zeer polemisch.

Een van de meest opmerkelijke verwijten die Groen aan de Roomschen deed in de vijftiger jaren, is hun „gewijzigde houding”. Dat is trouwens iets wat Groen steeds bijgebleven is. Noemt b.v. de Costa als eenige oorzaak van de Aprilbeweging de toon van de allocutie, nog in 1873 noemde Groen daarnaast uitdrukkelijk de „bloedroode kleur”, die het Romanisme in die dagen van April en de daaraan voorafgaande jaren aangenomen had.

De „gewijzigde houding” der Roomsche-Katholieken.

Zeer nadrukkelijk wordt van die gewijzigde houding gesproken in September 1852. „Wij komen er gaarne voor uit dat we, sedert

¹⁾ Vgl. bladz. 24 noot 5 en 20 noot 3.

²⁾ *Nederlander*, nos. 798, 809, 841.

eenige maanden, meer dan te voren, op verdediging tegen het *ultramontanisme* bedacht zijn.

„Wij ontveinzen ook niet dat de houding der Roomsch-Katholieken *bij de jongste* verkiezingen, bepaaldelijk bij de herstemming te *Zwolle* en te *Gouda* naar ons voorkomt, een duidelijk teeken van gewijzigde richting en taktiek was”.

Met het oog op het *buitenland*, is men voor de vrijzinnigen *minder*, met het oog op *eigen toestand*, voor de orthodoxe protestanten *meer* dan te voren beducht.

Elke stap voorwaarts van het liberalisme bevordert de belangen van het Catholicismus.”¹⁾

Het zijn twee punten, die in deze coupure naar voren treden. Ten eerste de houding der Roomschen tegenover *Groen* bij de verkiezingen en de daarmee gepaard gaande aansluiting met de liberalen. Vervolgens de verscherpte houding die het Roomsch-Katholicisme aannam tegen de protestantsche orthodoxie. *Groen* ziet in dit alles de blijken van een volgens hem der Roomsche kerk eigen opportunisme, dat tot beginselverloochening voerde.

De Roomschen hadden bij vorige verkiezingen wel op *Groen* gestemd, maar in Juni 1852 had *de Tijd* het consigne gegeven om *Groen* te laten vallen.

„Wij hebben bij vorige verkiezingen den Heer *Groen van Prinsterer* aan de kiezers aanbevolen, wij doen dat niet meer,” schreef het blad.²⁾ De Heer *Groen van Prinsterer* heeft zich langzamerhand ontmaskerd. Bij sommige en daaronder de knapste zijner vrienden, (geniet hij) een reputatie van zoo listige behendigheid, dat zijn krachtigste en duidelijkste betuigingen geen vertrouwen vinden.”³⁾

En de Roomschen hadden zich aan het advies gehouden. In het licht van het voorgaande is deze houding der Roomschen wel begrijpelijk. Al het aan beide partijen gemeenschappelijke was niet in staat beide partijen te binden aan elkaar. Dat bleek telkens. En *de Tijd* en *de Nederlander* stonden vol betuigingen van wederzijd-

¹⁾ *Nederlander*, no. 682.

²⁾ *Narede op Vijfjarigen strijd*, Utrecht Kemink en Zoon 1855; pag. 28.

³⁾ *Nederlander*, no. 481.

sche waardeering van elkanders beginselen en streven. En niet alleen de beginselen, ook het in praktijk brengen zou Rome en Groen tot elkaar moeten brengen. En betreffende de armenwet, en over het onderwijs, en met betrekking tot den status der kerken hadden Groen en de Roomschen gemeenschappelijke wenschen. En toch ging het niet. De mogelijkheid tot samenwerking, die later in de praktijk gebleken is toen de strijd maar eenmaal ging tegen den godsdienstloozen staat, tout court, deed zich thans nog niet voor. Van de twee kwaden: Protestantisme of Liberalisme deed voor Rome het eerste zich nog voor in zijn meest afzichteijken, het tweede in zijn meest aantrekkelijken vorm. Het „Nederlandsch Hervormde" element behoorde voor hen nog steeds min of meer tot de eigenlijke kenmerken van de Nederlandsche nationaliteit. Hiertegen moesten de Roomschen tot elken prijs front maken. Daarvoor moest Groen den strijd zoo lang mogelijk volhouden.

Daarom kon later samenwerking met Rome plaats vinden, omdat Groen van de Roomschen niet kon teruggeischen wat de liberalen hadden verspild.

Wat hij thans bestreed was de accomodatie van de Roomsche Katholieke praktijk aan de Liberale beginselen: Groen verbond de gewijzigde houding der Roomschen aan den datum van den staatsgreep van Lodewijk Napoleon. De „bloedroode kleur" van het Romanisme bestond sinds 2 December 1851. ¹⁾

Maar onder zulk een polemieek konden de Roomschen Groen niet meer steunen. En daarom zochten zij het bij de liberalen van het type Thorbecke, wier nieuwe democratische liberaliteit hun, ondanks het gevaarlijk beginsel, een goede waarborg leek voor het slagen hunner emancipatie.

De Roomschen miskenden de historische nationaliteit, zooals die zich omstreeks 1572 onder invloed der Hervorming had gevormd. Begrijpelijk was het dus dat zij de fout der liberalen: revolutioneeren van het historisch geworden, iets wat Groen juist zoo scherp voelde, zich niet zoo realiseerden.

Eenigszins anders als later met de Italiaansche kwestie. Toen

De Roomschen in '53 en de anti-revolutionairen in '70.

¹⁾ Zie ook bladzijde 60.

waren de Roomschen fel tegen de liberalen; terwijl de anti-revolutionairen hun standpunt bij monde van Groen formuleerden: Recht blijft recht, ook al is het onrecht tegen den Paus geschied. ¹⁾ Al is hierin geen zweem van sympathie, het beginsel werkte onverzwaakt en dat is van de Roomsche politiek in de jaren omstreeks 1853 in dezen niet te zeggen. Zooals trouwens een hunner bladen zelf erkende: „Sedert 1830 tot 1848 heeft de Katholieke partij te dikwijls toegegeven aan den radikalen geest des tijds en gemeene zaak gemaakt met de zich noemende liberalen”. ²⁾ Waar de Roomschen dus de fouten der liberalen in Nederland als het ware niet aan den lijve konden voelen, terwijl zij de voordeelen dier praktijken wel konden zien is het te verstaan dat zij voor Nederland theorie en praktijk van de liberalen losmaakten en aan die praktijk meededen.

Het type „Nuyens”.

Zoo ontstonden de Roomschen van het type Nuyens, die nog in 1869 schreef: „De naam papo-Thorbeckiaan heb ik glimlachend aangenomen en vrijwillig gedragen.” „Hebben wij in 1848, in 1853 niet met de liberalen den kamp gestreden tegen de opwellingen van heerschzucht van de overblijfselen der oude Calvinistische staatskerk? Hebben wij den kamp niet te samen gestreden tegen de Aprilbewegings? Heeft . . . Thorbecke zich niet billijk en gematigd jegens de Katholieken getoond? Waarom dan van hen gescheiden?” ³⁾

Hier is de sympathie, gezien de gescheidenheid van beginsel, wel zeer groot.

Het gevaar bestond dat een dergelijke samenwerking in de praktijk leidde tot een vervloeiing in de beginselen.

Zooals Groen niet ophield met te betuigen.

Hoezeer zelfs goede Roomsch-Katholieken aan de liberale gedachten verkleefd werden kan blijken uit hetgeen Pater Görris omtrent Nuyens vermeldt:

„Het absoluut veroordeelen van de geloofsinkuisitie is een al

¹⁾ *Nederlandsche Gedachten*, 2e serie, dl. V, pag. 185.

²⁾ *De Nieuwe Nijmeegsche Courant*, aangehaald in *De Nederlander* no. 39.

³⁾ Dr. W. F. J. Nuyens, *De Katholieken tegenover de staatspartijen in Nederland*, Haarlem 1869, pag. 20.

te groote concessie aan de humanitaire heerschende denkwijze; soms zou men zeggen dat de „Vrije kerk in de vrije Staat” Nuyens meer dan een noodzakelijk compromis, ja een ideaal toeschijnt.”¹⁾

Waar van Roomsche zijde thans dit gevaar ten aanzien van specifiek Roomsche dogma's wordt geconstateerd en erkend, ligt hierin een rechtvaardiging voor Groens voortdurende principiële agitatie tegen dit monsterverbond.

De warme toon, die de verhouding van Roomschen en liberalen kenmerkte, ontbrak bij die van Groen en de Roomschen voortdurend. Klaagde niet de redacteur van de *Tijd* dat hij geen werk van Groen had kunnen inzien dat hem een onvermengd genoeg bezogd had?²⁾

En telkens werd in de *Nederlander* herhaald dat de Roomschen citeeren of met onjuiste toevoegingen of onvolledig.

Zoo stemden de Roomschen dan niet meer op Groen en sloten zij zich bij de liberalen aan. Op zich zelf beteekende dit niet zulk een geweldigen overgang. Tot nu toe waren de Roomschen in de politiek conservatief of liberaal geweest, al naar het persoonlijk gevoelen van den enkeling. Zij hadden zich, behalve in speciaal Roomsche dingen, altijd zeer gereserveerd gedragen. Aan een „antithese” dacht nog niemand behalve Groen en de zijnen. De Paus had het liberalisme nog niet zoo definitief den rug toegekeerd als later. Er had zich in de Roomsche wereld nog niet een communis opinio gevormd over de liberalen en het liberalisme. De samenwerking van Roomschen en liberalen behoefde dan ook geen gerucht te maken. Ook met het oog op het buitenland. De Roomschen in Frankrijk traden immers Louis Napoleon na zijn staatsgreep welwillend tegemoet. Maar — en hier komen wij aan een tweede punt, — Groen zag dit optreden der Roomschen aan Thorbecke's zijde in verband met de beweging in heel de Roomsche wereld. Daar was over het heele front een aanval tegen de Protestantische orthodoxie. De Roomsche kerk trad weer meer en

De verhouding van de kerkelijke overheid tot de liberalen in 1853.

De Roomsche agressie.

¹⁾ G. C. W. Görrijs S. J.: *Dr. W. F. J. Nuyens, beschouwd in het licht van zijn tijd*. Nijmegen 1908.

²⁾ Aangehaald in de *Nederlander* no. 313.

meer als een krachtige internationale eenheid op. Het pauselijk gezag werd gedurig hechter. „De Roomsche Paus tracht opnieuw Europa in duisternis en slavernij te dompelen. De strikken zijner hiërarchie beproefde hij reeds aan het protestantsche Engeland te leggen, terwijl zijn Jesuitenmissiën ook de protestantsche deelen van Duitschland doorkruisen.” 1) De vervolging der *Madias* 2) in Toscane evenals de vervolgingen op Madeira verwekten door geheel Europa groote ontroering. Ook voor de *Nederlander* leverden zij bij herhaling copie.

De *Nederlander* constateerde dan ook in plaats van een „kerkelijk en wetenschappelijk,” een „politiek gewapend proselytisme.” 3) En in de eischende houding der Nederlandsche Roomsche-Katholieken zag hij een Nederlandsche herhaling van de Toscaansche en Engelsche „popish aggression”.

Tal van zaken waren er, die *Groen* versterkten in zijn opinie dat er een Roomsche agressie was, ook in Nederland.

Allereerst wel de Roomsche Vaderlandsche Geschiedenis beoefening. Dat de Roomschen het tijdperk der „Nederlandsche Beroerten” minder glorieus vonden dan b.v. de Middeleeuwen, was ook voor *Groen* begrijpelijk. Maar zij gingen te ver. Een Roomsche blad 4) ging zelfs zoo ver, met *Willem den Zwijger* „een eervergeten huichelaar te noemen die met God en menschen den spot dreef,” terwijl *Filips II* daartegenover als toonbeeld van „pligtsbesef en godsdienstigheid” werd gesteld. Niet dat *Groen* deze kwalificatie van *Willem I* op *Filips II* had willen toepassen. De *Cath. Ned. Stemmen* hadden hun oordeel over *Filips II* zelfs min of meer weten te dekken met de „*Prolégomènes*” van het eerste deel der *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*. 5) *Groen* heeft *Filips'* misdaad meer ge-

1) *Nederlander*, no. 718.

2) *Rosa en Francesco de Madias* werden door de regeering van *Toscane* gevangen gezet, omdat zij den Bijbel lazen. Een uit verschillende Protestantische nationaliteiten bestaande deputatie (uit *Nederland Elout van Soeterwoude*) intervenieerde te hunnen gunste bij den Groothertog. Later werden zij op vrije voeten gesteld en verbannen. In vele Romaansche landen heerschte of dreigde destijds geloofsvervolging.

3) *Nederlander*, no. 737.

4) *Nederlander*, no. 693.

zien als een gruwelijke zelfmisleiding dan als wreedheid. ¹⁾ Maar deze tegenstelling tusschen Willem en Filips vond Groen, „nu de vervolgingen om der godsdienst wille in verscheidene Roomsche-Catholyke landen vernieuwd worden,” zeer opmerkenswaard.

De Ultramontanen zijn zoo wreed niet. Velen hunner zijn veel-
eer goedhartig.

De Heer Veuillot bijv., die althans in Frankrijk zooveel crediet heeft, is ook misschien evenals Philippus II een zacht-
aardig man maar hij betreurt *dat Luther niet tijdig verbrand is.*

Wij zouden, indien de Ultramontanen de overhand hadden, *uit liefde* welligt, maar we zouden door die *oude costumieren*, — met tusschenkomst van het burgerlijk bestuur — worden *verbrand*.

Uit *Godsdienstigheid*. — „De ure komt, dat een iegelijk die u zal dooden, zal meenen Gode een dienst te doen.” ²⁾

Tegenover het kleineeren van wat Groen groot achtte, vergrootten de Roomschen hetgeen Groen klein achtte. De Roomschen spraken met graagte over hun onderdrukking drie eeuwen lang.

„Schandplakkaten” noemde de *Nieuwe Noord-Brabanter* de wettelijke maatregelen tegen de Roomschen tijdens de Republiek. Maar een dergelijke „onevenwichtigheid” werd door Groen dadelijk hersteld door te constateeren dat het „dus geen bloedplakkaten” waren ten minste, als tijdens Filips. ³⁾

Zeer scherp trad Groen op tegen de Roomsche geschiedenisbeschouwing. Hij was overtuigd en hij diskwalificeerde het niet dat de producten van die geschiedenisbeschouwing „op de vervulling van menig stembillet een beslissenden invloed (hebben) gehad.” ⁴⁾ on daarom moesten de Roomschen er maar mee ophouden. Ze hadden er immers geen verstand van: De *Tijd* had geschreven van de Nederlandsche geschiedenis: „Op zijn halfvermolmden monumenten vinden wij niet onze schande gegrift: Lapidés

¹⁾ Vgl. Dr J. H. C. de Pater in „*Stemmen der Tijds*”, Jrg. 19, pag. 331 e.v.

²⁾ *Nederlander*, no. 693.

³⁾ *Nederlander*, no. 242.

⁴⁾ *Nederlander*, no. 407.

clamabunt". De *Nederlander* voegde er echter aan toe: „Hier is nog een spreuk: Pueri caveatis ab igne." 1)

Ja, de *Nederlander* waarschuwde de Roomsche-Katholieken dat een anti-Roomsche fronde niet zou uitblijven, wanneer het aan het liberalisme op anti-nationalen bodem de hand reikt; wanneer het in de reconstructie der geschiedenis van het vaderland, weezin tegen de Republiek en liefde en achting voor het huis van Oranje eerst na 1814 openbaart; wanneer het, in de negentiende zoowel als in de zestiende eeuw geloofsvervolgving goedvindt, wanneer *Willelm I*, met al de hatelijkheid der oude veete een *eervergeten huichelaar* heet; wanneer de *Madiaai's*, die men in den kerker laat verkwijnen, een *belagchelijk paar figuren* worden genoemd 2) wanneer nu de *St. Barthelemy* onder de *rigueurs salutaires* geteld wordt." 3)

Vooraf dat voorlaatste stak *Groen* geweldig. Dat *hautain* doen over hetgeen hem heilig was. En dat deden de Roomsche bladen wel meer. Zoo had de *Nederlander* eens gesproken over „onze vrome vaderen." De *Cath. Ned. Stemmen* schreven daarna: Over de uitdrukking „onze vrome vaderen" hebben wij ons van lagchen niet kunnen onthouden." En de *Nederlander* beet toen terug: „Dergelijk lagchen is karakteristiek." 4)

De prikkelbaarheid was wederzijds hevig.

Toen een zekere *P. Dekker*, hoofdredacteur van een protestantsch-christelijk periodiek, *De Handwijzer*, vier weken na het neerleggen van zijn functie tot de R.K. kerk overging gaf dit tot tal van commentaren in de Protestantsche pers aanleiding.

Zoo schreef de *Nederlander*: „Dit kan alleen, of door eene bij uitnemendheid snelle verandering van zienswijze, of in verband met den regel dat men *aan ketters geen woord behoeft te houden*, worden verklaard. Het is een bewijs te meer van de vrijheid van veinzen en ontveinzen die *Rome* aan haar proselyten vergunt." De *Tijd* noemde dit commentaar „gemeen", De *Nederlander* „gematigd." 5) De *Tijd* schreef: Door den hongersnood van 1847 had

1) *Nederlander*, no. 314.

2) *Nederlander*, no. 798.

3) *Nederlander*, no. 737.

4) *Nederlander*, no. 869.

5) *Nederlander*, no. 677.

het barbaarsche Engeland wel 150,000 Ieren zien wegsterven." De *Nederlander* vestigde daartegenover de aandacht op de veelheid der opofferingen die Engeland zich voor Ierland getroostte. ¹⁾ Het herstel der hierarchie in Engeland was door den Minister *Lord Russell* gekwalificeerd als een maatregel die „insolent" en „insidious" was. De *Tijd* noemde deze uitspraak „gemeen" en „onbeschoft". De *Nederlander* daarentegen verklaarde dat „grofheid bij zelfverdediging" altijd nog „minder afkeurenswaard" was dan vervolging. ²⁾

Uit al dit en dergelijk geschrijf blijkt wel dat de atmosfeer geladen was. „Doordrijver van de leer der godzaligheid welke volgens de Dordtsche Synode is" werd *Groen* genoemd ³⁾

Het blad van *Groen* stookt in ons land religie oorlog", vond de *Tijd*. ⁴⁾ En op een andere plaats werd de *Nederlander* door dit blad van bloeheid beschuldigd. ⁵⁾

We willen thans nog belichten hoe *Groen Stahl's* opvattingen omtrent de tegenover *Rome* aan te nemen houding zag en hoe hij daartegenover een eigen standpunt innam. We bedienen ons daartoe van een rede van *Stahl*, weergegeven in de *Nederlander* no. 737 en 722. *Stahl en Groen.*

In het eerstgenoemde nummer ging het over den zin van de uitdrukking ook in art. 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis voorkomende: „het rijk van den anti-christ". Hiermede werd de Paus van Rome verstaan en *Groen* verklaarde dat de vaderen die uitdrukking daar „met wijze bedachtzaamheid gesteld" hadden. Tegenover *Stahl*, dien hij citeerde, hield *Groen* uitdrukkelijk vol dat de woorden Antichrist en dergelijke niet „slechts een enkele maal als een bijkomstig iets in de Symbolische Schriften der Protestanten gebruikt zijn."

Stahl had gezegd: „Wie den naam van *Jehovah* belijdt, kan zondigen zwaar en veel, kan afdwalen lang en ver, maar nooit is hij een Baälspriester; en wie den naam van *Christus* belijdt

¹⁾ *Nederlander*, no. 668.

²⁾ *Nederlander*, no. 122.

³⁾ *Narede*, pag. 107. Door de *Cath. Ned. Stemmen*.

⁴⁾ Aangehaald in de *Nederlander*, no. 737.

⁵⁾ Zie *Nederlander*, no. 228.

kan zondigen zwaar en veel, kan afdwalen verre en lang, maar nooit is hij de antichrist."

Groen vond dat Stahl door een verklaarbare reactie tegen een al te fel puritanisme misschien, de kerk van Rome te gunstig beschouwde.

Groen zag de Roomsche kerk thans in haar kracht. En in die kracht zag hij haar als de „georganiseerde afval van het Christendom."

„Tusschen Rome's stelsel van kerkelijke wereldheerschappij en tusschen Roomsch-Katholieke vroomheid moet een even scherp onderscheid gemaakt worden als tusschen Innocentius III en Fénelon." 1)

Groen lette meer op de Innocentiusfiguur en Stahl meer op de Fénelonfiguur in de Roomsche kerk. Vandaar het verschil in appreciatie.

Een geheel andere kwestie was in no. 722 aan de orde.

„Wat moet tegen de aanmatigingen der Ultramontanen verrigt worden door het Gouvernement?"

Stahl achtte het Jesuitisme „de krachtigste uitdrukking en de sterkste overdrijving van datgene wat de Hervorming als dwaling en afwijking der Katholieke Kerk heeft aan het licht gebracht."

Het is naar zijn innerlijke waarde de reactie tegen de Evangelische waarheid." „De erfelijke zonde van Rome's stelsel is heerschzucht, in het Jesuitisme vertoont zich deze heerschzucht historisch ten toppunt gevoerd." 2)

Hoe moet een regeering nu tegenover de Jesuiten handelen? Hen gewoonweg het land uitzetten? Dat is billijk, zeide Stahl. Maar toch niet aanbevelenswaardig. Ten eerste is er verschil tusschen voor het eerst toelaten of naderhand verdrijven. Vervolgens „mag naar positief recht een orde uit inlanders bestaande en geen aanspraak makende op corporatie rechten, niet reeds vooraf haar bestaan worden ontzegd; te meer omdat de Jesuiten de vernietiging van het Protestantisme nooit in hun statuten zullen zetten."

Desniettemin mag men aan de Roomsche kerk „geen volkomen

1) Dr. Gelzen aangehaald in de *Nederlander*, no. 749.

2) *Nederlander*, no. 749.

emancipatie" en geen ongestoorde ontwikkeling harer dogma's toestaan, volgens *Stahl*.

Dit laatste is dus zoo iets als de „suspicion légale" die *Groen* wilde. Wat het eerste aangaat: positiefrechtelijke scrupules als *Stahl* kende *Groen* niet. Althans tegen *Stahls* argumenten voerde de *Nederlander* het verweer: „Dit evenwel kunnen wij *Stahl* niet toegeven vooralsnog dat, wanneer het doodsvijandschap geldt, het regt om te verdrijven zou vervallen." *Groen* achtte de publieke notoiriteit van het doel der Jesuiten als voldoende bewijs hunner misdaad.

HOOFDSTUK IV.

GROENS HOUDING TEGENOVER DE INVOERING DER HIERARCHIE.

We zullen Groens houding tegenover de gebeurtenissen van April 1853 moeten zien in het licht van het voorgaande. Vervolgens zullen we in aanmerking moeten nemen de opinie van die mannen met wie Groen volgens eigen getuigenis en blijkens de historie eens geestes was.

*De Nederlander
in Maart en April
1853.*

Over Groens houding bij de Aprilbeweging heeft ten allen tijde een lichte sluier gelegen. Althans de meest uiteenlopende oordeelvellingen zijn daaromtrent in den loop der tijden gegeven. In het voorafgaande wezen we daar reeds op.

In chronologische volgorde gaan we nu eerst na Groens houding in Pers, correspondentie en Kamer, terwijl het slot gevormd wordt door de beschouwingen aan de Aprilbeweging gewijd in de tweede serie der *Nederlandsche Gedachten*.

Den vierden Maart 1853 verschenen de *Apostolische brieven* van P i u s I X, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie in de Nederlanden werd hersteld. Den zevenden Maart hield de Paus de be-
rucht geworden allocutie, waarin de herstelling der hiërarchie werd medegedeeld.

Den 24sten Maart stond het bericht in de *Times* met de ongelukkige zinsnede: „op verzoek van het Nederlandsche gouvernement,” terwijl de *Tijd* van dienzelfden dag de allocutie publiceerde. Den 27sten Maart ving Prof. V r e e d e in de *Prov. Utrechtsche Courant* de agitatie aan, die in den loop der eerste Aprilweek uitgroeide tot de groote Volksdemonstratie: De Aprilbeweging.

Aan den avond van den 24sten Maart kwam dus in Nederland het herstel der hiërarchie aan de groote klok. Publiek was het reeds eerder. *De Nederlander* van 23 Maart b.v. schreef: „De

Het volgende nummer hield zich met de parlementaire gebeurtenissen bezig; en delibereerde over de beteekenis van het votum. Op de tweede pagina is dan nog wat „Aprilbeweging” te bespeuren. ¹⁾

De *Nederlander* van 25 April verklaarde overtuigd te zijn dat het nieuwe Ministerie wel met de oude Kamer had kunnen regeeren. Gecritiseerd werd het optreden van Thorbecke tegen den Koning: „De natie begeert niet dat de Koning in een constitutioneel rijk, de Prins van Oranje in Nederland, door de dienaren der Kroon worde behandeld als een kind dat men terecht wijst, of als een scholier aan wien men de les leest.” ²⁾

De nieuwe verkiezingen.

De *Nederlander* van 29 April begon aan de verkiezingen te denken: „De verkiezingen zijn nabij.”

„Welke behoort, zoo men door de omstandigheden en het rumoer van het oogenblik niet bedweld wordt, de tegenstelling te zijn? Niet Roomsch of Onroomsch.

Niet het ministerie Thorbecke of het ministerie van Hall.

Maar Nederland en Oranje Boven of onder eene leer, die op geenerlei historische eigenaardigheid acht geeft, en de regten der Volken evenzeer als der Vorsten miskent.

Nationaliteit of Revolutie.” ³⁾

De *Nederlander* van 4 Mei gaf in extenso het briefje van Vansbeek; „de sleutel van veel dat nog raadselachtig is” en voor de *Nederlander* een zweep om het ministerie Thorbecke te slaan.

„Onder welken regeeringsvorm hebben we dan drie jaren geleefd?”, vraagt het blad. Het zelfde nummer bevatte een uitvoerige Open Brief aan Groen, overgenomen uit de *Cath. Ned. Stemmen*. De brief is persoonlijk en beleedigend. Bovendien smalend. Vooral op Groens gewoonte om de historiewaardeering der Roomschen in het geding te brengen werd scherp gereageerd: „Wat Prins Willem I aanbelangt, die man moet overal bij de haren bijgeslept worden.”

Groen noteerde er een kleine hatelijkheid achter, over „open brieven” en „bedekte kunstenaarijen.” ⁴⁾

¹⁾ *Nederlander*, no. 867.

²⁾ *Nederlander*, no. 871.

³⁾ *Nederlander*, no. 876.

⁴⁾ *Nederlander*, no. 877.

dit werd geadstrueerd met een citaat uit de bul: *Unam sanctam*. Vervolgens kwam een ingezonden stuk, waarin o.a. gevraagd werd hoe de eed der bisschoppen te rijmen was met de liefde en eensgezindheid en verdraagzaamheid, die hooggeplaatste Roomsgezinden aan den dag legden. Het stuk eindigde met een oproep tegen het liberalisme. Ten slotte volgde nog een artikel over „de wetsvoordragt op het Armbestuur,” die wij „om de bisschoppen niet vergeten” moeten, zooals het artikel in den aanvang zeide. 1)

De *Nederlander* van 22 April besprak de val van het ministerie Thorbecke.

De val van Thorbecke.

„Het is niet gevallen omdat het tegen de ongunst van den Koning, of tegen de oppositie in de Kamers, maar omdat het, in de tegenwoordige omstandigheden, tegen de veerkracht der natie niet bestemd was.”

„Het is gevallen, omdat het aan eene Kerk namens de Grondwet, bevoegdheden toedacht, die, onder de zelfde Grondwet, door het zelfde ministerie, aan een andere kerk werden ontzegd. Omdat door deze verongelijking, in verband met de gewijzigde houding van het Ultramontanisme, bij de geheele protestantsche bevolking, misnoegen en wantrouwen gewekt is.”

De val van Thorbecke werd hier door Groen niet toegejuicht, maar toch ook niet zoo betreurd als hij dat later steeds heeft geuit. 2). En dat terwijl hij eenige weken te voren nog geweigerd had om mede te werken, Thorbecke over de hierarchiekwestie te doen vallen. 3) Ook zou men kunnen vragen of het misnoegen over de „verongelijking” niet meer een speciaal antirevolutionaire dan een nationale grief was.

Een ander artikel verklaarde waarom de antirevolutionairen tegen de motie van orde stemden:

„Omdat ze niet meenden, dat de houding enkel van het Hof van Rome afkeurenswaard was. Omdat ze niet verlangden dat de aandacht uitsluitenderwijs op de onheuschheid van den Pauzeijken Stoel, met oogluiking omtrent de handelingen van het ministerie, zou worden gericht.” 4)

1) *Nederlander*, no. 865.

2) *N. G.*, 2e serie, dl. V., pag. 89.

3) Zie pagina 94.

4) *Nederlander*, no. 866.

Kamer was voorgevallen op 13 April. Vervolgens kwam het eerste artikel van *Wormser* over „de nieuwe Bisschoppen.” Daarna werd gepoogd het systeem van „lijdelijk toezien” met een citaat uit *Thorbecke's* „Aanteekening op de Grondwet” te bestrijden. Ten slotte weder een artikel van *Vreede*.¹⁾

Het jus circa
sacra.

Een dag later werd handhaving van het „jus circa sacra” wederom aanbevolen tegenover „lijdelijk toezien”. Onder jus circa sacra tegenover het jus in sacra verstond *Groen* het recht van den staat om, wanneer er van de zijde der kerk maatregelen in het geding zijn, die het belang van den staat raken, omtrent die door de kerk te nemen maatregelen van te voren overleg te plegen met de kerkregeering. Zoo stelde *Groen* het recht circa sacra tegenover het lijdelijk toezien. De regeering had moeten zien of er niet met *Rome* te praten viel zooals in 1840 het geval was. Het jus in sacra werd door *Groen* verfoeid. Dat was het recht van den staat om zich in de interne aangelegenheden van een kerk te mengen en daar regelend op te treden.

Voor Nederland bestond er bovendien nog de Grondwetsbepaling: „De koning waakt, dat alle kerkgenootschappen zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat.” *Groen* heeft deze bepaling zooals we zullen zien later in de Kamer aangehaald, maar er niet meer uitgehaald dan dat waken iets anders was dan lijdelijkheid.

In dit nummer vond *Wormser's* tweede artikel een plaats.²⁾

20 April werd de Kamerzitting van 18 April besproken. Het commentaar erop was niet van beteekenis. *Wormser* gaf zijn derde artikel.³⁾ Op 21 April sprak de *Nederlander* zijn afkeuring uit over het votum der Kamer. In dit nummer verscheen *Wormser's* vierde artikel. Een artikel werd gewijd aan de vraag, of naar de opvatting van de Roomschen zelf de inrichting eener hiërarchie alleen als van zuiver geestelijken aard moest worden beschouwd. M.a.w. of de inrichting eener hiërarchie een publiek belang heeft, of er naast de interne ook een externe kant aan zit. Het laatste was volgens dit artikel ook voor het besef der Roomschen het geval. En

¹⁾ *Nederlander*, no. 862.

²⁾ *Nederlander*, no. 863.

³⁾ *Nederlander*, no. 864.

In het nummer van 15 April werd geconstateerd dat de „verbazing” over het herstel der hiërarchie „in de tegenwoordige omstandigheden,” „natuurlijk” is.

„Het ware welligt te wenschen . . . dat de weerzin . . . reeds vroeger kenbaar ware gemaakt. Evenwel het stilzwijgen is niet zoo algemeen als nu in sommige Roomsche-Katholieke bladen schijnt te worden verondersteld.”

Verwezen werd dan naar het ook door ons geciteerde nummer van 22 October. Daarin kwam een artikel voor, waarin een historische bespiegeling werd gegeven over Rome, Dordt en Revolutie. Historisch sentiment ontbreekt niet en geëindigd werd met te zeggen: „Is er geenerlei jus circa sacra meer over gebleven?” Het nummer bevatte verder artikelen overgenomen uit de *Amsterdamsche Courant* en de *Prov. Utr. Crt.*, alsmede een van Dr. D o e d e s. Geconstateerd werd, dat de hiërarchie niet dan onder voorzorgen en beperkingen kon worden aanvaard en erkend.¹⁾

In het nummer van 16 April werd blijdschap geuit over het feit dat de wederinvoering der hiërarchie in de Tweede Kamer gebracht was. Vervolgens werd een artikel gewijd aan de toen in brochurevorm verschenen artikelen van W o r m s e r over het Roomsche-Katholicisme.

Een artikel van de *Tijd* over België werd met instemming overgenomen.

In de allocutie van 1853 verwees de Paus naar het jaar 1559 toen een bul verschenen was tot invoering van een Bisschoppelijke hiërarchie in de Nederlanden. G r o e n verwees in dit nummer ook naar het jaar 1559, toen de vrede van Cateau-Cambresis gesloten werd, waarbij Willelm van Oranje „de geheime toeleg tot verdelging der ketters” ontdekte. Een typisch vinnige wijze van polemiseeren: Drie factoren van de vergelijking gegeven. De onbekende te vinden wordt aan den lezer overgelaten.

Dadelijk hieronder staat een artikel ter aanprijzing van tractaatjes tegen de dwalingen van Rome, dat in het geheel niet polemisch maar eer verzoenend is.²⁾

De *Nederlander* van 18 April gaf critiekloos weer wat er in de

1) *Nederlander*, no. 860.

2) *Nederlander*, no. 861.

Politiek van Thorbecke onjuist.

In het nummer van 12 April kwam Groen op deze vraag terug. Groen meende haar voorshands nog ontkennend te mogen beantwoorden. Maar dan meende Groen dat de Regeering, zelfs als zij meende, dat hier van een jus in sacra sprake zou zijn, dies neen, dat de regeering toch stappen had kunnen doen om den Paus voor deze politieke misgreep te behoeden.

„In 1840 was de regering tot eene tenuitvoerlegging van het Concordaat gezind.” „Maar de rust des lands was op het spel.” „De regering heeft toen gemeend en zal aan den Pauselijken Stoel kenbaar gemaakt hebben, dat er geen bezwaar was.” „De Paus begreep dat *om der omstandigheden wille, de zaak volstrekt niet moest worden doorgezet.*

Zoo was het in 1840.

En in 1853?”¹⁾

De *Nederlander* van 13 April ving aan met een bezadigend artikel. De hoofdstrekking was deze: „Wij Protestanten moeten in het oog houden, dat regtmatische afkeer van het Romanisme zich, in den Christen, door liefde voor de Roomschen openbaart.” Verder een ingezonden stuk, waarin het doctrinair optreden van het ministerie in deze zaak werd gehekeld. Daarna volgden een zevental aphorismen van Van Oosterzee, welke geheel Aprilbewegingloos zijn, hoewel de verhouding Rome—Dordt er in te pas komt.²⁾

Het volgende nummer begon met een waarschuwing tegen partijdigheid en overdrijving, verklaarde dan dat onverschilligheid en oogluiking ook niet goed waren en riep op tot waakzaamheid. Het artikel was een betoog tegen de houding der regeering, die het werpen van een twistappel niet ontraden en uitstel niet bewerk had.

De slotsom was, dat er tegen den gang van zaken van de zijde van Groen „wel eenig bezwaar” was. Na dit artikel kwam er weer een van Vreede. Daarna een over de residentie van den aartsbisschop van Utrecht, waarbij op Rome's omzichtigheid werd geattendeerd.³⁾

¹⁾ *Nederlander*, no. 857.

²⁾ *Nederlander*, no. 858.

³⁾ *Nederlander*, no. 859.

„verbazing over het herstel der Roomsche hiërarchie in de tegenwoordige omstandigheden.” Met een beroep op den „scherpzinnigen en tevens verdraagzamen Broes” werd dit ontbreken van „onaandoenlijkheid” voor „niet vreemd” verklaard.

Het artikel eindigde met de hoop uit te spreken dat men toch zakelijk moge blijven. Gelet moest daarom worden op „den algemeenen toeleg van het ultramontanisme,” de grondwettige rechten der Roomschen, de waarborgen voor een grondwettige bescherming der Protestantsche gezindheden. „Bovenal ontsta er met het cog op „volks-historie en H. Schrift voor een tal van Bisschoppen en Jesuiten geen vrees.”¹⁾

De *Nederlander* van 11 April opende met een hoofdartikel, waarin het herstel als een droef resultaat van Protestantsche slaperigheid werd geconstateerd; de vreugde daarover mag den Ultramontaan niet euvel worden geduid.

Waakzaamheid zou voortaan vereischt zijn. Evenwel: „Wij begeeren niet, bij het herleven der Roomsche geloofsvervolgung, dat er steun gezocht worde in iets, dat naar onrecht of onverdraagzaamheid zweemt.”

In herinnering werd gebracht het woord van Chalmers, voorstander der emancipatie der Roomschen, die voor een voorspoedige groei van en herrijzing in de aangeboren kracht van het protestantisme dergelijke „kunstmatige krukken” niet noodig achtte. „Geef aan de Roomsche-Katholieken in Ierland hun emancipatie” zeide Chalmers en Groen zeide het eveneens: „Laat Bisschop en Aartsbisschop post vatten op den bodem waar de magteloosheid van het vervolgzieke bijgeloof is gebleken.”

„Geef mij den vrijen omloop der Heilige Schrift,” zeide Chalmers en Groen verklaarde „Aan het „hac nitimur” getrouw zullen ook wij het „hanc tuemur” in de praktijk kunnen brengen. „In een ander artikel wordt de aandacht bepaald bij de waarschijnlijkheid van uitbreiding der diocesen. Vervolgens werd een artikel uit de *Tijd* geciteerd, waar de *Nederlander* de vraag bij aantekende: Zou het dan waar zijn dat de regeering den maatregel heeft uitgelokt?²⁾

¹⁾ *Nederlander*, no. 855; Broes was een theoloog uit het begin der 19e eeuw.

²⁾ *Nederlander*, no. 856.

heid" gevonden, waarin gevraagd werd, „dat de regering zoo spoedig mogelijk door een duidelijke verklaring aan die onzekerheid en die spanning een einde make." 1) Ook dit nummer is er niet op gericht blijkbaar, om de menschen tegen *Thorbecke* of tegen het kabinet *Thorbecke* op te hitsen.

Het nummer van 7 April bevatte een artikeltje, waarin tegenover de redenen, waarom de Paus het herstel der hiërarchie op dat oogenblik daad van wijs beleid achtte, n.l.: de vooruitgang der Roomsch-Katholieke godsdienst, het groot getal Roomschen, de welwillendheid des Konings en de toenemende emancipatie, gesteld werden de redenen waarom dit herstel volgens *Groen* een politieke feil was: de toenemende gehechtheid aan de leer der Reformatie, de traditioneele weerzin tegen het Pausdom, de geprikkelde stemming tengevolge van Roomschen overmoed, de Volkshistorie, het bewustzijn martelaarskinderen te zijn en het toenemende Ultramontanisme, soms zelfs met het absolutisme in bond.

De conclusie was: Het herstel is ontijdig. Het nummer bevatte voorts een zeer lang en langdradig ingezonden stuk van „een bestendig lezer" tegen *Thorbecke* en een artikel van *Vreede*. 2)

De Grondwet en het herstel.

De Nederlander van 8 April wees terloops op de artikelen 164 en 166 der Grondwet. Men moet er echter volgens de *Nederlander* op letten dat deze artikelen, „met de eigenaardigheid van een protestantschen staat in verband" zijn, dat *Rome* in principe tegen de gelijkstelling der gezindheden is, dat *Rome*'s strijd daarvoor in deze jaren een resultaat van opportunisme is, dat *Rome*'s doel suprematie is, en dat suprematie bij *Rome* vervolging met zich brengt. Indien de Ultramontaan zich op deze artikelen beroept dient men steeds op deze dingen te letten. Het blad bevatte voorts weder een artikel van *Vreede* en een zakelijk uittreksel uit de Apostolische brief van 4 Maart. 3)

De voorwaarden voor een a.-r. protest.

De Nederlander van 9 April bevatte een artikel over de adresbeweging. Het blad verklaarde dat in die beweging zich lucht gaf:

1) *Nederlander*, no. 852.

2) *Nederlander*, no. 853.

3) *Nederlander*, no. 854.

het armbestuur. Vervolgens werd met instemming geciteerd een artikel uit de *Tijd*, waarin de toenmalige opvattingen der groote mogendheden over de praktijk van het volkenrecht werden geheld. Daarna werd een *Times*-artikel geciteerd, met als naschrift van de *Nederlander*: „De verwantschap van Pausdom en wereldlijk despotisme is in onze jaarboeken niet onbekend.

Ook hier ligt waarborg en steunpunt in de veerkracht eener publieke meening, die met volkshistorie en volksgeloof in verband is.”

Vervolgens kwam een stukje over de Kerk, naar aanleiding van een artikel in de *Tijd* „waarvan de hoofdstrekking door elk geloovig protestant gaarne zal worden beaamd.”¹⁾

Roomschen.

In de *Nederlander* van 6 April werd aangevangen met een driekoloms hoofdartikel, dat met ons onderwerp niets te maken heeft. Daarna een artikel van negen regels, dat we als typisch staaltje van polemiseertrant van de *Nederlander* hier geven:

„In de *Noord-Brabanter* leest men:

„Neen, geen kerk dan alleen de Roomsche-Katholieke, heeft de vervolgingen ondergaan, de verdrukking verduurd, den haat gevoeld, bij de evangeliën voorzeggd: geene gezindte ooit heeft ondervonden wat daarop zweemt.”

Waarschijnlijk is de *Noord-Brabanter* met de geschiedenis der Evengelische kerken in verband tot de Roomsche geloofsdaden (auto-da-fés) onbekend.”

Vervolgens een ingezonden stuk, waarin werd aangemaand om de adressen te teekenen, maar waarin het uitschrijven van een Boet- en Bededag wenschelijker werd gekeurd. De opgewekte hartstochten moesten door gebed en verootmoediging worden bezadigd: „Protestanten van alle rigting! dat schelden en verdacht maken, dat oneerlijk en zedeloos, dat hoogmoedig en onchristelijk strijden in ons midden houde toch op”

Maar ook dit: „Ultramontanen moeten heerschen of beheerscht worden.”

In dit nummer werd ook nog een artikel uit de „*Waakzaam-*

¹⁾ *Nederlander*, no. 851.

De spanning der Gezindheden zal door deze Roomsch-Catholijke manifestatie worden verhoogd." 1)

Zou deze adresbeweging, waarvan de eerste symptomen reeds merkbaar zijn te *Utrecht*, slechts een „opgewondenheid van het oogenblik” zijn? vroeg *Groen* toen verder. Neen! zeide hij daarop. En dan gaf hij een lang citaat uit een „wetenschappelijk werk” uit 1832 waarin wel weerzin tegen bisschoppen tot uiting kwam, maar dat uitteraard geen bewijs kon zijn voor het al of niet bestaan van de bovenbedoelde opgewondenheid.

Een ander artikel handelde over de *Madias*, (zie pag. 50), terwijl *Groen* ook nog met instemming een R.-K. blad citeerde over de kwestie der armenwet. Tegen de *Vrijzinnigheid*.

In het nummer van 4 April herhaalde *Groen* hetgeen we uit het nummer van 23 Maart citeerden. En hij voegde er aan toe:

„We meenden in verband met den overmoed der tegenpartij, hier en elders, eenigen lof van gematigdheid te hebben verdiend. Dit is het gevoelen van de *Nieuwe Noord-Brabanter* niet”. Dit blad sprak namelijk in verband met *Groens* artikel, „over de gematigdheid, wijsheid en toegevendheid, die in de allocutie van Pius IX doorstralen”, terwijl daartegenover de *Nederlander* zijn „walgende taal” gelijk een adder zijn venijn uitwierp. „Huc usque”, riep het blad uit. En de *Nederlander* voegde hieraan toe: „Zoo de ultramontaan de overmagt had, spoedig zou ons de mond worden gesnoerd”. 2)

In hetzelfde nummer werd een derde artikel van prof. *Vreede* overgenomen, zonder commentaar, terwijl ook zonder commentaar werd opgenomen een ingezonden stuk, waarin den Protestanten werd aangemaand niet stil te zitten, maar „met het oog op de moordschavotten en brandstapels der zestiende eeuw, met het oog op de graven der Protestantsche voorvaderen” enz. het te *Utrecht* gegeven voorbeeld te volgen. Het nummer van 5 April was een typisch voorbeeld hoe weinig de redactie van de *Nederlander* in den Aprilroes was, hoe nuchter zij was en welk een juist begrip van proportie's het blad in deze spannende dagen kende.

Het nummer opende met een artikel over de wetsvoordracht op

1) *Nederlander*, no. 849.

2) *Nederlander*, no. 850.

Hoe stillekens gaat ze vooruit!

Hoe zwijgt ze bijkans in de Roomsch-Katholieke bladen over hetgeen in de allocutie zoo terecht als eene der belangrijkste gebeurtenissen van het Ultramontanisme in Nederland en elders, vermeld wordt!

Ook de regering zwijgt.

Eenige opheldering over den gang der onderhandelingen ware echter niet overtollig: vooral in verband met de opgaaf van de *Times* (zie de berigten) dat de zaak geschied is op verzoek van het *Hollandsche gouvernement*." 1)

Een tweede artikel van Prof. V r e e d e werd uit de *Prov. Utr. Courant* overgenomen zonder commentaar. Het artikel was fel tegen de regeering en handelde over de financieele zijde van de kwestie.

Tevens bevatte dit nummer eveneens zonder commentaar het Utrechtsche adres. Op 1 April stond er een kort hoofdartikel in de *Nederlander* over de bisschopskwestie:

„Wij betwisten niet dat een organiseeren van de Roomsche kerk, misschien zelfs op een zoodanige wijs als wij thans aanschouwen, volgens de Grondwet aan den Pauselijken Stoel vergund is.

We willen gaarne het berigt in de *Times* voor onjuist houden, dat deze maatregel op verzoek van het Nederlandsche Gouvernement geschiedt.

Doch we bepalen ons vooralsnog, bij het bejammeren dat het Gouvernement, òf zelf niet overtuigd is, òf het Hof van Rome niet overreed heeft, omtrent de wenschelijkheid ook in het belang der Roomsch-Katholieken van uitstel. Het tijdstip is niet gelukkig gekozen.

De gelijkheid der gezindheden wordt, waar Rome de overmagt heeft, miskend; de geloofsvervolging verbergt de bedoeling om de Protestanten te verdelen niet meer; het herlevend Jesuitisme, door reactionaire Gouvernementen ondersteund, is op vernietiging van godsdienstige en politieke vrijheden bedacht.

In dergelijke omstandigheden was een nieuwe prikkel ter verlevendiging der *traditioneele antipathieën van een Protestantsche Natie* voorwaar overtollig.

1) *Nederlander*, no. 848.

In 't geheel niet geagiteerd. Het constateerde slechts de politieke fout der regeering dat zij den Paus niet gewezen had op het onraadzame, ontijdige vooral der maatregel, waardoor de spanning der gezindheden werd verhoogd. Vervolgens herinnerde het blad er aan „om den eigenlijken stand der zaken in het oog te houden,” dat de minister op 29 November had verklaard dat de Paus vrij was om te organiseeren en dat de Paus verklaard had tot de organisatie te willen overgaan. ¹⁾

Hier was dus niets, dat ook maar zweemde naar agitatie. Integendeel, op de eerste golf van deze Aprilstorm, het artikel van *V r e e d e*, giet de *Nederlander* de olie van zijn bezonnen rechtvaardigheidsgevoel.

In de *Nederlander* van 31 Maart werd een artikel gewijd aan de rechtsvraag of het concordaat na de scheiding met België nog verbindende kracht had. Voorts bevatte dit nummer, na deze vraag ontkennend te hebben beantwoord, de vertaling van een *Times*-artikel over de „Popish aggression” in Engeland, waarin sterk naar voren kwam de gedachte dat de tweezwaardenleer een gevaar beduidde voor nationale zelfstandigheid. Zelfs trof men er de tegenstelling: Papist-Engelschman in aan. De *Nederlander* merkte op dat, mutatis mutandis, veel van dat artikel ook op Nederland kon worden toepasselijk gemaakt. ²⁾

De consequentie: De Roomschen eigenlijk een niet-volk, die ook bij *G r o e n* gevonden werd: het noodwendig resultaat van een in de praktijk doorgevoerde tweezwaardenleer.

Het nummer van 1 April ving aan met een groot hoofdartikel tegen *T h o r b e c k e*, waarin echter op de hierarchie niet werd gezinspeeld. Vervolgens een klein artikeltje over de groote kwestie:

„Misschien zal de organisatie der Roomsch-Katholieke hierarchie met haar bisschoppelijken luister, onder de middelen behooren, waardoor het sluimerzieke deel der Protestantsche bevolking een weinig wakker geschud wordt.

Dat begeert de tegenpartij niet.

Hoe vermijdt ze allen ophef!

¹⁾ *Nederlander*, no. 846.

²⁾ *Nederlander*, no. 847.

Paus berigt dat de geestelijke hierarchie in Nederland hersteld is. Een aartsbisschop te Utrecht. Bisschoppen te Haarlem, 's Hertogenbosch, Breda, Roermond,

Een belangrijke tijding, waarbij opmerking verdient:

Dat in 1840, om het vermoeden van onderhandelingen voor een *concordaat*, de bezorgheid algemeen was; terwijl nu, zonder eenigen ophef, toch hetzelfde wat Rome bedoeld heeft, bereikt wordt.

Dat er met het oog op den aard en de strekking der gebeurtenissen vooral van de laatste jaren, in 1853 vrij wat meer reden is om bezorgd te zijn dan in 1840; nu in de Roomsche kerk de Ultramontaansch-jesuitische rigting de overhand heeft, en, terwijl ze aan de revolutionair-absolutistische staatkunde de hand reikt, de godsdienstige en politieke vrijheden, met de haar eigen sluwheid en volharding bedreigt." 1)

In het nummer van 25 Maart kwam een artikeltje voor over de *Madias*, die juist in vrijheid waren gesteld: „vrij om in ballingschap te gaan.”

„Ex analogia juris, zal ons wanneer de wederinvoering der geestelijke hierarchie in Nederland het doel mogt bereiken, het *overtrekken der grenzen* worden vergund.” 2)

Het nummer van 26 Maart bevatte een artikel dat geïnspireerd was op de inhoud der allocutie, hoewel dit stuk er niet met name in werd genoemd en de kwestie van het herstel der hierarchie, als zoodanig, ook niet eens zijdelings. Het polemische, dat er in school, zat in de geschiedenisbeschouwing, die er aan ten grondslag lag en het was dan ook hoofdzakelijk uit citaten uit het *Handboek* samengesteld. 3)

De *Nederlander* van 29 Maart zweeg in al zijn rubrieken over de kwestie van den dag. In het nummer van 30 Maart was overgenomen het artikel van Prof. Vreede uit de *Prov. Utr. Courant*. De aanval was meer gericht tegen Thorbecke dan tegen de kerkregeling. Aan het einde van het artikel werd de regering gedreigd met de „noodlottige gisting en ontevredenheid.” Merkwaardig was het onderschrift van de *Nederlander*,

1) *Nederlander*, no. 841.

2) *Nederlander*, no. 843.

3) *Nederlander*, no. 844.

tijd of in dezelfde landen op verschillende tijdstippen, revolutionair, contra-revolutionair of zelfs anti-revolutionair." 1)

Maar, en dit is het wezen van het betoog: Het feit dat Rome een groot gevaar is, is op zichzelf ook nu niet, een reden tot agitatie. Wel is reden tot agitatie, dat de opmarsch van Rome mogelijk was door de slaperigheid der Protestanten. Voor „zooveel duivels als pannen op de daken," dus ook voor een complete Roomsche hiërarchie is de Hervormingsman niet bevreesd. Bevreesd kan hij slechts zijn voor een „vadsige onverschilligheid" die aan Rome gelegenheid geeft „niet slechts het lichaam maar vooral de ziel te binden," waardoor het Nederlandsche volk het zijn kinderen zal „onmogelijk maken zalig te worden." 2)

Maar nu; „de natie is wakker geschud en door haar houding en adressen plaatst zij zich plots, misschien voorbijgaand slechts, op anti-revolutionair terrein." 3) „Zij heeft zich op historischen bodem teruggeplaatst." Ook Wormser drukt hier dus, hoewel blijkens de restrictie over den voorbijgaanden aard niet geloovend aan het anti-revolutionair motief, toch het anti-revolutionaire stempel op de beweging.

Het verdere van zijn betoog is echter een bewijs voor de onjuistheid daarvan. „Ons past diepe verootmoediging" dus gaat hij voort. „De overheersching van Rome is een oordeel dat God zendt over de verlaters van Zijn Woord en Zijne vreeze." 4)

Daarom niet gescholden op Rome en niet gescholden op Thorbecke, maar de hand in eigen boezem gestoken; „Nu heeft men gezien, dat geen staatkunde ooit vrij blijven kan, aan den godsdienst." 5)

Dit is inderdaad een anti-revolutionaire reactie tegen het herstel der hiërarchie in den zin van Groen. Maar identiek met de Aprilbeweging kan men niet zeggen dat zij is. Die overlaadde Thorbecke met de zwaarste en zwartste verwijten, die lag meer gesymboliseerd in de Joodsche handel in vijf cents bisschop-

1) *Nederlander*, no. 864.

2) *Nederlander*, no. 864.

3) *Nederlander*, no. 865 en 883.

4) *Nederlander*, no. 864.

5) *Nederlander*, no. 865.

Dan vertelt de schrijver hoe verschillende antirevolutionaire vrienden, om den schijn van verzet tegen grondwettig recht der kerken te vermijden, aan de onderteekening der adressen geen deel namen. En hoe door da Costa zelf, na rijp beraad, het adres uit Amsterdam werd onderteekend, wijl hij „zich in eene zaak van algemeen kerkelijk en nationaal Protestantsch belang buiten volstreckte noodzaak niet wilde afzonderen”. (De houding van het ministerie-Thorbecke werd door da Costa afgekeurd. De verontwaardiging was billijk, doch de Aprilbeweging was niet de oorzaak maar slechts de aanleiding. „De onderhandeling met Rome was in den boordevollen bitteren beker de laatste druppel geweest, die hem eindelijk overloopen deed.”

Da Costa gaat dan voort met te betoogen dat een ministerie-Groen in 1853 op zijn plaats zou zijn geweest. De brief loopt overigens over van betuigingen van eerbiediging van de rechten der Roomschen. Ook de punten van gemeenschap vinden in Da Costa's brief vermelding: Waardeering der Christelijke Godsdienst, zelfstandigheid der kerken, onafhankelijkheid der kerkelijke armverzorging, vrijheid van onderwijs, afkeer van alle ongeloovige bespiegeling of praktijk. Al deze posten worden op de creditzijde geboekt. ¹⁾

Thans iets over het standpunt van Wormser.

Wormser zag het herstel der hierarchie in eenzelfde licht als Groen. Leest men b.v. Wormsers artikelen over „De Nieuwe Bisschoppen”, dan blijkt dit duidelijk: „De benoeming der bisschoppen is vrucht van de *Vrijheidsboom*, door de *Protestanten* hier in 1795 geplant en sedert met zorg opgekweekt”. ²⁾ Dat is de kern van het betoog. En de noodzakelijke reactie richtte zich dus noch tegen de Roomschen, noch ontaardde zij in een gesystematiseerd Anti-Thorbeckianisme. Geen verwijt aan Rome: „Nederland was ten volle met het afgodisch en bloeddorstig karakter van het Romanisme bekend”. ³⁾ „Het wettige verzet, dat zich bij de natie openbaart, wordt geboden door een rechtmatige zucht naar zelfbehoud”. Immers „Rome is in verschillende landen tegelijker-

Wormers standpunt.

¹⁾ *Brieven van Mr. Isaac da Costa*, deel 2, pag. 225.

²⁾ *Nederlander*, no. 862.

³⁾ *Nederlander*, no. 863.

R o m e wil, evenals wij omgekeerd weten dat R o m e tot elken prijs geen Hervorming wil. Maar dat zich ook zelfs de zoodanigen aan een openbaar protest of verzet tegen de regeling der R. kerk, zuiver als zoodanig, zouden hebben gewaagd; dat vooral de twee maal honderdduizenden, die in April 1853 in beweging kwamen, zich tot een algemeen petitionnement tegen diezelfde regeling, buiten verband met de tergende vormen en omstandigheden, waardoor zij een in den grond geheel ander karakter had aangenomen, zouden hebben laten opwekken, mag zonder duchtiger gronden dan tot hiertoe zijn aangevoerd, van onze toch inderdaad nog al duldzame Nederlandsche bevolking niet geloofd worden. Het algemeen petitionnement, of in het geheel de Aprilbeweging, is in zijn begin en beginsel niet anders geweest dan een nationaal-Protestantsch protest, antwoord, kreet van verontwaardiging tegen de in het bekende opstel in *de Gids*, zoo partijdig naar den achtergrond terug gedreven, bij de natie in 1854 zoo onverantwoordelijk, althans onbegrijpelijk, in vergetelheid geraakte Pauselijke allocutie." ¹⁾

*Aprilbeweging
volgens da Costa
protest tegen de
allocutie.*

D a C o s t a erkent vervolgens dat van „feitelijke aanranding” hier wel geen sprake kan zijn, maar dat het dan toch „aanmatigen op het tolvrij gebied der gedachten” waren en dat dientengevolge datgene wat op zichzelf een „vreedzame manifestatie” zou kunnen zijn geweest, „als een manifest van oorlog werd beschouwd en als zoodanig door de Nederlandsche bevolking ontvangen”. D a C o s t a wijst er op wat de gevolgen zouden zijn geweest als een groote mogendheid, op expansie belust, zoo eens in gemoede had verklaard dat het haar om vernietiging harer nabuur te doen was. Voor zulke beledigingen blijft men nu eenmaal niet ongevoelig.

Vervolgens wijst D a C o s t a op het herlevende Ultramontanisme met al deszelfs consequentiën, die we reeds meermalen noemden, als even zoovele „verzwarende omstandigheden”. Daarom is het voorkomen van excessen wel verklaarbaar, terwijl nog geconstateerd wordt dat „persoonlijke smaad of krenking, zooveel wij weten, nergens van de zijde der zich beklagende Protestanten waargenomen is”.

¹⁾ *Brieven van Mr. Is. da Costa*, dl. II, pag. 233 e.v., A'dam 1872.

vraag die *Da Costa* in zijn Open Brief aan *Groen* in het jaar 1854 deed. *Da Costa* gaf er zelf het antwoord op en in dat antwoord trachtte hij *Groen* tegen *Koorders* te rechtvaardigen:

„Men heeft haar,” aldus betoogt *da Costa*, „in een opzettelijke beschouwing, die voor het minst jegens de antirevolutionairen hoogst partijdig en eenzijdig is uitgevallen, uit een tweederlei gemengd element van vrees en vijandschap pogen te verklaren: ongrondwettige vrees voor de invoering van de Bisschoppelijke Hierarchie in de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland, vijandschap tegen die Kerk niet alleen, maar ook, en niet minder sterk, tegen het ministerie of den minister *Thorbecke*. Ik wil het bestaan van de beiderlei gemoedsrichtingen bij een groot gedeelte der Nederlandsche natie niet ontkennen. Evenmin wil ik den invloed dien beide, en vooral de antibisschoppelijke richting, op de Aprilbeweging in hare werking gehad hebben, tegen spreken. Dit alleen komt mij onwaar voor, dat de Bisschopsvrees of op zichzelf genomen, of zelfs in vereeniging met de toenemende afkeuring, om niet te zeggen den toenemenden afkeer van het stelsel-*Thorbecke*, genoegzaam zou geweest zijn om het algemeene petitionnement, dat de eigenlijke kern der Aprilbeweging was, te weeg te brengen. Ongetwijfeld had zich bij het Protestantsche gedeelte der Natie tegen het concordaat van 1827 en het ten uitvoer brengen van zijne bepalingen in 1841 groot bezwaar en groote afkeerigheid geopenbaard. Maar iets anders was ongetwijfeld het tot stand brengen van een concordaat, dat evenals het Placet, mijns inziens, alleen tusschen den Paus en eenen Roomsch-Katholieken Staat op zijne plaats is, — iets anders de vrije regeling der Roomsch-Katholieke kerk overeenkomstig de natuur harer inrichting, en derhalve door den Bisschop van *Rome*, dien zij als haar opperhoofd op aarde erkent. Tegen een zoodanige constitutioneel wettige, ordelijke en niet in ongepaste vormen en ergerlijke bedreigingen tot stand gebrachte regeling had, meen ik, geen algemeen petitionnement van protesten mogen of kunnen stand grijpen. Het moge zijn, dat zulk een wettige regeling met leede oogen aangezien ware geworden door dat gedeelte der protestantsche bevolking, dat tot elken prijs geen

den geest van den door ons reeds aangehaalden brief van *Da Costa* van 5 Mei 1853, zou zulks velen voor veel misverstand hebben bewaard. Zooals het nu ging bleef er over *Groens* standpunt een waas hangen. De Amsterdamsche predikanten beweerden dat de komst der bisschoppen aan *Groen* en de afgescheidenen te wijten was. 1) Verschillende „Groningsche” predikanten gingen zoo ver, dat zij de lezing der antirevolutionaire organen hun gemeente aanrieten als „zeer geschikt tot behoud van Evangelischen zin.” 2) *De Tijd* beweerde ergens dat *Groen* zich bij de Fakkelpartij had aangesloten, de Fakkelpartij had leden, die beweerden dat *Groen* crypto-Katholiek was.

Nu kan men zeggen, zooals *Groen* steeds zeide, dat *Groens* standpunt uit zijn geschriften blijkt en inderdaad is dat waar. Maar uit het feit dat *Groen* zich over de adresbeweging over het algemeen zeer weinig heeft uitgelaten en dan in negatieven zin slechts met een waarschuwing tegen chauvinisme en de mededeeling dat hij er niet in alles mee mede kon gaan; en in positieven zin door aan het adres der Roomschen te zeggen, dat zij zich vooral niet over deze agitatie moesten „verbazen”, terwijl hij in 't algemeen verklaarde dat de veerkracht der natie ontwaakt was, heeft de publieke opinie destijds omtrent *Groens* standpunt geen klaarheid kunnen krijgen. Men moet daarenboven nimmer vergeten dat *Groens* manier van schrijven over het algemeen niet van dien aard was, dat men zoo maar wist waar het nu precies op stond. Die momenten zijn bij *Groen* niet zoo talrijk. *Groens* zware, kernachtige, Tacitaansche manier van schrijven bracht mede, dat niet alle conclusiën uitvoerig aan het papier werden toevertrouwd. Deze te vinden werd aan de intelligentie zijner lezers overgelaten; doch dit systeem kon *Groen* niet vrijwaren voor misverstaan te worden in de hitte van den strijd. En zeker gedoogde deze wijze van schrijven niet dat de leider der antirevolutionaire partij niet klaar en duidelijk bij een massabeweging als de Aprilbeweging en bij haar voornaamste uiting: de adressen, partij trok.

„Wat is zij toch eigenlijk geweest, die Aprilbeweging?” is de

1) *Brieven van Wormser*, dl. II, pag. 28.

2) *Koorders in de Gids*, 1853.

billijk beklag en onberispelijke verdediging" veroorloofden. ¹⁾ Aan den anderen kant werd Groen door Koorders nergens van excessen beschuldigd. Maar wat hij wel deed was dat Koorders Groen beschuldigde dat hij de Aprilbeweging had gebruikt om zijn partij in de Kamer in sterkte te doen toenemen, zonder op het landsbelang acht te slaan. Al de praktische „eigenaardigheden", die Groens standpunt ten aanzien van een historisch-gerechvaardigde positie der Roomschen meebracht, heeft Koorders weten aan te passen in een overigens m.i. veelzins juiste karakter-schets der Aprilbeweging. Met groote vaardigheid, soms met een scherp sarcasme, heeft hij Groens gereserveerde houding jegens de adresbeweging, Groens ongemeene felheid tegen het Roomsch-Katholicisme, Groens heftig anti-Thorbeckiaansche politiek, Groens wijzen op „traditioneele antipathieën" en Groens methode om het „Oranje Boven" tot inzet bij de verkiezingen te maken, weten te combineeren tot de beschrijving eener opportunitéitspolitiek, waarin de nationale gedachte ten eenenmale op den achtergrond is geraakt.

Wanneer men de artikelen van Koorders leest en de daar geboden gegevens en Koorders kijk op de zaken vergelijkt met hetgeen in andere bronnen te vinden is, constateert men allereerst groote waarheidsgetrouwheid.

De trekken waarmede in die artikelen Groens beeld geteekend wordt, blijken stuk voor stuk juist te zijn. Slechts wanneer men op het geheel let, ontdekt men dat de door Koorders geteekende Groen niet de historische Groen is. Dan blijkt, hoe Koorders door het veronachtzamen van de historisch-godsdiensstige elementen in Groens gedachtenwereld, juist aan de ziel en het karakteristieke en het specifiek Historisch-Nederlandsche uit Groens politiek groot onrecht gedaan heeft. En dat Koorders tot een dergelijke karakteristiek van Groens politiek komen kon, ligt, behalve in deze veronachtzaming zelf, in het feit dat Groen nergens nu eens klaar en duidelijk heeft gezegd hoe hij over de adresbeweging dacht. Natuurlijk zou dat met het oog op de taktiek een heel lastig ding geweest zijn voor Groen. Maar als Groen destijds eens iets had gepubliceerd in

Groens houding jegens de adressen niet scherp geteekend.

¹⁾ *Brieven van Da Costa*, dl. II, pag. 237.

de woorden Staat en Natie dit onderscheid niet altijd even helder in Groens geschriften.

Tegen de dreigende Romaniseering mag men en kan men dus met wettelijke maatregelen niets bereiken. Hiertegen zou alleen helpen geloofsmoed: „Protestantsche veerkracht”. En daartoe wekten Groen en Wormser op. Dat was het wat Groen c.s. in de adressen graag wilden zien en althans ten deele en in nuce ook meenden te zien.

In de *Nederlander* van 25 April¹⁾ werd de adresbeweging besproken: „Mogen wij dit als een verblijdend teeken des tijds beschouwen, mogen wij hieruit opmaken dat het Evangelisch Christendom onder ons werkelijk zulke diepe wortelen geschoten heeft..... God gave het!”, luidt dan de verzuchting. De gedachte was te groot dan dat de wensch er de vader van zou kunnen zijn.²⁾

Er is een geweldige strijd gestreden om het karakter der Aprilbeweging. Voor de Roomschen was het zonneklaar: Antipapisme was het motief, antipapistisch het karakter. Tot eenzelfde conclusie kwamen de liberalen. Koorders zeide het met zoovele woorden: „antipapistisch van aard en oorsprong” was de Aprilbeweging. Groen daarentegen hield het antirevolutionaire karakter der beweging vol: „In wezen antirevolutionair” „reformatorisch”, zij het ook met hier en daar aberraties naar het antipapisme. Een gelijk oordeel huldigden Da Costa, van Oosterzee, Wormser. Weer anderen zochten het kenmerkende der Aprilbeweging meer in het nationale er van, dan in het antirevolutionaire. Alle hier genoemde groepen waren het er over eens, dat er excessen voorkwamen. De *Nederlander* drong dan ook steeds aan op matiging en weigerde in onbehoorlijken trant geschreven ingezonden stukken.³⁾ Van Oosterzee riep uit: „Heer, bewaar ons voor onze vrienden!” en da Costa erkende dat „pamfletten en geschriften van den dag wel eens verder gingen dan

Meeningsverschillen omtrent het karakter der Aprilbeweging.

De artikelen van Koorders.

¹⁾ *Nederlander*, no. 868.

²⁾ Gelijk b.v. blijkt uit *Ned. Ged.*, 1e serie, dl. III, pag. 294: „Sedert 1853 was er, ik erken het, van deze *Christelijke sterkte* van het *Protestantisme* hier te lande, in bestuur en wetgeving althans en onder hen die zich het denkend deel der natie uitgeven, weinig blijk.”

³⁾ *Nederlander*, no. 868.

Het eenig aantrekkelijke voor Groen en voor da Costa in de heele adresbeweging is, dat zij in het doodsche Groot-Protestantisme een begin van echt leven meenden te zien ritselen. En daarbij zich aan te sluiten haastten Groen en da Costa zich, ondanks al het antipapistische dat er aan kleefde.

De donderslag uit het Vaticaan had Groen, da Costa en Wormser nog eens bij vernieuwing hun vrees bewust doen worden.

Die vrees werd veroorzaakt door de sterke tegenstelling, die zij zagen tusschen de flauwheid der protestanten, die zich met kerk en al wederrechtelijk door de regeering en de synode lieten besturen: die onder het masker van verdraagzaamheid de kerk door het ongelooft lieten annexeren, eenerzijds, en de doelbewuste, aaneengesloten phalanx, waarmede het Roomsche-Katholicisme destijds in alle landen voorwaarts ging met een ongebroken vitaliteit, zonder eenige principieele wijziging van doel en handelwijze van voorheen.

Dat hadden Groen en Wormser al vóór de Aprilbeweging gezien; daar had Groen al jarenlang in zijn geschriften tegen gewaarschuwd. Daar was ook Wormser al mee bezig geweest. Zijn artikelen over „het Roomsche-Katholicisme”, verschenen vóór het ontstaan der Aprilbeweging, zijn daar ten bewijze.

En Groen én Wormser betoogen even sterk dat zij niet bang zijn voor de bisschoppen. Zij zijn slechts bang voor het ontbreken van het „Gereformeerd volksgeloof”, dat in de dagen der Reformatie een tweemaal zoo groote hierarchie had gestaan. Wormser zegt dan ook bevreesd te zijn voor zijn kinderen en kindskinderen, omdat Rome dan heelemaal de macht in handen zal hebben gekregen, als het zoo doorgaat. De Roomsche kerk komt tot de macht door gebruik te maken van haar rechten. En als zij de macht heeft..... het Nederland der zestiende en het Toscane, Madeira, Spanje der negentiende eeuw leeren de rest.

Aan de rechten mag men niet tornen. Van het wettig protestantsch karakter van den Nederlandschen staat had men afstand gedaan. De Koning behoefde niet meer Hervormd te zijn. Maar het historisch-feitelijke protestantsch karakter lag buiten het bereik der wet. En dat was het wat nu bedreigd werd. Groen kende dit onderscheid, al maakt het vaak willekeurig gebruiken van

HOOFDSTUK V.

GROEN EN DE ADRESBEWEGING.

*Groens houding
tegenover de
adressen.*

De adressen beschouwde Groen niet in het licht van hetgeen er in gevraagd werd. Want daarmee was hij het bijna 'nooit geheel eens. En hoewel Groen op de mérites van een adres nagenoeg nimmer inging, in het algemeen blijkt dat al die dingen die in de adressen gevraagd werden: wering, niet-erkenning, enz. in de *Nederlander* voor onmogelijk verklaard werden. Van het Utrechtsche adres verklaarde de *Nederlander* zelfs uitdrukkelijk dat aard en strekking niet onvoorwaardelijk door haar werden beaamd. ¹⁾

Wat dit aangaat, Da Costa is zelfs een geprononceerd tegenstander van de Utrechtsche beweging, waartegenover hij dan het Amsterdamsche adres stelt: „Het Utrechtsche element, hoe ook in dit oogenblik van crisis te waardeeren, mag toch op den duur niet domineeren, of wij verliezen het karakteristieke, ik mag wel zeggen het nobele, zoowel als het eenig proefhoudende van ons antirevolutionaire beginsel, en worden als in een oogenblik reactionair, immers contra-revolutionair, hetwelk voor God en onze consciëntiën niet mag.....” „Ik kan van harte met Utrecht (maar meer nog met Amsterdam) sympathiseeren, gij weet het, voorzoover het in de bestrijding van Rome en de opheffing der Oranjobanier, de ziel der tegenwoordige bestrijding tegen het revolutionair despotismus ziet”. Al deze restricties van da Costa houden dus een duchte waarschuwing tegen de antipapisten in. „De exceptioneele toestand” brengt samengaan met zich, maar „niet in hun schuit overgaan” ²⁾ is de boodschap.

¹⁾ Vgl. pag. 102.

²⁾ *Brieven van De Costa*, dl. II, pag. 119.

Wij mogen den inhoud van *De Nederlander* in de Aprildagen aldus samenvatten:

Tegenover het Ultramontanisme verheft zich, naar aanleiding van de Pauselijke allocutie, een Protestantsche agitatie, die doet zien de fout van het ministerie-Thorbecke, die het Protestantsch karakter van den Nederlandschen staat bewijst en die een rechtvaardiging is voor Groens politiek tegen de Roomschen van vroeger.

Het is in zijn wezen een groote antirevolutionaire demonstratie: de veerkracht der natie is ontwaakt. Maar de *Nederlander* laat na in dit verband aan de regeering een concreten eisch te doen: Doe dit of doe dat. De *Nederlander* zeide slechts: „Caveant consules ne quid res publica detrimenti capiat”.

Slechts vonden we een enkele maal iets over de waarborgen die de *Nederlander* aan de erkenning der bisschoppen wilde verbinden. Dat was iets, liggend op dezelfde lijn als de suspicion légale waar Groen het bij de behandeling van de wet op de kerkgenootschappen over had.

Maar er is niets van gekomen en Groen heeft er zelf verder nooit meer op aangedrongen.

bloed doorweekte bodem mocht geen Roomschen luister kennen. Een nationale regeering zou dan ook, volgens *Groen*, deze daad van den Paus gecoupeerd hebben. „Onraadzaam en ontijdig” was de daad. Geloofsvervolging in Toscane en op Madeira. Protestanten geen eerlijke begrafenis in Spanje. Ultramontaansch gedreig in Frankrijk, *Napoleon III* gesteund door de Roomschen. Popish agressie ook in Engeland. In Nederland een Roomsch-liberaal verbond en steeds hogere eischen.

Neen, een nationaal ministerie kon in zulke omstandigheden volgens *Groen* geen nationaler en tactischer beleid voeren, dan elke meerdere prikkeling van traditioneele antipathieën voorkomen; elke Roomsche machtsdemonstratie in dit Protestantsche land verhinderen.

In de *Nederlander* kwam op den voorgrond de gedachte: Het herstel der hiërarchie zonder meer toelaten is Nederlands historie verloochenen.

Maar het herstel der hiërarchie als zoodanig was ook volgens de *Nederlander* niet onrechtmatig.

Dit nu zoo zijnde kon de *Nederlander* geen verwijdering der Bisschoppen eischen. Zelfs ook geen niet-erkenning.

Voor een tactische fout der regeering mochten de Roomschen niet aansprakelijk gesteld worden. Dit vroeg de *Nederlander* dan ook niet. Zij was zelfs tegen de motie om verzoeken tegen het Hof van Rome te richten. Zoodra het herstel daar was, begon het blad met te verklaren dat al lang vast stond, dat een en ander een goed recht van den Paus was. De *Nederlander* constateerde direct dat de Bisschoppen met rust moesten worden gelaten.

Van de adresbeweging heeft de *Nederlander* dan ook nimmer veel goeds gezegd. Van redactiewege is er nimmer propaganda voor gemaakt. Wel in sommige ingezonden stukken zooals we lieten zien.

Maar zonder er uitdrukkelijk toe op te wekken heeft de *Nederlander* de adresbeweging wel in de hand gewerkt door het feit, dat zij het ministerie-*Thorbecke* over zijn lijdzaamheid en de Roomschen om hun ultramontanisme, in de toch al rumoerige Aprildagen, fel bestookt heeft.

De *Nederlander* stond dus niet aan het hoofd der beweging.

Over Groen's verkiezingsleuze: „Oranje Boven" verbaasde en bedroefde zich de *Tijd*: „De Oranjevaan wordt vernederd tot de banier van eene partij."

Groen betoogde daartegenover dat nationaliteit en Oranjegezindheid een zijn. In een strijd tegen een denationaliseerende politiek was deze leus op haar plaats volgens Groen.

De *Tijd*, die het inconstitutioneel vond den Koning in een politieken strijd te betrekken, verwarde met zulk een daad Groen's houding, die in het Oranjehuis de historische belichaming van zijn politiek zag.¹⁾

De *Nederlander* kwam nu langzamerhand in de verkiezingsactie. Het Aprilelement verdween weer. De polemieken met Rome gingen weer als vóór de Aprilbeweging over de Bartholomeusnacht, over de voorgenomen herroeping van het edict van Nantes, over de waardeering van Willem den Zwijger, enz. De Aprilgebeurtenissen waren een welkome aanvulling van deze objecten van polemiek. Ze deden dan ook getrouw opgeld. Maar de beweging is er in Mei niet meer in de *Nederlander*.

Wij hebben zoo uitvoerig weergegeven wat de *Nederlander* *Samenvatting.* schreef over de herstellkwestie gedurende de maand April teneinde met de stukken te kunnen doen zien, hoe Groen zich in het publiek over deze zaak heeft geuit.

Alvorens andere bronnen, waaruit Groen's standpunt blijken kan, aan te boren, willen we eerst de conclusie's trekken uit de door het voorgaande verstrekte gegevens.

Het eerste wat we constateeren is dat het herstel der hierarchie aan de *Nederlander* onaangenaam is. Ongrondwettig of niet, deze vraag is bij de *Nederlander* niet overheerschend. Maar onaangenaam; het herstel is ontijdig, gezien de omstandigheden. De regeering had op een of andere manier moeten zorgen dat de Paus het niet deed. Zooals indertijd ook het concordaat niet doorgestaan was.

Onderzoeken we waarom de *Nederlander* het herstel niet aangenaam vond, dan zien we duidelijk de historische achtergrond van dit oordeel: De Protestantsche nationaliteit. Deze met martelaars-

¹⁾ *Nederlander*, no. 877.

pen, die konden worden opgehangen. Die sprak niet van verootmoediging, die sprak slechts van haat tegen een vervolgzieke kerk.

Het verschil tusschen de Aprilbeweging en datgene wat Wormser in de Aprildagen bewoog, is *even* duidelijk als het verschil tusschen de Aprilbeweging en da Costa's voorstelling daarvan in 1854. De correspondentie tusschen Groen en Wormser uit 1853 levert van dit laatste het bewijs.

Op 8 April schreef Wormser aan Groen over het adres der Amsterdamsche protestanten dat op dien dag te teekenen werd aangevangen. Dat is dus het adres dat (zie boven pag. 72) al zooveel beter was in de oogen van Da Costa dan het Utrechtsche. ¹⁾ „De opkomst is zeer talrijk en de geest opgewekt. Het adres handhaaft vele beginselen waarop steeds door de anti-revolutionairen is prijs gesteld.”

Uit dezen laatsten zin blijkt dat Wormser hier meer dacht aan een zekere gedeeltelijke coincidentie met de anti-revolutionaire beginselen dan aan het: „anti-revolutionair in oorsprong en wezen.” Ook da Costa had immers (zie boven pag. 79) „rijp beraad” noodig gehad alvorens dit adres te teekenen, terwijl daarenboven zijn sympathie aan restrictie's gebonden was, die met „anti-revolutionair in oorsprong en wezen,” niet wel te rijmen waren.

In den brief van 23 April blijkt de hemel van Wormsers gedachten afwisselend helder en bewolkt:

„Hoe gewichtig is de toestand waarin weinige dagen ons zoo geheel onverwacht hebben verplaatst! De Heer heeft groote dingen gedaan, en ik hoop dat hetgeen tegen Nederland en de Kerk ten kwade bedacht werd, hun bij de uitkomst ten zegen zal verstreken. — De toestand van de gemoederen hier, draagt al zeer weinig blijk van neiging tot verootmoediging en bekeering; echter is oor en hart meer geopend om een woord van vermaning en teregtwijzing te ontvangen. De afkeer van den Heer Thorbecke is groot en bijna algemeen.”

„Een ernstiger verschijnsel voor de toekomst is, dat het volk met steeds toenemende beslistheid verklaart dat het niet zal toestaan dat hier te lande Bisschoppen komen . . .” „Wij hebben,” zegt

Wormsers critiek.

¹ Vgl. voor den inhoud De Bruyne a.w., dl. I, pag. 341 vlg.

men, „onze handteekeningen niet voor niet gezet.“ Ook bezadigde menschen verlangen veranderingen in de Grondwet ten nadeele van de Roomschen.”

Den veertienden Mei schreef *Wormser* aan *Groen*: „Het werk der verzoekschriften schijnt mij toe eenige gelijkheid te hebben met de overstromingen van *de Nijl*; — de wateren beginnen langzamerhand terug te keeren binnen hunne oevers, en ik verwacht wel dat zij voor Kerk en Vaderland eenige bevruchtende hoedanigheid zullen achterlaten. Echter mogen wij ons daarvan (hetgeen wij trouwens niet gedaan hebben) niet te veel voorstellen. Zooveel wordt, dunkt mij, thans reeds duidelijk dat in de eerstvolgende jaren een protestantsch gekleurd liberalisme den boventoon zal voeren.” Deze opsomming der resultaten eener beweging die „anti-revolutionair in oorsprong en wezen” moest heeten, kon, — aan de vruchten kent men den boom, — dezen anti-revolutionairen boom geen plaats onder de edelste soorten doen erlangen. Wij mogen er ons niet te veel van voorstellen en dat hebben wij ook niet gedaan. Neen dat hadden ze niet gedaan. Maar ze hadden zich zelf en anderen toch huns ondanks, gesuggereerd dat deze beweging „anti-revolutionair in oorsprong en wezen” was. Ze hadden uit bepaalde reactie's geconcludeerd tot: „anti-revolutionair in oorsprong en wezen” zonder de historische afkomst der beweging na te gaan. Uit gemeenschap van afkeer hadden ze tot gemeenschap van liefde geconcludeerd.

En den een en twintigsten Mei schreef *Wormser* over den afloop der verkiezingen aan *Groen*:

„*Amsterdam* heeft eene bedroevende figuur gemaakt. Ik verschil in de beoordeeling daarvan met sommige onzer vrienden. Het is mij om het even welke oorzaken daartoe hebben bijgedragen, maar het is een *feit*, dat het Amsterdamsche protestantisme, op het tijdstip van de algemeene opgewektheid en terwijl het zich beroemde op zijn 51000 onderteekenaars, op een schitterende wijze verklaard heeft dat het door niemand, door geen *Christen* uit ons gansche vaderland, zoo goed vertegenwoordigd kan worden als door den Israëliet *Goderoil*! Dit feit karakteriseert het Amsterdamsche protestantisme.” Ziehier de door *Wormser* opgemaakte balans eener in „oorsprong en wezen anti-revolutionaire” beweging.

De briefwisseling met Wormser verschaft ons derhalve geen argumenten ten faveure van het anti-revolutionair karakter der Aprilbeweging. Het eigenaardige is zelfs dat Wormser de slechte qualiteiten der beweging zeer goed onderscheidt, zowel in zijn brieven als in zijn artikelen. Toch verwacht Wormser er een „bevruchtende werking” van. Zij het ook een geringe. De natie is „wakkergeschud.” Het ziet weer „Rome's bijgeloovig woeden.” Maar deze drie, respectievelijk in toekomst, verleden en heden werkende gunstige omstandigheden maakten de Aprilbeweging niet Anti-revolutionair. Omdat juist het essentiele van een anti-revolutionaire beweging er aan ontbrak. Het eenige resultaat dat zulk een beweging juist niet hebben kon, „een protestantsch gekleurde liberale regeering” had volgens Wormser, en dat was zeer juist, de Aprilbeweging wel.

Het is dan ook opmerkelijk en volkomen logisch dat nergens, noch bij Groen noch bij da Costa, noch bij Wormser eenig onthousiasme voor de Aprilbeweging aan den dag treedt. De *Nederlander* „vreest” en waarschuwt en „verbaast zich niet.” Da Costa is met vrees vervuld als hij aan Utrecht denkt. Wormser giet zijn sarcasme uit over de 51000 Amsterdamsche protestanten die niet beter wisten te doen dan een Jood in de Kamer te brengen. En toch wordt vastgehouden aan het anti-revolutionair etiket, waarop geschreven staat: „Herleving op evangelischen grondslag.”

Daar is in het Rijksarchief onder Groens papieren een brief van J. A. Singendonck aan Groen bewaard gebleven van 5 Juli 1853, waarin Groens houding tegenover het ministerie van Hall wordt gecritiseerd. Het eerste, voor ons onderwerp belangrijke, deel van dien brief moge hier volgen:

„Waarde Vriend, Vergun mij u eenige vrijmoedige bedenkingen te onderwerpen, over de wijze waarop het ministerie thans met toenemende scherphed door u in de *Nederlander* aangevallen wordt. Al hetgeen tot opwekking der nationale levensgeesten leidt en door u steeds zoo regt te pas wordt aangevoerd, waardeer ik hoog. Maar ik kan mij niet overtuigen, dat het nu reeds wenschelijk of noodzakelijk zoude zijn, het onder zoo belangrijke en gewigtige omstandigheden nauwelijks opgetreden bewind gelijk dit thans in de *Nederlander* geschiedt, in het oog der natie te *discrediteeren*.

Weinig sympathie voor de adresbeweging.

Het standpunt van Singendonck niet antirevolutionair maar nationaal.

Zoo ik den aard der beweging wel gevat heb, dan schijnen mij verre boven alle ondergeschikte, en daaronder zeer onzuivere drijfveeren en bewegingen twee hoofdfactoren van ons Vaderlandsche Staatswezen, die al te lang onderdrukt waren geworden in werking te zijn gekomen: *Oranje* heeft getoond zijn roeping tot bescherming van nationale vrijheid nog bewust te zijn: de *natie* heeft getoond, dat zij hare historie nog niet vergeten is, en dat haar hart nog altijd klopt voor vrijheid en voor regt.

Dat er dus in die beweging veel geweest is dat *wij* anti-revolutionair noemen, geef ik volgaarne toe: maar uit hoofde van de weinige klaarheid waartoe de meesten omtrent de eigenlijke strekking der anti-revolutionaire beginselen nog gekomen zijn, geloof ik niet, dat de Koning, noch de natie, zich bewust waren, dat zij, handelende gelijk zij deden, het anti-revolutionaire stelsel hebben omhelsd of zelfs gehuldigd.

In dien stand der zaak is het nieuwe ministerie aan het roer gekomen: het heeft zijn belangrijke taak, zoowel door programma als troonrede met verblijdende fikschheid aanvaard.

Ik zeg natuurlijk *fikschheid*, *ratione habita personarum*. — Noch het ministerie, noch zijne verklaringen, waren eigenlijk *anti-revolutionair*. Doch de toon en de houding van het Gouvernement waren tegenover de lamheid en dorheid, waaraan de *vrijzinnigheid* in hare vroegere schakeeringen ons had gewend, inderdaad fiksch te noemen.

Gij geeft heden de oplossing van het raadsel der houding van het ministerie bij de behandeling van het adres: „het ministerie was ditmaal voor een overwinning met de hulp der anti-revolutionairen bevochten al te beducht.”

Ik ben dit volkomen met u eens.

Doch bij wien ligt de schuld?

Mij dunkt bij de *anti-revolutionairen zelve*.

Men heeft in de *Nederlander* niet alleen aan de nieuwe orde van zaken eene *anti-revolutionaire* beteekenis toegedicht, maar zelfs aan het ministerieel programma eene anti-revolutionaire strekking opgedrongen. Noch het een noch het ander was juist. De beweging van April was *vaderlandsch*, niet *anti-revolutionair*. De meerdere onbestemdheid van het eerste praedicaat opent eene latitude, waaronder zich zeer velen laten rangschikken, die onder

het zoo afgesneden en gekleurde vaandel der anti-revolutionairen nog geenszins geschaard kunnen worden. — Het programma der nieuwe ministers was anti-Thorbeckiaansch en als zoodanig hoog te waardeeren: maar niet *anti-revolutionair*."

Tot zoover de brief van Singendonck. Zijn eigenlijk doel en verder betoog is voor ons onderwerp nu niet meer van belang. Allereerst Singendoncks waardeering voor en van de Aprilbeweging en vervolgens de fout, die hij in Groens waardeering meent te zien, vragen onze aandacht.

Wat het eerste betreft, boven alle excessen uit ziet Singendonck in de Aprilbeweging eene Vaderlandsche beweging. Daarin stemt hij met Groen overeen. Maar dan gaan zij uit elkaar. Groen noemt steeds als hoofdreden voor agitatie: De Aprilgebeurtenissen als vrucht van den vrijheidsboom: „De rampzalige strekking der vrijzinnige wanbegrippen," Groens nachtmerrie sinds 1830. Waardoor Groen zich dus eigenlijk al dadelijk uit het slop van het anti-papisme werkt. Rome mag zooveel Aartsbisschoppen en Bisschoppen hebben als zij wil, eigenlijk hoe meer hoe liever, zooals da Costa schreef. ¹⁾ Met Singendonck is het anders. Wat Singendonck hier de hoofdfactoren van de Aprilbeweging noemt is eigenlijk niet veel meer dan wat historisch sentiment. De natie is haar historie nog niet vergeten, dat is de kern der Aprilbeweging zegt Singendonck. Ja, de natie rook in den wierook ontstoken ter eere van de komst der nieuwe bisschoppen reeds den geur van den mutsaart.

Principieel verschil in de waardeering der gebeurtenissen tusschen Groen en Singendonck.

De natie leere haar historie kennen, vooral die van de laatste vijftig jaren; dat is de kern van hetgeen Groen in de Aprildagen bewoog. Den Kromstaf dezer Roomsche bisschoppen zag Groen als gesneden uit het hout van der liberalen vrijheidsboom.

Nu is het duidelijk dat niet Groens ontroering, doch Singendoncks opvatting het wezen der Aprilbeweging weergaf.

Deze beschouwing van Singendonck was het gemeengoed der Groot-Protestantsche partij. En zijn waarschuwing om uit conservatieve reactie's niet de diagnose: anti-revolutionair, te stellen, ad rem. Waarom Groen dit toch deed, daarop komen we nog wel nader terug.

¹⁾ *Brieven van Mr. Is. da Costa*, dl. II, blz. 138.

Singendonck is hier het type van den man der Aprilbeweging op zijn best, ongeveer zooals de Bruyne Groen teekent, gematigd, verdraagzaam, maar overtuigd van het gevaarlijke van het Romanisme, met voldoende vaderlandsch- en historisch bewustzijn om de komst der bisschoppen in Nederland iets verschrikkelijks te vinden, vooral nu deze gepaard ging met een tegen de protestanten zeer giftige allocutie.

Groen, wiens levenstaak het was om uit de taaie conservatieve middenstof levende anti-revolutionairen te maken, greep de gelegenheid aan om, nu die groote hoop eindelijk eens door historische reminiscentiën in beweging gebracht was, zijn kans waar te nemen.

Groens taktiek in de Aprilbeweging: Werven.

Groen poogde nu de verontwaardiging in anti-revolutionaire banen te leiden. Het historische en het nationale, dat in de Aprilbeweging school, waren draden zeer belangrijk in het anti-revolutionair stramien. En zoo viel het voortborduren niet moeilijk voor Groen. Wel moesten er zeer veel leelijke draden uitgehaald worden, maar deze uitzuivering kon wachten tot een rustiger moment. In 't algemeen enthousiasme werd de nieuwe werker aan het weefgetouw welwillend begroet. De kleur van het weefsel zou protestantsch zijn. En of die kleur dan conservatief-liberaal of anti-revolutionair getint zou zijn, had minder de belangstelling. Groen heeft gedacht dat het hem wel aardig lukte. En ook de verkiezingen met de vrij aanzienlijke winst voor de anti-revolutionairen wezen wel in die richting. Dat Groen bij dit werk wel eens aan een verkeerde draad voortwerkte, die er eigenlijk uit moest, m.a.w. dat hij wel eens aanvankelijk elementen steunde die hij later verwierp, blijkt uit het geval met den *Herderlijken brief* van de synodale commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk.

De Brief der Alg. Syn. Commissie.

Het bedoelde geschrift is een zestien bladzijden druks tellende brochure gedateerd op 22 April 1853 en gericht aan de Christelijk Hervormde Gemeenten in Nederland. Het werd algemeen verspreid en in de *Nederlander* van 9 Mei besproken.

Deze brief heeft bij de nakomelingschap over 't algemeen een goede pers. Pater Albers roemt de gematigdheid, de Bruyne spreekt van het goede voorbeeld dat deze brief gaf, terwijl van Welderen Rengers het heeft over het „bezadigde maar langwijlige rondschrijven.”

De brief maakt inderdaad op het eerste gezicht vooral nu na tachtig jaar een niet ongunstigen indruk. En dat komt doordat alle opgeschroefde taal over dat wanhopige „Protestantisme” in dien brief niet voorkomt. Ook is in dezen brief geen onheuschen toon tegen Rome te beluisteren. De brief begon met het releveeren der feiten. „Verbazing, ergernis en bekommering” alom tengevolge van het herstel der hierarchie „vooral in den vorm en de wijze van hare aankondiging.” Het doel van den brief is: „bij u in gedachten te brengen, wat uwen godsdienstigen en kerkelijken ijver, zoo veel noodig, bekrachtigen, bezadigen en heiligen kan.” In den brief werd verklaard dat het herstel der hierarchie iets was dat aan de Regeering moest worden overgelaten om te zien, of en in welke mate het grondwettig toezicht daarbij blijve uit te oefenen. Voorts werd verklaard, dat het „buiten uwe en onze beoordeeling” moest blijven, of „de opperpriesters in de Roomsche Kerk al of niet den naam en het kleed van Bisschop zullen dragen.”

Daarna volgde een historische schets van het Pausdom, eindigend met de verzekering dat de Pauselijke troon in dezen tijd steunbehoevende was. Vervolgens kwam de allocutie ter sprake die gekwalificeerd werd als „een onverschoonlijke fout in tijdrekening,” die wij „als niet behoorende tot onzen tijd, weer voorbijgaan en vergeten. — „De stoute taal die over de Alpen heen, als met de echo der bergen, in uwe ooren geklonken heeft, (was) meer de nabootsing dan de openbaring eener ontzagwekkende kracht.”

Verder werd over de allocutie in afkeurenden zin gesproken, maar het oordeel luidde ten slotte dat het waren „woorden, die de aandacht van anderen misschien meer dan de uwe waardig zijn.” Die anderen waren dan de leden van de Kamers en Regeering. De brief was vol vertrouwen op de regeering, constateerde allerwegen toeneming „eener gezuiverde evangelische kennis,” en een luisterrijke positie van de Nederlandsche Hervormde Kerk. Hij waarschuwde tegen „het gemis van liefde bij het beoordeelen en wederkeerig bestrijden der verschillende rigtingen en beginselen in het midden onzer Kerk,” even sterk als tegen een geaccentueerde Roomschenbestrijding. Hij eindigde met de betuiging dat niemand zou wanen „in ijdel en trots, dat hij juist door zijne wijsheid en

moed de Kerk beschermen en bevestigen" zou. God zou er wel voor zorgen.

Het doel van dezen brief is duidelijk. Het is: 'sussen. Als het aan de algemeene synodale commissie gelegen had, was er geen Aprilbeweging geweest. Het moet dus wel eenige verbazing wekken dat de *Nederlander* dezen brief aanvankelijk met gejuich begroet. Twee en een halve kolom van de drie kolom voorpagina van het nummer van 9 Mei zijn aan den brief gewijd. ¹⁾

„In den brief is veel dat alleszins door ons beaamd wordt," aldus vangt het artikel aan. „Vooraf ook de vermaning om bij het bestrijden der aanmatigingen van Rome, alle bitterheid tegen de Roomschen ter zijde te stellen."

De wenk omtrent de toelating der bisschoppen, die we hierboven reeds citeerden noemde de *Nederlander* „een gepaste wenk." Daarna schreef het blad:

„Met genoeg laven wij aan het slot:

In deze dagen bovenal, laat geen bitterheid bij u zelve toe, noch onchristelijken haat tegen uwe Roomschegezinde medeburgers, die, minder bevoorregt dan gij, ten aanzien van hun kerkelijk en godsdienstig leven, eer uw mededoogen dan uwen onwil verdienen. en die wel bijna zonder uitzondering voor de smaadredenen van Rome even weinig verantwoordelijk zijn, als gij met ons zoudt kunnen zijn. Wilt gij hunne dwalingen bestrijden, of hen gewinnen voor uw geloof, het geschiede langs den weg eener redelijke overtuiging en door het voorbeeld van uwe godsvrucht en liefde. Het Godsrijk, ook door menschenhand uit te breiden, vereischt noch gedooft uitwendig geweld. Gij kent het woord van Christus: Allen die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan. Ziet het niet voorbij, dat sommigen onheilig vuur op den altaar hebben gebragt. De geschiedenis van ons Vaderland verheft hare stem ter waarschuwing, dat geene godsdienstige en kerkelijke geschillen tot partijleus noch tot masker van staatkundige en eerzuchtige bedoelingen misbruikt mogen worden. Bij uwen ijver ziet voor u zelve toe, dat gij uwen roem voor God en menschen niet verliest noch bezoedelt. Onze vaders waren niet, zoo als wij, van het beginsel der godsdienstvrijheid van en voor allen, geheel door-

¹⁾ *Nederlander*, no. 879.

drongen, maar dezen lof hebben zij zich regtmatig verworven, dat zij in godsdienstige verdraagzaamheid alle andere volken van ons werelddeel verre zijn vooruitgestreefd: wilt gij dan noch bij hen, noch bij een der tegenwoordige volken achterblijven! Ons allerheiligst geloof mag en moet u boven alles dierbaar zijn, maar zoo gij iets nog daarboven hebt te waardeeren het moet de liefde wezen."

Uit een dergelijk artikel is niet anders af te leiden dan dat Groen het met den *Herderlijken Brief* roerend eens is. De zinsnede over het „onheilig vuur" werd door de liberalen dadelijk als wapen tegen de mannen der Aprilbeweging gebezigd. De *Nederlander* verklaarde echter terstond dat dit gebruik valsch was.

Het is niet goed duidelijk hoe Groen er toe is kunnen komen om een dergelijk artikel in de *Nederlander* te plaatsen of te laten plaatsen. Immers de *Herderlijke Brief* huldigde een principieel andere gedachte omtrent de Aprilgebeurtenissen dan Groen. De algemeene Synodale Commissie zag niet het verband tusschen het groeiende Romanisme en het verzakkende Protestantisme. Ze zag niet eens het eerste groeien en het peil van het tweede dalen. Ze zag immers „openbaring van kracht" aan voor „nabootsing" van kracht. Ze zag niets van de jammerlijke toestand, zoo innerlijk als uiterlijk van de Nederlandsche Hervormde Kerk.

*Groens vergis-
sing t. a. v. den
Herderlijken
Brief.*

In plaats van jaloersch te zijn op de vrijheid en de kracht van de Roomsche kerk en zich eens te realiseeren, dat de Regeering zich een jaar te voren gepermitteerd had elf reserves op het algemeen reglement der Hervormde Kerk te maken, matigde de commissie zich bij het zien van den kromstaf der nieuwe bisschoppen ook een herderstaf aan en ging zonder acht te slaan op het werkelijk dreigende gevaar, dat het Nederlandsche protestantisme door ongelooft en bijgeloof over het hoofd zou worden gegroeid, zoo gauw mogelijk de beweging tegen dat gevaar sussen!

Het is merkwaardig dat dit door de redactie van de *Nederlander* niet dadelijk doorzien werd. Het bewijst alleen twee dingen: De waarachtige begeerte van Groen om werkelijk den Roomschen geen onrecht te doen en allen anti-papistischen zuurdeesem uit te zuiveren. En vervolgens blijkt uit Groens houding tegenover dit geschrift hoe hij in de Aprilbeweging de motieven en de geesten niet steeds terstond heeft onderkend. Waar dit bij het groene

hout van het kerkelijk liberalisme reeds gebeurde, is het duidelijk dat ook aan het dorre hout van het conservatisme, dat in dien tijd nog altijd de elementen anti-revolutionair en liberaal wist saam te binden en zulks ook in de Aprilbeweging toonde, door Groen niet steeds de meest juiste taxatie werd gegeven.

In het volgend nummer van de *Nederlander* kwam reeds een ingezonden stuk voor, dat een gansch anderen geest ademde. De brief was niet krachtig genoeg volgens den inzender. „Een gewichtig argument heeft men ter zijde gelaten: Het zware gewigt van Rome uithoofde van het ligte gehalte van ons Protestantisme.” Inderdaad was dit argument essentieel voor een Aprilbeweging in den geest van Groen.

Het licht achten van het Roomsche gevaar was een ernstige feil. „Voor het tegenwoordige” is er niets te vreezen had de brief n.l. gezegd. In een noot teekende de redactie van de *Nederlander* aan, dat, indien deze uitdrukking moest verstaan worden in den zin van „eene onbezorgdheid ook voor de toekomst,” zij „zeer betreurenswaard” zou zijn. Die noot wijst al in zekeren zin op een retireeren van de *Nederlander*.¹⁾ Het nummer van 9 Mei bevatte op de eerste plaats een kort artikeltje waarin meegedeeld werd, dat de synodale commissie besloten had haar leedwezen te betuigen over het verregaande misbruik van sommige uitdrukkingen in haar schrijven. Vermoedelijk doelde dit op de passage betreffende het „onheilig vuur.” Het zelfde nummer bevatte echter ook weer een ingezonden stuk van „een predikant,” waarin het formeele karakter van den herderlijken brief werd aangetast. De algemeene synodale commissie is slechts uitvoerster van de besluiten der Synode. Uit dien hoofde kon zij dus geen eigenmachtige daden doen als deze, dat is het eerste bezwaar. Het tweede, is dat noch Synode noch synodale commissie immer het karakter aan mogen nemen van „herders over de gezamenlijke gemeenten.” „Iedere afzonderlijke gemeente in de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft haar eigen Herder en Leeraar.” En de schrijver waarschuwt tegen deze „onnadenkende overname van Roomsche-Hierarchische formules,” een bewijs voor de

¹⁾ *Nederlander*, no. 880.

hierarchische strekking van onzen tegenwoordigen aristocratischen kerkvorm. ¹⁾

In een brief d.d. 14 Mei gaf *Wormser* zijn opinie over den *Herderlijken Brief* te kennen: „De bazuin der synodale commissie gaf een onzeker geluid, dat de ultra-montanen en ultra-vrijzinnigen geed juichen, en bij de protestanten *algemeene* afkeuring vindt.

De Hervormde predikanten hebben de geschiktheid om herderlijke brieven te schrijven verloren, doordien zij het hart van herders missen. Toen de Amsterdamsche predikanten in het begin der Afscheiding een *Herderlijken Brief* deden uitgaan, vloten de schapen en nam de Afscheiding aanmerkelijk toe. Ook de tegenwoordige herderlijke brief zal na den afloop der verkiezingen behooren nagelezen te worden. Bij de uitgave van dit niet malsche epistel teekende *Groen* aan: De verhouding van den *Herderlijken Brief* der algemeene synodale commissie tot de Aprilbeweging is later door *Wormser* meesterlijk geschetst in „Het protestantisme in Nederland.” *Wormser* betoogde in die brochure hoe het kerkelijk liberalisme „ofschoon het voor zich zelf slechts de handhaving verlangde eener onbestemde en vage vrijheid tegenover priesterdwang” zich bij de protestantsche beweging aansloot, die bewaring en handhaving verlangde van de historische beginselen der Reformatie en van Evangelisch geloof en godsvrucht. Door dit uitwendig meegaan van het liberalisme werd de kracht van zijn innerlijk botsen met het protestantisme gebroken, althans wat de uitwendige gevolgen betreft.” Er was dus verschil tusschen hetgeen in de Kerk en hetgeen in den Staat voorviel. In de Kerk leed het liberalisme uiterlijk geen nederlaag zooals in den Staat. Des te meer werd de nederlaag inwendig gevoeld.” Het kerkelijk liberalisme voornamelijk zetelende in de hoogere besturen beraamde terstond middelen om de gevolgen af te wenden. Het resultaat was de herderlijke brief.

Groen noemde dit „meesterlijk geschetst.” Waaruit valt af te leiden dat de waardeering van *Wormser* meer met zijn opinie strookte dan de geest, die in het onder zijn verantwoordelijkheid verschenen artikel in de *Nederlander* van 9 Mei tot uiting kwam. ²⁾

De positie van het kerkelijk liberalisme in de Aprilbeweging.

¹⁾ *Nederlander*, no. 882.

²⁾ *Brieven van Wormser*, dl. II, pag. 28 en volgende.

In het nummer van de *Nederlander* van 18 Mei kwam weder een groot ingezonden stuk voor tegen den *Herderlijken Brief*, terwijl in het nummer van 25 Mei A. J. v a n E. (e l d e) den herderlijken brief nog eens duchtig onder handen nam. „Zoo is dan deze herderlijke brief eer geschikt om den godsdienstigen en kerkelijken ijver in ons vaderland te verkoelen en te dooven dan dien te bezadigen en te heiligen,” is de conclusie van den schrijver. 1)

De brief heeft, volgens R e n g e r s, weinig invloed gehad. 2) Het geheele geval is echter een treffend staaltje van het oprechte geloof dat G r o e n koesterde in de herleving van de protestantsche veerkracht, dat hij over het geheele front van liberaal, conservatief en anti-revolutionair die „in wezen anti-revolutionaire wederopleving” meende te kunnen verwachten en aanvankelijk zelfs meende te zien. En het spontaan-naieve is het beste bewijs van het afwezig zijn van alle opportunisme in dezen.

1) *Nederlander*, no. 892.

2) Rengers a. w., pag. 98.

HOOFDSTUK VI.

GROEN IN DE KAMER.

Uit het voorgaande is ons gebleken hoe Groen en de zijnen niet ontkenden het *recht* der Roomschen. *Groen en Thorbecke.*

Hoe Groen tijd en vorm van invoering der organisatie afkeurde, het eerste aan het ministerie, het tweede aan Rome verweet.

Hoe hij de houding van het ministerie ook ten opzichte van de *beweging* afkeurde.

Hoe hij de diepere oorzaak van deze „Nationale schande”, verweet aan Protestantsche slaperigheid en aan liberale politiek.

In verband met dit laatste bepalen wij ons nog een oogenblik bij Groens houding jegens Thorbecke.

De typische tweeledigheid, men zou haast zeggen tweespalt, die wij reeds hiervoor in Groens houding tegenover de Roomschen zagen: Erkenning van het goed recht der Roomschen en gematigdheid betrachten jegens de Roomschen, niet aanwakkeren van de Adresbeweging, gepaard met een zekere voldoening over het bestaan dier beweging, treft ons ook hier.

Den val van Thorbecke begeerde Groen niet. Hij weigerde zelfs er aan mede te werken en toch, ook bij den val van het ministerie verklaarde hij met zekere voldoening dat het ministerie tegen de veerkracht der natie niet bestand was geweest.

Groen wilde het ministerie Thorbecke „zijn natuurlijke dood laten sterven,” dus: De dood tengevolge van „protestantsche veerkracht” was onnatuurlijk. Deze verklaring van Groen karakteriseerde die „veerkracht” ook weer min of meer.

Bij het bekend worden van het herstel der hierarchie gedroeg Groen zich evenals in de *Nederlander*, zoo ook in de Kamer jegens Thorbecke uiterst gematigd. Hoe hij er over dacht,

schemerde wel door in zijn rede van 13 April, maar niet Groen, doch de conservatief Gevers van Endegeest deed den aanval op Thorbecke. Ook hier blijkt de „oorsprong” der beweging meer conservatief dan anti-revolutionair.

In het Groen archief bevindt zich een briefje van Gevers van Endegeest aan Groen d.d. 16 April, waarbij de schrijver mede namens den Heer van Doorn belet vraagt tegen den volgenden dag om te spreken over de „kwestie van den dag.”

De val van Thorbecke door Groen niet verlangd.

Daarbij bevindt zich een aantekening van Groen: „De conferentie had den 17den plaats; waarbij ik rond en duidelijk deed uitkomen dat het mij niet om omverwerping van het ministerie Thorbecke te doen was.” Een dergelijke poging werd in de Kamer dan ook niet ondernomen. In de zitting van 18 April kwam het herstel der hierarchie uitvoerig ter sprake. Verschillende sprekers, onder wie ook Groen, laakten het gedrag der regeering, maar de voorgestelde en aangenomen motie laakte niet de regeering, maar den Paus.

„De verbolgenheid der Kamer werd, met oogluiking voor het gedrag der Regeering, uitsluitenderwijs tegen het Hof van Rome gericht,” luidt een notitie van Groen.

In zijn redevoering op dien dag had Groen het accent geheel anders gelegd: „Ik kan niet zien, dat het Hof van Rome (de *onheuschheid* daargelaten) zoo verkeerd heeft gehandeld, in verband met het antwoord van het Gouvernement, hetwelk nu nader is geformuleerd: „Wij hebben *niets* kunnen doen. Wij kunnen niet anders dan *lijdelijk* toezien.” Deze handelwijze, dat systeem van lijdelijk toezien, is eene miskennis van *De Grondwet*, van den aard der *Roomsche Kerk* en van de roeping van een *Nederlandsch Gouvernement*.”¹⁾

Groens rede in de Kamer tegen lijdelijk toezien in verband met de Grondwet, den aard der R. K. kerk, en de roeping van een Nederlandsch gouvernement.

Elk dezer drie punten wordt dan nader geadstrueerd. Het eerste punt valt in tweeën uiteen. Allereerst bestaat daar volgens Groen het „eigenaardig toezicht over de gezindheden.” Een beroep werd daartoe gedaan op art. 169 der Grondwet. Groen stak zich echter niet te ver in dit wespennest. Hij constateerde slechts dat voor „waken in den zin der Grondwet” meer noodig was dan „lijdelijkheid.”

¹⁾ *Handd.* (Roelants) I, p. 268.

Het tweede argument voor het grondwettig bezwaar was klemmender: „Hoe rijmt men die volkomene vrijheid voor de *Roomsche* met het onophoudelijk toezigt over de *Hervormde kerk?*” Toch ging Groen ook op dit argument niet diep in. Gemeenschap van recht, niet gemeenschap van onrecht begeerde hij.

Het tweede punt, de „miskenning van den aard der kerk van Rome werd geadstrueerd met een kort exposé der tweezwaardenleer, waartegen ook Lodewijk XIV op aandrang van Bossuet zijn maatregelen ter waarborging van de onafhankelijkheid der kroon trof. Herinnerd werd aan „het gebeurde in 1831, toen aan den vermaarden of beruchten De Lamennais, hevig voorstander van constitutioneele vrijheden, van wege den Paus door den kardinaal Paccia gezegd werd, dat dergelijke vrijheden, ofschoon om der omstandigheden wille tijdelijk geduld, in beginsel afkeurenswaard zijn. 1) En even verder: „Wij moeten niet uit het oog verliezen, dat in de Roomsche kerk een richting de overhand schijnt te hebben, die men gewoon is de Jesuitische te noemen; een rigting, die uit den aard der zaak, voor ons Protestanten onrustwekkend is.” 2)

Wat het derde punt betrof, daarover uitte Groen zich aldus: „Het stelsel van de Regeering, uit hare algemeene beginselen van staatsregt ontleend, is, ook in het godsdienstige, zich te stellen boven de partijen, *neutraal* te zijn. Ik wensch dat het gouvernement, met eerbiediging der regten van alle gezindheden, *nationaal* zij; dat er een stelsel door de Regeering worde gevolgd, hetwelk de nationale vereeniging der gezindheden bevordert. Ik acht dit mogelijk, wanneer eene Regeering met kracht aan het stelsel, in onze gansche volkshistorie ingeweven, getrouw is: gelijkstelling nu, en voorzorgen, ter handhaving van de gelijkheid, ook voor het vervolg.”

Over de „gemoedstemming der Protestanten” werd het volgende in het midden gebracht: „Wanneer men naar waarheid de geschiedenis in het oog houdt, dan kan het, welke middelen van verdediging en zelfbehoud ook in de tijden der Republiek mogen zijn genomen, niet worden ontkend dat, vergelijkenderwijs, met

1) *Handd.* (Roelants) I, pag. 269.

2) *Handd.* (Roelants) I, pag. 270.

hetgeen in andere landen tegen onze geloofsgenooten plaats had, Nederland geweest is een toonbeeld van verdraagzaamheid. En hoe was het daarna? De Protestanten hebben steeds de groote meerderheid gehad. Wat hebben zij in 1795 gedaan; wat in 1813, in 1815, in 1830? En zoo aan de Roomschen in de laatste tijden onregt ten deel viel, het is door dezelfde oorzaak waarvan ook wij moeielijkheden te verduren hebben gehad, onder den invloed der vrijzinnige theorien. Daarover kunnen zij zich beklagen, maar over de Protestantsche Christenen niet.

En diezelfde vaderlandsche verdraagzaamheid is ook nu weer blijkbaar in de menigvuldige adressen, welke dezer dagen het licht hebben gezien. Ik neem de verdediging niet op mij van elke uitdrukking, van elke redeneering, van elke aanhaling der Grondwet; maar overal straalt de zucht door om regtvaardig tegen de Roomschen te zijn. Men kan zeggen, dat de zaak verkeerd ingezien wordt; men kan niet ontkennen, dat de drijfveer is verlangen naar vrijwaring tegen onregt, niet de begeerte om aan anderen te betwisten wat regt is." Tenslotte werd opgemerkt dat de Roomsche vaderlandsliefde ongetwijfeld bezwaar zou hebben tegen een denigreerend spreken over *Willem den Zwijger*, zooals sommige Roomsche bladen dit deden; alsmede tegen een betiteling van het Koninkrijk der Nederlanden als „Rijk van Holland en Brabant”.

Het einde van *Groens* rede was aldus:

*Groens slot-
woord.*

„Met genoegen heb ik het wegvallen van het *Placet* gezien. Ik behoer tot hen, die het hebben toegejuicht, dat gedachtenwisseling tusschen het hoofd der Roomsche gezindheid en zijne onderhoorigen hier te lande van alle belemmering vrijgesteld is; maar in verband met deze vrijstelling, acht ik, dat de Regeering bij de afkondiging van hetgeen de Natie beleedigt, in dubbele mate tot eenige weerspraak verplicht is.

Wat zal het antwoord zijn op de menigvuldige adressen tot den Koning gerigt? Men kan niet met algemeene onbestemde bewoordingen volstaan. Ik zal mij niet vermeten daaromtrent in bijzonderheden te treden; dit alleen wensch ik, dat het antwoord zij in verband met de geheele roeping van het huis van *Oranje*, hier en elders gebleken, om te beschermen de gewetensvrijheid, door

beteugeling van al datgene, waardoor op het regt der gezindheden inbreuk zou worden gemaakt. Ook op Engeland in 1688 zou ik u kunnen wijzen. Men heeft zich niet door valsche voorstellingen van verdraagzaamheid laten verblinden, om een vrijheid te schenken, waardoor de algemeene gewetensvrijheid bedreigd werd. Aldus, door die handhaving der gewetensvrijheid, is het mogelijk geworden, dat, anderhalve eeuw later, ook de volkomen emancipatie der Katholieken tot stand gebragt werd.

Er is gevraagd: wat kan er nu gedaan worden? Ik stel mij de mogelijkheid voor, dat op de een of andere wijze met het Hof van Rome de onderhandeling worde hervat. Ik wensch dit; maar wanneer dit niet mogelijk ware, ook dan zal deze discussie en hetgeen in de laatste dagen in het land is voorgevallen, niet nutteloos zijn geweest, wanneer het de overtuiging geeft van het nuttelooze van het *dingen naar suprematie*; wanneer het gebleken is, dat wij Protestanten gezind zijn en blijven regt aan onze Roomsche landgenooten te doen wedervaren, maar dat wij niet onbezorgd zijn bij het wederopkomen eener rigting in de Roomsche Kerk, die reeds nu in sommige landen onze geloofsgenooten vervolgt, hun een vrijmoedig uitkomen voor eigene geloofsovertuiging ontzegt, en zelfs hier en daar geene eerlijke begraafplaats meer gunt." ¹⁾

Bij zijn repliek gaf Groen duidelijk te kennen wat hij gewild had, dat de Regeering gedaan had. Daar zeide Groen o.m.: *Replik.*

„Ook de rede van den minister kan niet verbergen, dat wij, tengevolge der handelwijze van het gouvernement, in ongelegenheid zijn geraakt. De minister heeft gevraagd: wat had de Regeering behooren te doen? Mij dunkt, de fout ligt in het eerste antwoord aan den Pauselijken Stoel. De vraag: wilt gij handhaving van het concordaat of eene nieuwe schikking? had de Regeering op een bij uitnemendheid gunstig standpunt gebracht. Toen had het Gouvernement moeten zorgen, dat het of het concordaat behield, of iets beters. Men heeft alles vrijgelaten. En wat is het gevolg? Voor twee bisschoppen ontvangen wij er thans vijf en een aartsbisschop; de eed van trouw aan den Koning valt weg; het gevoel van het Protestantsche gedeelte der Natie wordt door de aanwijzing van

¹⁾ *Handd.* (Roelants) I, pag. 273.

Utrecht en door de pauselijke allocutie noodeloos getergd, en het land in moeielijkheden gebracht, waarvan de gevolgen nog niet berekenbaar zijn." ¹⁾

Men ziet dat het voor Groen geheel een kwestie van politiek beleid was, niet meer gelegen op het terrein van wat wettelijk al of niet geoorloofd was, maar op het terrein van het zakelijk al of niet verkrijgbare. De Grondwet met een liberale interpretatie leidde tot de door de Regeering gevolgde gedragslijn. De Grondwet met een nationale interpretatie tot de door Groen gewenschte politiek. Daarna kwam de motie van Doorn over „de vertoogen tot het Hof van Rome" in behandeling. Groen stelde een amendement op de motie voor. In plaats van: „Gehoord hebbende dat krachtige vertoogen zijn gedaan of gedaan zullen worden", wilde hij lezen: „In de verwachting, dat krachtige vertoogen" enz. Dan zou in de motie staan „dat misschien, bij nader overleg, de Regeering van zienswijze veranderen zal".

Het amendement werd niet voldoende ondersteund en kwam niet in bespreking. De Kamer vereenigde zich met de houding van de Regeering en richtte haar pijlen enkel tegen het Hof van Rome. De motie werd aangenomen met de stemmen van de Roomschen en Antirevolutionairen tegen.

Samenvatting.

De indruk, die uit het debat verkregen wordt, is deze, dat de allocutie algemeene afkeuring wekte, dat het recht der Roomsche Kerk om zich te organiseren, algeheel werd erkend, dat men over het algemeen geen ander gevaar zag dan dat der opgewekte volkshartstochten, dat men dientengevolge het liberalisme, in welke verdunning dan ook, voor eenig van Roomsche zijde dreigend gevaar op politiek of op nationaal-cultureel gebied, niet verantwoordelijk stelde, getuige de stemming over de motie.

Dientengevolge maakte men in de Kamerzitting van 18 April van de Aprilgebeurtenissen nog niet de dommekracht om Thorbecke te wippen.

Het pleit voor het bestaan van de radicale tegenstelling in de begrippen van Groen en de conservatieven op dit gebied. Vóór de Kamerzitting waren Gevers van Endegeest en van Doorn bij Groen geweest om de mogelijkheid te bespreken

¹⁾ *Handd.* (Roelants) I, pag. 293.

Thorbecke te doen vallen. Onder de boven geciteerde notitie van Groen staat nog een zinnetje hoe „een hevig lid der Grootte Protestantsche partij” Groen „binnenskamers” had willen overhalen tot het bovengenoemde doel. „Edoch hij had zich misrekend” schreef Groen er achter.

Groen weigerde om de conservatieven te steunen in hun pogen om Thorbecke het slachtoffer te maken van een anti-papistische *rel.* Maar Groen wilde den vinger leggen op de wondeplek in het Thorbeckiaansch beleid. Maar dat wilden de conservatieven niet. Dat zou teveel op de historie van den pot en de ketel lijken en daarom vereenigden pot en ketel zich om de schuld te werpen op de vlam die hen zwartgeroet had. Zoo zien we hoe Groen in de Kamer zoomin als in de *Nederlander*, zich onder de mannen der Aprilbeweging bevond.

In beide kwaliteiten nam hij een eigen, betrekkelijk geïsoleerd standpunt in.

Een bespreking van Groens houding jegens de „mouvement”, noodzaakt eigenlijk ook tot bespreking van zijn houding jegens het „apaisement”.

Nagenoeg geheel is deze houding beschreven in het vierde hoofdstuk van Schokkings proefschrift, met name de pagina's 186 tot 189 en 208 tot 213. In dat hoofdstuk beschrijft Schokking het ontstaan van de wet tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen en het belangrijke deel dat Groen en de zijnen hadden in het schrappen van de voor de vrijheid der kerken gevaarlijke bepalingen in het ontwerp.

De wet op de kerkgenootschappen.

Uitvoerig wordt daarin beschreven hoe Groen alle gevaarlijke en dientengevolge belangrijke bepalingen in het wetsontwerp bestreed. Het oordeel dat Schokking over deze wet geeft, kunnen wij hier gevoegelijk overnemen:

„datgene wat zij voor alles zijn moest: een wet in den vollen zin des woords, eene wet, waaraan eenheid van gedachte ten grondslag ligt, waarin een duidelijk zichtbare beschouwing naar alle zijden uitgewerkt wordt, kan zij niet heeten. En uit een materieel en ook uit een formeel oogpunt bleek zij ten hoogste gebrekkig, zoodat het einde der beoordeeling niet veel anders wezen kan dan

een veroordeeling." 1) Waar deze wet voor een groot deel door Groen aldus geworden was, behoeft het geen verbazing te wekken dat de *Niederlander* na de aanneming van het ontwerp door de Tweede Kamer, aan de Regeering in overweging gaf het maar in te trekken. Koorders, die Groens houding tijdens de Aprilbeweging beschouwde als een handig exploiteeren van anti-papistische hartstochten, schreef dan ook: „de eenige vrucht die de anti-papisten van de Aprilbeweging plukten was het pijnlijk bewustzijn dat ze misleid waren. Ze kregen ja hun langgewenschte wet; maar zoo gewijzigd dat hun hoofdorgaan haar „niet veel meer dan een Sinterklaas, dan een boeman, dan een papieren muur achtte." 2)

Een „mystificatie" noemde Koorders deze wet; terwijl Groen haar „het nationaal protest van April in wettelijken vorm" achtte.

Het eigenaardige tweërlei motief in Groens houding komt ook hier weer aan den dag; „Het *antirevolutionaire zevental* heeft het *regt der gezindheden* tegen de velleiteiten van *Beteugeling* verdedigd. Het heeft de wet op de kerkgenootschappen tot stand doen komen, maar tevens ontzenuwd en (tot ergernis der conservatieve en groote Protestantische partij) als instrument van liberalistische willekeur onbruikbaar gemaakt." 3)

Dat is dus het „mystificatie"element. En het „Protest"element mogen wij thans adstrueeren met een uit Albers' boek overgenomen briefje van van Nispen aan van Vree, d.d. 12 Juli: „Groen heeft gisteren in zijn sectie het zoo gemaakt dat Meeuwse over zulke afschuwelijke kwade trouw zoo verontwaardigd was, dat hij gisterenavond nog drie kwartier uurs er van verhaalde en mij maar een flauwe schets, zeide hij, er van gaf." „Groen hield vol dat de Nederlandsche staatslieden, ook bij de Grondwetsherziening en steeds en altoos in het oog hadden moeten houden het eigenaardige van dezen staat en de rechten van Rome; en dat men dus steeds de Katholieken onder een suspicion légale moet hebben." 4)

1) Schokking a. w., pag. 32.

2) *De Gids*, pag. 662.

3) *Nederlandsche Gedachten*, 2e serie, dl. IV, pag. 384.

4) *Albers*, a. w., pag. 476 477.

Wij zien hier dus het zelfde als bij de adresbeweging.

Zooals Groen daar de adressen als uiting van nationaal leven waardeerde, maar als miskening van de rechten der Roomschen afkeurde, zoo kon hij ook hier het wettelijk geoorloofde niet rijmen met hetgeen de nationale gedachte eischte.

Het gevolg was dat het protest in wettelijken vorm, als wet een mystificatie werd.

HOOFDSTUK VII.

BESLUIT.

Voor ons onderwerp van belang zijn de beschouwingen door Groen in 1873 aan de Aprilbeweging gewijd. Sprekende over de conservatieve partij schreef hij toen: „1853 is het jubeljaar geweest. Toen heeft zij de Aprilbeweging ter kabinetsverovering ge-escamoteerd.”¹⁾

Beschouwingen
van Groen in
1873.

Wij noteeren dus ook hier na twintig jaren nog de nagalm van het „antirevolutionair in oorsprong en wezen,” de Aprilbeweging door de conservatieven, die er geen recht op hadden, voor hun wagen gespannen. Eenige bladzijden verder constateerde Groen dat de „slimheid die den donderslag uit het Vaticaan tegen het kabinet van 1849 geëxploiteerd heeft, voor Thorbecke winst is geweest.”²⁾

En weer een paar bladzijden verder lezen we met een beroep op den door ons geciteerden brief van Da Costa,³⁾ het volgende:

„Thans vooral moet, in de verhouding tegen het *Ultramontanisme de zelfstandigheid der christelijk-historische rigting* openbaar zijn.

Ook in het oordeel over den *modus quo* der bestrijding in Frankrijk en in Duitschland. Laat ons het antecedent van 1853 getrouw zijn.

Ook toen was er geen toegeven aan de *Utrechtsch-Datheensche rigting*.”⁴⁾

De liberalistische bestrijding in Duitschland sloeg kennelijk op den *modus quo* der Kulturkampf die toen juist gestreden werd, toen

¹⁾ N. G., 2e serie, dl. V, pag. 87.

²⁾ N. G., 2e serie, dl. V, pag. 89.

³⁾ N. G., 2e serie, dl. V, pag. 92.

⁴⁾ N. G., 2e serie, dl. V, pag. 92.

de opleiding der geestelijken onder staatscontrôle werd gebracht, toen de niet-Duitsche Jesuiten verbannen en de andere onder politietoezicht werden geplaatst.

Een dergelijke strijd begeerde Groen niet. Geen Utrechtsch-Datheensche richting. Duidelijker en Nederlandscher kon Groen het niet zeggen. De Datheensche richting had indertijd de *Pacificatie van Gent* vernietigd en de samenwerking met de Roomschen onmogelijk gemaakt.

Toch zag Groen ook toen nog in de Aprilbeweging meer dan het Utrechtsche element „Regt en vrijheid voor allen, maar geen smoren van het *nationaal protest* op den bodem der Reformatie, op den klassieken martelaarsgrond.

Geen verloochening der traditiën van Nederland en Oranje door een tactiek van laodiceristisch apaisement.

Geen oontereen van de *Aprilbeweging* door het Thorbeckiaansche brandmerk.

Neen! want in de hoofdgedachte en tegenover het herlevend *Ultramontanisme* was de volkskreet veeleer *Vox populi vox Dei*.

Vergeet vooral niet dat, niet de *Pauselijke Allocutie* alleen de corzaak der *Aprilbeweging* was, maar dat, sedert den 2en December 1851 het Romanisme een meer geprononceerde bloedkleur had." 1)

Doch evenmin als in 1853 reik ik aan het *Liberalisme* ter beteugeling van het *Ultramontanisme*, de hand." 2)

Groen besprak vervolgens de Duitse Kirchengesetze en constateerde dat er tegen deze wetten „eenheid van christelijk verzet" was. 3) „De Evangelische zoowel als de Roomsche-Katholieke Kerk van zelfstandigheid beroofd, geeft men in deze wetten aan de staatswillekeur prijs." 4)

Op bladzijde 108 e.v. heet het:

„Ook voor den strijd tegen het *Ultramontanisme* ligt, niet in vrijzinnige *beteugeling* der gezindheden, ligt alleen in de herleving

1) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 93.

2) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 94.

3) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 95.

4) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 96.

onzer eigen Kerk, in het *Verbum Dei manet in aeternum* onze kracht.

In 1853.

Ook thans.

Zoover als Guizot en Stahl ga ik in goeden dunk omtrent de Roomsch-Katholieke kerk niet." 1)

„Ter bestendige samenwerking tegen de Revolutie zal eene wijziging, die mij onmogelijk voorkomt, moeten voorafgaan." 2) Groen beschreef die wijziging vervolgens als de afschaffing der tweezwaardenleer.

„Met een Kerk die in evangelische kerkhervorming de kiem der revolutie ontwaart, is bestendigheid van bondgenootschap voor de trouwe zonen der Reformatie ondenkbaar." 3) We zien hieruit hoe Groens standpunt sinds 1853 geen wijziging had ondergaan. Het is samen te vatten in deze woorden: Bestrijd Rome, maar doe ook aan Rome geen ongelijk. Bestrijd Rome. Niet met de beginselen van 1789. Niet met de vrijzinnig-protestantsche taktiek van 1835. Niet met kleingeestigheid en geweld van *Policie en Bureaucratie*." 4)

Groen wilde in dezen tijd van nog geen scherp geteekende partijformatie's ook ten aanzien van de Roomschen in zijn isolement, dat is zijn zich geheel en al op het beginsel zich centreeren, zijn kracht zoeken.

Toch moet worden geconstateerd dat Groen ook nu reeds tot het weerstaan van den Revolutiegeest samenwerking met de Roomsch-Katholieken geboden achtte. Dat komt tot uiting als hij in de tweede druk van „*Ongeloof en Revolutie*” zegt:

„Nooit is, om de waardeering der uitnemendheid van de Reformatie, de christelijke betrekking op de roomschgezinden, tegenover het ongeloof, bij mij in vergetelheid geraakt." „De Revolutie is vijandig tegen elken evangeliebelijder." „Vernedering van het Pausdom is niet altijd winst voor het Evangelie." Ook neemt hij met instemming over het woord van Stahl: „Overwint de macht

1) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 108.

2) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 109.

3) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 110.

4) N. G., 2e serie, dl. V, pag. 111.

van dezen tijd, ongeloof en haat tegen God, dan zullen de geloovige Katholieken en de geloovige Protestanten hand aan hand het schavot bestijgen."

Ook in andere geschriften van zijn hand wordt gelijke toon beluisterd. *Aan de Hervormde Gemeente in Nederland* betuigt hij:

„de pligmatige afkeer van al hetgeen zich in de Roomsche Kerk, als het onuitwischbaar merkteeken van afval, in haar leer en instellingen vertoont, doet ons den christelijken band niet vergeten, welke ons desnietteenstaande met godvruchtige Roomschen verbindt, en ook waar zij dien band miskennen, verlangen wij met dienselfden Hervormer (Calvijn), wiens regtzinnige onwrikbaarheid meer gelasterd dan zijn Evangelische onbekrompenheid opgemerkt is, te betuigen dat er in de Roomsche kerk ook bij de overheersching van de leugen kostbare waarheid, ofschoon bedekt en verduisterd, overig blijft." Elders in zijn *Parlementaire Adviezen* luidt het: „Het groote onderscheid is niet Roomsch en on-roomsch, maar geloof en ongeloof!" „Ik acht goede verstandhouding tusschen Protestanten en Roomsch-Katholieken een der gewichtigste aangelegenheden van het land. Ik heb te allen tijde getoond, toenadering te verlangen." ¹⁾

Overzien we nu hetgeen we vonden met betrekking tot Groen's houding jegens de Roomschen bij de Aprilgebeurtenissen.

In het eerste hoofdstuk gingen we na hoe Groen zich de positie der Roomschen gedacht had tijdens de vereeniging met België.

We vonden hoe Groen het publiek recht der Roomsche gezindheid voor België erkend wilde zien, zoowel als dat der Hervormde voor Noord-Nederland en aan het feit dat die gezindheden elk voor zich elementen der beide nationaliteiten vormden, respectievelijk voorrang verbinden. Evenwel zonder dat zulks herstel van een Staatskerk impliceerde.

Na de scheiding met België verdedigde Groen een soortgelijk stelsel ten aanzien van de voormalige generaliteitslanden en Nederland boven den Moerdijk.

Echter wilde hij nu bij erkenning van het historisch-politiek recht der Roomsche gezindheid gevoegd zien de erkenning van het

¹⁾ Al deze citaten in het naschrift van Prof. Diepenhorsts uitgave van *Ongeloof en Revolutie*, Kampen 1922, pag. 311 en 312.

historisch-Protestantsche karakter van den Nederlandschen staat en van de Nederlandsche natie als geheel.

We zagen vervolgens dat Groens opvattingen te dezer zake geen waardeering vonden. Noch het publiek recht der gezindheden, zooals Groen dat verstond, noch den historischen gedecentraliseerden staat zag Groen aanvaard. Ook ontving de staat geen godsdienstig of kerkelijk stempel meer. Tegen deze „verbastering” van het Nederlandsch staatsrecht ging Groens strijd. Gelijk-tijdig met deze onttakeling van Nederland als protestantsche staat kwam het streven der Roomschen naar kerkorganisatie. We beschreven onder welke in Groens oog bezwarende omstandigheden dit streven plaats vond: Het ultramontanisme, de krachtsontwikkeling en de geloofsvervolgingen in het buitenland. We zagen hoe dit streven bij de Roomsche-Katholieken gepaard ging met ontkenning van het protestantsch karakter van Nederland als staat en natie in de meest krachtige bewoordingen en aansluiting aan de liberalen, bij wie een herstel der hiërarchie met onverschilligheid werd bejegend.

We zagen voorts hoe Groen het recht der Roomsche kerk niet wilde aantasten, maar bij de ontprotestantsching van Nederland niet ongevoelig bleef voor een Roomsche machtsdemonstratie. De regeering van een protestantsch land geeft aan de Roomsche kerk wat zij der Hervormde onthoudt. Tot zoover waren we aan het einde van het derde hoofdstuk. In het vierde beschreven we de houding van Groen tegen het herstel zelf. Hoe hij aanvankelijk niet fel reageerde, zelfs minder heftig polemiseerde dan een jaar te voren. Hoe hij weliswaar het herstel niet onrechtmatig achtte, maar toch de tijd en wijze van het herstel, vooral in verband met de algemeene slappe toestand in protestantsche kringen en de ultramontaansche richting in de Roomsche kerk, redenen vond om tot een contra-demonstratie te komen, mits deze de normen van recht en fatsoen in acht nam. Hoe Groen deze normen voor het onderhavige geval tamelijk wel afbakende. Hoe hij de politiek van het „lijdelijk toezien” hekelde. In het daarop volgende hoofdstuk bespraken we Groens houding tegenover de feitelijke adresbeweging. Ter toelichting gaven we de opvattingen van Da Costa, Wormser en Singendonck. We zagen hoe

Groen in de adresbeweging een in wezen antirevolutionaire beweging zag; al zag hij ook bepaalde afwijkingen wel. We lieten zien hoe Groen zich hierbij soms in het onderscheiden der geesten vergiste, maar haar niettemin een in haar motieven christelijke manifestatie tegenover een liberale-Roomsche aanval achtte.

Vervolgens gaven we Groens houding in de Kamer weer. We zagen hoe Groen de houding der regeering en het ultramontanisme becritiseerde. Hoe hij de gedachte verwierp om de Roomsche kerk onder een suspicion légale te houden, maar hoe hij bij de behandeling van de wet op de kerkgenootschappen alles wat naar een suspicion légale zweemde, mee hielp weren, wijl zulks onder de vigeerende omstandigheden een tweesnijdend zwaard zou zijn waaraan ook de Hervormde Kerk zich wonden zou.

Tenslotte gaven we Groens terugblik uit 1873 weer.

Uit hetgeen we aldus vonden blijkt ons al dadelijk dat Groen in het kader der Aprilbeweging niet past zooals b.v. Napoleon in het raam der Fransche revolutie past.

Groen neemt in de Aprilbeweging niet de plaats in van den man, wiens komst juist nu verwacht wordt. Hij is niet de opwekker van hartstochten, hij is ook niet de bedwinger er van. Veel minder is hij de man van het apaisement. Hij is de man van de „conscientiekreet.” Die zag hij ook het liefst als de kern van de Aprilbeweging. De rest bestreed hij deels en vergat hij deels. En zoo vonden we in Groen dat tweërlei tegen elkaar indruischende motief. En dat zou over Groens houding een onbevredigend gevoel kunnen geven. Ten minste zoolang wij blijven bij de traditioneele plaatsing van de Aprilgebeurtenissen in het licht der tegenstelling van Grondwettige rechten en door historische herinneringen opgewekte volkshartstochten.

Wanneer we Groen hier zuiver willen beluisteren moeten we hem zien in het licht der tegenstelling dat Groen zelf verspreid heeft. In het licht van Groens verkiezingsleus van 1853: „Nationaliteit of Revolutie.” In dit licht bezien is Groens houding verklaarbaar. Dan is de conscientiekreet inderdaad nationaal en dan is het Utrechtsche element revolutionair. Dan blijkt ons hoe Groens houding in 1853 klopt met de sedert zijn publiek optreden door hem voorgestane politiek.

Het protestantsche Nederland, naar de eischen des tijds ontdaan van zijn Staatskerk en verrijkt met 30% geëmancipeerde Roomsche-Katholieke burgers, maar geen Nederland met geëmancipeerde Roomschen, doch ontdaan van datgene wat de levensadem der Nederlandsche republiek was.

De Nederlandsche nationaliteit, zooals Groen die zag, haar stempel ontvangen omstreeks 1572, eischte strijd tegen het op de beginselen van 1789 gevestigde liberalisme. Het eischte ook strijd met het door zijn tweezwaardenleer voor elke regeering gevaarlijke Roomsche-Katholicisme — Nederlands historie was daar ten bewijze — zooals dat in het Ultramontanisme zijn exponent bezat. Immers: „La patrie religieuse du Parti ultramontain est au ciel, dans l'avenir sans doute! mais dans cette vie à Rome. Sa loi est la parole de Dieu sans doute! mais interprétée à Rome. Sa conscience est son guide sans doute! Mais dirigée par un Ipse dixi du Vatican; soit par voie directe soit indirectement par la transmission du pouvoir hiérarchique, jusqu'au dernier rang de ses ministres.”¹⁾

Groen had op zich laten inwerken de historie van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Die lijn wilde hij doortrekken. Dat beteekende voor Groen geen respriestatie, wat hem telkens verweten werd. Groen wilde de gebreken van de *Unie van Utrecht* niet terug, zoomin als de *Generaliteitslanden*. Uitbreiding en wijziging moest er komen. De „veranderde tijdsomstandigheden” spraken ook meer. Niet alles wat de vaderen gedaan hadden vond bij Groen waardeering. Maar op het zelfde fundament als de vaderen wilde Groen voortbouwen: Nederland was een Hervormingsstaat, met een Gereformeerd karakter. En dat moest worden gehandhaafd. Dan mochten de Roomschen zooveel Bisschoppen hebben als zij begeerden. Dan wilde Groen ook met de Roomschen wel samenwerken. De tachtigjarige oorlog was ook voor Groen voorbij.

Tegenover het liberalisme en de toekomst zag Groen de eenheid met Rome; tegenover het Ultramontanisme en het verleden de gescheidenheid van beginsel. Groen was daarom nimmer een antipapist als de Fakkelmenschen, maar kwam ook nimmer in een zoo verzoenende houding tegen over Rome als b.v. Stahl.

¹⁾ *Maurice et Barneveldt*, pag. CLXXXI, Utrecht, 1875.

In de gebeurtenissen van Maart en April 1853 zag Groen een manifestatie van de grenzeloze macht van het Pausdom. En die macht had zich de hulp weten te assumeeren van het Nederlandsche liberalisme. Dit monsterverbond zou, indien het niet in zijn werking gestuit werd, van Nederland op den duur maken een tweede Frankrijk of een tweede Toscane: atheïstische of Roomsche tyrannie. In April 1853 verwachtte men het tweede haast nog eerder dan het eerste. Men denke slechts aan de vrees van Wormser voor de kinderen van Nederland.

De strijd tegen Nederlands denationalisatie kwam nu in een critiek stadium. Reeds jaren lang had Groen gepoogd onder het overgrootste deel van die Nederlanders, die door traditie en herinnering nog wel Nederlandsch voelden: de groote Protestantsche partij, te werven voor zijn beginselen. Het mislukte echter hoe langer hoe meer. Het liberalisme werkte door. Daarop kwam op eens de donderslag uit het Vaticaan. Met als verheugende reactie het „nationaal geluid.” Nu zou de kans komen. Nu kwam de mogelijkheid tot nationale terugkeer tot het „Gereformeerde volksgeloof, naar de eigenaardigheid der zoogenaamde Calvinistische en Puriteinsche rigting, in elk hagchelijk tijdsgewricht, de steun van Kerk en Vaderland.”¹⁾

Maar het was reeds te laat. Het liberaal-Fransche gif had reeds te lang doorgewerkt. Zelfs in de „in wezen en oorsprong antirevolutionaire” klanken bespeurde men de Jozefinistisch-Steinsch-Bismarcksche, of anders: Utrechtsch-Datheensche bijgeluiden, die het oorspronkelijk geluid later zelfs geheel overstemden.

Of Groen de Aprilbeweging juist gezien heeft, met name of hij de verhouding van het anti-revolutionaire en het „Utrechtsch-Datheensche” element juist heeft gezien, is een vraag, die door ons in dit proefschrift niet kan worden behandeld.

Een geheel buiten het bestek van dit geschrift liggend onderzoek naar de Aprilbeweging ware daartoe vereischt.

Voor ons is het thans voldoende te weten dat hij beide elementen zag en het eerste toejuichte, zooals hij het laatste bestreed.

Een geheel andere vraag is deze:

¹⁾ N. G., 2e serie dl. V, pag. 236.

Hoe past Groens houding in 1853 aan zijn opvattingen omtrent de verhouding van Staat en Gezindheden. Aangenomen mag worden dat Groen ook in 1853 het publiek recht der Roomsche gezindheid voorstond. Nog op 17 December 1849 verklaarde hij in de Kamer: „De hier te lande bestaande christelijke kerkgenootschappen, en ik voeg er bij ook het Israëlietische kerkgenootschap, hebben een grondwettig niet alleen, maar ook een openbaar en historisch aanzijn.”¹⁾

Tegenover de liberale scheiding van kerk en staat, wenschte Groen zijnerzijds een vereeniging van kerk en staat. In „Ongeloof en Revolutie” omschrijft Groen deze aldus: „De Souverein, hetzij men in de monarchie den Vorst, of in de Republiek de Gemeente bedoelt, is tot handelen geroepen; en dit handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingerigt zijn; en die zedelijkheid, zal zij eenigszins grond en beteekenis hebben, moet een steunpunt hebben in een geloof, aan welks getrouwe belijdenis de Souverein, ter wezenlijke handhaving van regt, deugd en orde, bescherming en begunstiging verleent. Dus vereeniging van Kerk en Staat.”²⁾ En in de „Narede” in 1855 sprak Groen het uit: „Geen scheiding van Kerk en Staat, waardoor de Natie in de openbare instellingen, van haar godsdienst beroofd wordt.”³⁾ En dan gaat hij dadelijk verder, tegenover de liberale „scheiding” te stellen de scheiding die „mits welbegrepen” ook door hem begeerd wordt:

„Scheiding van Kerk en Staat, voor ons, beteekent, dat er in Nederland niet meer gelijk voor 1795, eene heerschende Kerk is.

Scheiding van Kerk en Staat, beteekent dat de Staat geen aanspraak heeft op iets dat naar een jus in sacra (bevoegdheid om uitspraak te doen over hetgeen de Godsdienst zelve betreft) gelijk.

Scheiding van Kerk en Staat beteekent niet dat de Gezindheden zijn corporatiën enkel juris privati, aan het alvermogen van den algemeenen wetgever, wanneer hij den publieken dienst organiseert, ondergeschikt.

¹⁾ Adviezen, 1849—1850, pag. 102.

²⁾ Ongeloof en Revolutie, pag. 57.

³⁾ Narede, pag. 14.

Scheiding van Kerk en Staat beteekent niet dat in de openbare instellingen, waar Godsdienst te pas komt, op den Godsdienst der Natie, op het geloof der gezindheden waaruit zij samengesteld is, niet mag worden gelet.

Op het geloof der Natie moet worden gelet." 1)

Groen deed hier dus eenerzijds een beroep op het geloof der diverse gezindheden, anderzijds neemt hij het geloof der natie als een geheel. Zooals ten overvloede blijkt uit het volgende: „Het nationaal geloof is het christelijk geloof, het nationaal onderwijs is het christelijk onderwijs, de nationale wetgeving is de christelijke wetgeving. In Nederland mag men ons dus niet langer opdringen eene gelijkheid, waardoor de Openbaring op een lijn gesteld wordt met den Koran en de Zendevesta, een opvoeding die een heidensche zedeleer tot grondslag heeft; een strafwet waarbij enkel op het nut en de veiligheid der maatschappij en niet op de handhaving van Gods eer en zijn algemeene voorschriften wordt gelet. Hierin, hoop ik, zijn *alle Christenen* 2) in Nederland, van welke gezindheid ook, eenstemmig." 3)

Groen toont in „*Ongeloof en Revolutie*” zeer vaag en onder reserves, ook wel weer eenige sympathie voor de verhouding van Kerk en Staat tijdens de Republiek. 4) Den godsdienstloozen staat verklaarde Groen eerst in 1862 te aanvaarden. Hoe bij een dergelijke verhouding van Staat en Gezindheden de positie van de Roomsche gezindheid zou moeten zijn, heeft Groen nimmer uitgewerkt.

Op grond van het bovenstaande zouden wij geneigd zijn aan te nemen dat bij de „vereeniging” of de „scheiding” van kerk en staat (Groen geeft, zooals we zagen, beide namen aan hetgeen hij wilde) het vereenigingspunt van kerk en staat bij Groen niet ligt in eenige formeele instantie, maar in een „overleg”, dat voorzoover den staat betreft nergens anders door gedekt wordt dan door de „conscientie van den Overheidspersoon.”

Mede op grond van de belangrijke plaats die naar we vonden

1) *Narede*, pag. 14/15.

2) *Cursiveering* van mij.

3) *Narede*, pag. 18.

4) *Ongeloof en Revolutie*, pag. 61—65.

het begrip „natie” bij Groen inneemt, gelooven wij dat Groen na de scheiding met België zich Nederland gedacht heeft als een staat waarin aan de gezindheden gelijke bescherming zou worden verleend, waarin hun publiek recht zou worden erkend, waarin de Overheid gehouden is „God te belijden, openlijk te vereeren en te dienen; anderen tot uitoefening van de Godsdienst behulpzaam te zijn; de wet van zijnen God, zoover de uitoefening van zijn rechtmatig gezag strekt tot richtsnoer zijner daden en verordeningen te stellen.”¹⁾ Dit alles in den geest van de Gereformeerde traditie, de protestantsche nationaliteit.

De eischen der Protestantsche nationaliteit blijken volgens de bovengeciteerde omschrijving van het geloof der natie, van de Roomsch-Katholieken geen offers te eischen, welke zij in eenigen staat waarin zij niet absoluut overheerschend zijn, niet zouden behoeven te brengen. Ten overvloede blijkt dit uit de samenvatting van Groens politiek tegenover de Roomschen door hem in zijn *Narede* neergelegd. Immers noemt hij daar als gedragslijn op politiek gebied: Christelijke verdraagzaamheid, grondwettige gelijkstelling en vasthouding aan de eenheid van Christelijk beginsel. Meer niet. Zijn bedenkingen tegen Rome plaatst Groen daar zelf op historisch en Godsdienstig terrein. In dit licht bezien wordt Groens verwachting dat de Roomschen aan een Christelijk bestuur de voorkeur zouden geven boven een liberaal (zie pagina 20) verklaarbaar.

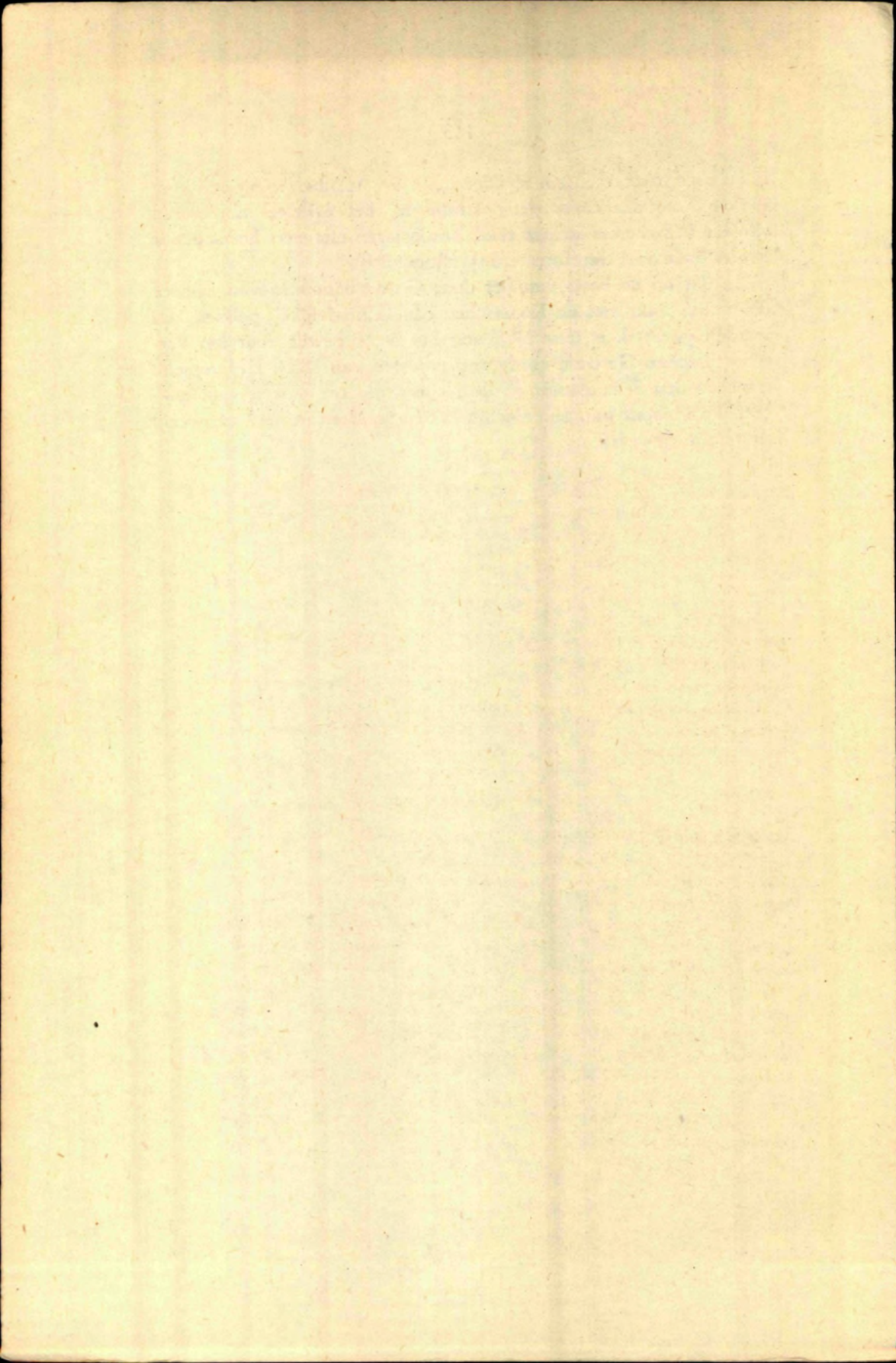
Groen achtte het een belang aan de Roomschen met hun tweezwaardenleer, hun voorwaartsche beweging, hun samengaan met de liberalen, dit protestantsch karakter zoo geaccentueerd mogelijk te toonen. Of Groen van de innerlijke kracht van Nederland als protestantsche staat in 1853, zelf algeheel overtuigd geweest is? In het voorgaande zijn uitspraken te vinden, die op het tegendeel duiden. Het „*Zij zullen het niet hebben*” van Da Costa had Groen vóór 1853 reeds beantwoord met zijn: „Zij hadden ons al.”

Maar zooals Groens bedanken als Kamerlid in 1857, toen de christelijke staatsschool voor Nederland verloren ging, als het ware een kristallisatie was van zijn voortdurend getuigenis, zoo is

¹⁾ *Ongeloof en Revolutie*, pag. 57.

Groens in zekeren zin meedoen aan de Aprilbeweging een voor Groen noodzakelijke demonstratie bij het officieel abdiceeren van een in wezen misschien reeds zestig jaren niet meer heerschende Protestantsche (Gereformeerde) nationaliteit.

En dat op de basis van het door Groen omschreven „geloof der natie” later met de Roomschen een „Christelijke” politiek kon worden gevoerd, is misschien nog het beste bewijs voor het verschil tusschen Groen en de anti-papisten van 1853: Het verschil tusschen den demonstrant en de plegers van een staatsgreep, hoezeer deze laatste dan nog slechts in den geest en in nuce aanwezig moge zijn geweest.

INHOUD.

INLEIDING	Bldz. 9
---------------------	------------

HOOFDSTUK I.

GEDACHTEN VAN GROEN VAN PRINSTERER OVER DE STAATKUNDIGE POSITIE DER ROOMSCHEN VOOR 1853	11
Noord-Nederland en België. — De positie van Noord Brabant en Limburg. — Drie opvattingen van den Staat volgens Groen.	

HOOFDSTUK II.

GROENS OPVATTINGEN OMTRENT DE ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK VOOR 1853	22
Algemeene beschouwingen van Groen over de Roomsch-Katholieke kerk. — Maatregelen tegen de Roomsch-Katholieken, door Groen aan Koning Willem I aanbevolen. — De toestand in Frankrijk. — De tweezwaardenleer. — Het concordaat. — Samenvatting.	

HOOFDSTUK III.

GROENS HOUDING TEGENOVER DE ROOMSCHEN TOEN HIJ HET HERSTEL DER HIERARCHIE NADEREN ZAG	32
Inleidende beschouwingen. — Uitspraken van de Nederlander die op het komende herstel der hierarchie duiden. — De Kamerzitting van 29 November 1852. — Het herstel der hierarchie van te voren bekend. — Polemieken met de Roomsche bladen in de Nederlander. — Nederland volgens Groen een protestantsche Staat. — De Roomschen aanvaardden den Protestantischen Staat niet. — Hoe de Roomschen Nederland zagen. — Hoe Groen Nederland zag. — Bij Groens opvattingen volledige ontwikkeling mogelijk van de Roomsch-Katholieken. — Tweeërlei uitgangspunt verhindert politieke samenwerking. — Groen zeer polemisch. — De „gewijzigde houding” der Roomsch-Katholieken. — De Roomschen in 1853 en de Antirevolutionairen in 1870. — Het type „Nuyens”. — De verhouding van de kerkelijke overheid tot de liberalen in 1853. — De Roomsche agressie. — Stahl en Groen.	

HOOFDSTUK IV.

GROENS HOUDING TEGENOVER DE INVOERING DER HIERARCHIE	56
De Nederlander in Maart en April 1853. — De Grondwet en het herstel. — De voorwaarden voor een Antirevolutionair protest. — Politiek van Thorbecke onjuist. — Het jus circa sacra. — De val van Thorbecke. — De nieuwe verkiezingen. — Samenvatting.	

HOOFDSTUK V.

GROEN EN DE ADRESBEWEGING	72
Groens houding tegenover de adressen. — Meeningsverschillen omtrent het karakter der Aprilbeweging. — De artikelen van Koorders. — Groens houding jegens de adressen niet scherp geteekend. — Aprilbeweging volgens da Costa protest tegen de allocutie. — Wormsers standpunt. — Wormsers critiek. — Weinig sympathie voor de adresbeweging. — Het standpunt van Singendonck; niet antirevolutionair, maar nationaal. — Principieel verschil in de waardeering der gebeurtenissen tusschen Groen en Singendonck. — Groens taktiek in de Aprilbeweging: werven. — De Brief der Algemeene Synodale Commissie. — Groens vergissing ten aan- zien van den Herderlijken Brief. — De positie van het kerkelijk liberalisme in de Aprilbeweging.	

HOOFDSTUK VI.

GROEN IN DE KAMER	93
Groen en Thorbecke. — De val van Thorbecke door Groen niet ver- langd. — Groens rede in de Kamer tegen lijdelijk toezien in verband met de Grondwet, den aard der Roomsch-Katholieke kerk en de roeping van een Nederlandsch gouvernement. — Groens slotwoord. — Repliek. — Samenvatting. — De wet op de kerkgenootschappen.	

HOOFDSTUK VII.

BESLUIT.	102
Beschouwingen van Groen in 1873. — Terugblik.	